

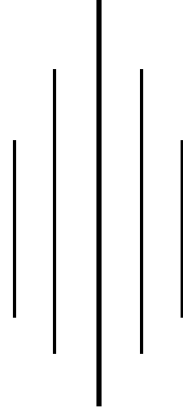
आर्थिक वर्ष २०७९/८० को
राजस्व नीति र कर सुधार सम्बन्धी प्रतिवेदन
२०७९

नेपाल सरकार
अर्थ मन्त्रालय

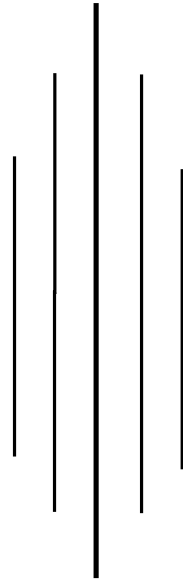
नेपाल राजस्व परामर्श समिति
(Nepal Revenue Advisory Board)
त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं, नेपाल

आर्थिक वर्ष २०७९/८० को
राजस्व नीति र कर सुधार सम्बन्धी

नेपाल राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन

२०७९

नेपाल राजस्व परामर्श समिति
(Nepal Revenue Advisory Board)

त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं, नेपाल

वैशाख, २०७९

२०७८/७९

मिति:-२०७९/१/२८

विषय:- राजस्व नीति तथा कर सुधार प्रतिवेदन, २०७९ प्रस्तुत गरिएको ।

माननीय अर्थमन्त्रीज्यू,
अर्थ मन्त्रालय,
सिंहदरवार, काठमाडौं ।

यस समितिले तयार गरेको आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व नीति र कर सुधार सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०७९ नेपाल राजस्व परामर्श समिति (गठन) आदेश, २०७६ को दफा ९ वमोजिम यसैसाथ प्रस्तुत गरेको छु ।

महेश प्रसाद दहाल
अध्यक्ष

भूमिका

नेपाल सरकारलाई राजस्व नीति, कर सुधार तथा समग्र राजस्व व्यवस्थापनका लागि सुझाव दिने उद्देश्यले स्थायी संरचना सहितको नेपाल राजस्व परामर्श समिति २०७७ साल भाद्र १ गते स्थापना भएको हो । स्थापना भए देखि नै सार्वजनिक-निजी क्षेत्रको राजस्व सम्बाद मञ्चको रूपमा कार्य गर्दै आइरहेको यो समितिलाई राजस्व सम्बन्धी बौद्धिक मञ्चको रूपमा रूपान्तरण गर्दै लैजानुपर्ने आवश्यकता छ । आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय समक्ष पेश गर्ने राय सुझाव सहितको प्रतिवेदनका सन्दर्भमा सातवटै प्रदेशमा निजी क्षेत्रका संघ संगठनहरूसँग गरिएको अन्तरक्रिया तथा छलफलबाट प्राप्त राय सुझाव, राजस्व परिचालनमा सरोकार राख्ने सरकारी निकायहरू तथा राजस्व विज्ञहरूसँग गरिएको छलफल र राजस्व सम्बन्धी समकालिन विषयहरूमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धानको निष्कर्ष एवं व्यक्तिगत रूपमा दिइएका महत्वपूर्ण राय सुझाव समेतको विश्लेषणका आधारमा यो प्रतिवेदन तयार गरिएको हो ।

विगत केही वर्षयता नेपालको राजस्व संकलनको वृद्धिदर सन्तोषजनक रहँदै आएकोमा सन् २०१९ को अन्त्यदेखि विश्वव्यापी रूपमा देखापरेको कोभिड-१९ को संक्रमणले हाम्रो राजस्व संकलनमा समेत नकारात्मक असर पार्यो । तर चालु आर्थिक वर्षको प्रारम्भदेखि यसको असरमा कमी आई राजस्व संकलनमा अपेक्षाकृत सुधार हुन थालेको भएतापनि सन् २०२२ को फेब्रुअरी २४ बाट सुरु भएको रुस-युक्रेन युद्धका कारण पेट्रोलियम पदार्थ र खाद्यवस्तुमा भएको मूल्यवृद्धि, वस्तु तथा सेवाको आपूर्ति श्रृङ्खलामा भएको अवरोध एवं वैदेशिक मुद्रामा परेको चापले अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारमा प्रत्यक्ष असर पर्न गई हाम्रो राजस्व संकलन पुनः प्रभावित बन्न पुगेको छ ।

विश्वको ध्यान अहिले राजस्वको दायरा बढाउने र अन्तरिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन गर्ने तर्फ केन्द्रित हुँदै गरेको बेला हाम्रो जस्तो आयातमुखी राजस्वमा निर्भर अर्थतन्त्रलाई संरचनात्मक परिवर्तन गरी स्वदेशी उद्योगको प्रवर्द्धन, उत्पादनशील लगानीको सुनिश्चितता, आयात प्रतिस्थापन र निर्यात प्रवर्द्धन गर्न सहयोगी हुनेगरी राजस्व नीति ल्याउनु पर्ने आवश्यकता सृजना भएको छ । यही तथ्यलाई आत्मसात गर्दै यस प्रतिवेदनमा समग्र राजस्व प्रणालीको सुधारका लागि वृहत्तर सोचका साथ नीति परिलक्षित सुझावहरू, क्षेत्रगत एवं विषयगत सुझावहरू, प्रशासनिक र प्रकृयागत सुधार तथा गैरकर सुधार सम्बन्धी सुझावहरू समावेश गरिएका छन् । यी सुझावहरूलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन सके यसले राजस्व व्यवस्थापन र वित्तीय स्रोत परिचालनको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण योगदान पुर्‍याउने अपेक्षा लिइएको छ ।

यो प्रतिवेदन तयारी क्रममा आफ्ना अमूल्य सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण व्यक्ति, संघ-संस्था एवं विज्ञहरूमा धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । त्यसैगरी प्रतिवेदनको तयारी कार्यमा संलग्न हुनुहुने समितिका सदस्य द्वय श्री लेखनाथ शर्मा पंगेनी र डा. जीवन अंगाई, सह-सचिव एवं सदस्य-सचिव श्री भूमिराम शर्मा, उपसचिव श्री खेमनारायण रेग्मी, शाखा अधिकृत श्री मिनुवसन्ती कपाली तथा कम्प्युटर अधिकृत श्री हरिगोपाल महर्जन लगायत सचिवालयका सबै कर्मचारीहरूबाट प्राप्त सहयोगका लागि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

वैशाख, २०७९
त्रिपुरेश्वर, काठमाडौं

महेश प्रसाद दहाल
अध्यक्ष

शब्द-सार (Acronyms)

ACAN	-	Association of Chartered Accountants of Nepal
AI	-	Artificial Intelligence
AML	-	Anti-Money Laundering
ASYCUDA	-	Automated System for Customs Data
ATR	-	Audit Trail Report
B2B	-	Business to Business
B2C	-	Business to Consumer
BEPS	-	Base Erosion and Profit Shifting
BI	-	Business Intelligence
BIMSTEC	-	Bay of Bengal Initiative for Multi-Sectoral Technical and Economic Cooperation
BOP	-	Border Outpost
BPO	-	Business Process Outsourcing
C2B	-	Consumer to Business
C2C	-	Customer to Customer
CBDT	-	Central Board of Direct Taxes
CBIC	-	Central Board of Indirect Taxes and Customs
CBMS	-	Central Billing Monitoring System
CFT	-	Combating the Financing of Terrorism
CNI	-	Confederation of Nepalese Industries
DRC	-	Disaster Recovery Center
DST	-	Digital Service Tax
DTAA	-	Double Taxation Avoidance Agreement
FDI	-	Foreign Direct Investment
FNCCI	-	Federation of Nepalese Chamber of Commerce and Industries
FNCSI	-	Federation of Nepalese Cottage and Small Industries
FTA	-	Free Trade Arrangement/Agreement/Area
G-7	-	Group of Seven
G-20	-	Group of Twenty
GDP	-	Gross Domestic Product
GFS	-	Government Finance Statistics
GMP	-	Good Manufacturing Practices
GST	-	Goods and Services Tax
ICAN	-	Institute of Chartered Accountants of Nepal
ICP	-	Integrated Check-Post
IMF	-	International Monetary Fund
IT	-	Information Technology
ITS	-	Integreted Tax System

JV	-	Joint Venture
KPMG	-	Klynveld Peat Marwick Goerdeler
KYC	-	Know Your Customers
LC	-	Letter of Credit
LPCOs	-	License, Permit, Certificate and Others
NCHL	-	Nepal Clearing House Limited
NECAS	-	Nepal Customs Automated System
NFRS	-	Nepal Financial Reporting Standard
NIIE	-	Non Intrusive Inspection Equipment
NITI	-	National Institution for Transforming India
NRIMS	-	New Revenue Management Information System
NRNFCA	-	Non Resident Nepalese Foreign Currency Account
NS	-	Nepal Standard
NSIC	-	Nepal Standard Industrial Classification
O & M	-	Organization and Management
OECD	-	Organization for Economic Cooperation and Development
OLS	-	Ordinary Least Squares
PAN	-	Permanent Account Number
PCA	-	Post Clearance Audit
PSO	-	Payment System Operator
PSP	-	Payment System Provider
PWC	-	Price Waterhouse and Coopers
RD	-	Return Detail
RMIS	-	Revenue Management Information System
RTGS	-	Real Time Gross Settlement
SAARC	-	South Asian Association for Regional Cooperation
SAFTA	-	South Asian Free Trade Agreement/Area
SOP	-	Standard Operating Procedure
TOT	-	Turnover Tax
TSC	-	Tariff Specification Code
VAT	-	Value Added Tax
VCTS	-	Vehicle Consignment Tracking System
WAN	-	Wide Area Network
WHO	-	World Health Organization
WTO	-	World Trade Organization
आ.व.	-	आर्थिक वर्ष
म.ले.नि.का.	-	महालेखा नियन्त्रक कार्यालय
मू.अ.कर	-	मूल्य अभिवृद्धि कर

कार्यकारी सारांश (Executive Summary)

१. राजस्व नीति, कर प्रणाली तथा राजस्व परिचालनमा सुधार गर्न नेपाल सरकारलाई राय सुझाव दिने उद्देश्यले राजस्व सम्बन्धी बौद्धिक मञ्च (Revenue Think Tank) को रूपमा नेपाल राजस्व परामर्श विकास समिति गठन आदेश, २०७६ बमोजिम २०७७ साल भाद्र १ गते स्थायी संरचना सहित नेपाल राजस्व परामर्श समिति स्थापना भएको हो । यस समितिद्वारा गरिएका अध्ययन अनुसन्धानबाट प्राप्त निष्कर्ष, सातै प्रदेशमा निजीक्षेत्रसँग गरिएको छलफल तथा अन्तरक्रिया, राजस्व सम्बद्ध सरकारी निकायहरूसँगको छलफल, क्षेत्रगत उप-समितिहरूबाट प्राप्त प्रतिवेदन तथा राजस्व विज्ञहरूबाट प्राप्त राय सुझावको आधारमा आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि राजस्व नीति तथा कर सुधार सम्बन्धी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको हो ।
२. विश्व अर्थतन्त्रमा कोभिड-१९ को नकारात्मक असर विस्तारै कम भई अर्थतन्त्र पुनः स्थापना तर्फ जान थालेको अवस्थामा सन् २०२२ को फेब्रुअरीको अन्त्यतिर रुस-युक्रेनबीच शुरु भएको युद्धले पेट्रोलियम पदार्थ तथा खाद्यवस्तुमा मूल्यवृद्धि भई आर्थिक वृद्धिमा समेत दबाव सृजना गरेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF) का अनुसार सन् २०२१ मा विश्वको आर्थिक वृद्धिदर ६.१ प्रतिशत रहेको थियो भने सन् २०२२ मा ३.६ प्रतिशत मात्रै रहने अनुमान छ । नेपालको आर्थिक वृद्धिदर सन् २०२१ मा २.७ प्रतिशत रहेकोमा सन् २०२२ मा सुधार भई ४.१ प्रतिशत हुने अनुमान छ । केन्द्रीय तथ्यांक विभागले २०७९ साल बैशाख महिनामा प्रकाशित गरेको तथ्यांक अनुसार भने आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ५.८४ प्रतिशत हुने र प्रतिव्यक्ति आय १३८१ अमेरिकी डलर पुग्ने अनुमान गरिएको छ ।
३. कोभिड-१९ को महामारीका कारण विगत दुई वर्षदेखि विश्वका धेरै देशहरूको राजस्वको आधार कमजोर भई यसको परिचालनमा थप चुनौतीहरू देखापरेका छन् । त्यसैले धेरै देशहरूको पहिलो ध्यान राजस्वको आधार सुरक्षित गर्नु रहेको छ । कोभिड-१९ को सुरुवातसँगै अर्थतन्त्रको डिजिटलाइजेसन प्रक्रिया तीव्ररूपमा अघि बढेकोले कतिपय देशहरूले विद्युतीय कारोवारमा डिजिटल सेवा कर (Digital Service Tax) लगाएका छन् भने अन्य केहीले यो कर लगाउने तयारी गरिरहेका छन् ।
४. सन् २०२१ मा विश्वको औषत व्यक्तिगत आयकर अघिल्लो वर्षको तुलनामा ०.२४ प्रतिशतले बढेको छ भने संस्थागत आयकर ०.०१ प्रतिशतले घटेको छ । त्यसैगरी अप्रत्यक्ष कर पनि ०.१३ प्रतिशतले घटेको छ । नेपाल दक्षिण एसियामै कर भूक्तानी सूचकांकमा औषतभन्दा कमजोर अवस्थामा रहेकोले समग्र कर

प्रणालीमा सुधार गरी कर परिचालनमा लाग्ने समय र लागतलाई घटाउन थप पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५. आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा नेपालमा रु. ९ खर्व ३८ अर्व राजस्व परिचालन भएको थियो जुन कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको २१.९४ प्रतिशत हो । विगत १० वर्षको राजस्वको स्थिति विश्लेषण गर्दा औषत राजस्व वृद्धिदर १७.३९ प्रतिशत रहेको पाइएको छ । कोभिड-१९ को महामारीको असरका कारण आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा ४.३२ प्रतिशतले भएको राजस्व गिरावट बाहेक अन्य वर्ष राजस्व वृद्धिदर लक्ष्यको नजिक नै रहेको पाइन्छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु. ११ खर्व ८० अर्वको राजस्व संकलन लक्ष राखिएकोमा चैत्र मसान्तसम्म जम्मा रु. ८ खर्व २७ अर्व राजस्व संकलन भएको छ । रुस-युक्रेन युद्धको कारण पेट्रोलियम पदार्थ तथा खाद्यवस्तुमा भएको मुल्यवृद्धि तथा कोभिडको कारण रेमिटेन्समा आएको गिरावटको परिणामस्वरूप बैदेशिक मुद्राको संचितिमा न्यूनता, चालु खाता घाटा, बढ्दो भुक्तानी असन्तुलन जस्ता कारणहरूले आयातमा अपनाइएको कडाईले चालु आर्थिक वर्षको राजस्व केही प्रभावित हुने देखिन्छ ।
६. समितिद्वारा गरिएको अध्ययन तथा विश्लेषणको आधारमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि रु. १३ खर्व ३० अर्वको राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । Linear Trend Method, Buoyancy Method र Moving Average Method बाट राजस्व प्रक्षेपण गरी सोको औषत निकालेर राजस्वको उक्त प्रक्षेपण गरिएको हो । त्यसैगरी अन्तर सरकारी राजस्व हस्तान्तरण अन्तर्गत आगामी आर्थिक वर्ष रु. ७४ अर्व ८६ करोड प्रदेशमा र रु. ७४ अर्व ८६ करोड स्थानीय तहमा गरी कुल रु. १ खर्व ४९ अर्व ७२ करोड राजस्व वाँडफाँड हुने अनुमान गरिएको छ ।
७. आधुनिक संगठन संरचना निर्माण हुनु, आधुनिक प्रविधिको प्रयोग हुनु, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको अनुपात उच्च हुनु, समय सापेक्ष कानून निर्माण हुनु, प्रशासनका लागि भौतिक पूर्वाधारमा सुधार हुनु, विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूमा प्रतिवद्धता जनाउनु, योजनावद्ध सुधार कार्यक्रमको कार्यान्वयन गरिनुजस्ता पक्षहरू हाम्रो राजस्व व्यवस्थापनका सवल पक्षका रूपमा रहेको पाइएका छन् भने नीतिगत अस्थिरता, जनशक्ति व्यवस्थापनमा समस्या, जोखिमयुक्त सूचना प्रविधि प्रणाली, गैरकरको कमजोर प्रशासन, कर कानूनको परिपालनामा कमी, कर विवाद समाधानमा विलम्ब, अन्तःशुल्क प्रशासनमा कर्मचारीको कमी र कमजोर भौतिक नियन्त्रण, करदाता शिक्षा कार्यक्रमको न्यून प्रभावकारिता जस्ता विषयहरू राजस्व प्रणालीका कमजोर पक्षहरूको रूपमा देखिएका छन् ।
८. सीमित करको दायरा, पैठारीमा आधारित राजस्वको संरचना, ठूलो परिमाणमा कर छुट, द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सन्धि सम्झौतामा भएका कर सम्बन्धी प्रावधानहरू, खुला सिमानाको व्यवस्थापन र चोरी पैठारी, तीन तहको राजस्वमा दोहोरोपना, ई-

कमर्शमा करारोपण, कर कानुनको परिपालनामा कमी, अन्तर निकाय समन्वय र सहकार्य हुन नसक्नु, अन्तःशुल्कको कराधारमा सन्तुलन नहुनु, कारोवार मूल्यको कार्यान्वयनका जटिलता, विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली कार्यान्वयन हुन नसक्नु, सूचना प्रविधिको स्तरोन्नति अपेक्षित नहुनु र थप लगानीको सुनिश्चितता हुन नसक्नुजस्ता विषयहरू नेपालको राजस्व प्रणालीमा चुनौतीको रूपमा देखापरेका छन् भने अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको परिचालनमा दातृ निकायको तत्परता, करको दायरा विस्तार, दीगो र भरपर्दो स्रोतको रूपमा आन्तरिक स्रोत परिचालन, नवीनतम प्रविधिको प्रयोग, फस्टाउँदो डिजिटल अर्थतन्त्र, विद्युतको बढ्दो उपयोग, एकीकृत संघीय कर प्रणाली जस्ता अवसरहरू राजस्व व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सृजना भएका छन् ।

९. कोरोना कहर तथा रुस-युक्रेन युद्धका कारण बदलिंदो विश्व परिवेशसँग एकीकृत भई राजस्व परिचालनलाई दीगो र भरपर्दो बनाउन स्वदेशी उद्योगको संरक्षण, विकास र विस्तार, लगानीमैत्री बातावरण सृजना, आयात निरुत्साहन तथा निर्यात प्रवर्द्धन, सरल कर प्रणाली, करको दायरा विस्तार, अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिकीकरण गर्न उपयुक्त संयन्त्रको विकास र प्रगतिशील कर प्रणाली जस्ता पक्षलाई आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को प्रमुख राजस्व नीतिको रूपमा सिफारिश गरिएको छ ।
१०. स्वदेशी उद्योगले पैठारी गर्ने कच्चापदार्थको भन्सार महसुल दर तयारी वस्तुमा लाग्ने भन्सार महसुल दरभन्दा कतिपय वस्तुमा धेरै वा बराबर रहेकोले यसलाई पुनर्विचार गरी पैठारी हुने कच्चापदार्थको महसुल दर तयारी वस्तुकोभन्दा औषत ५० प्रतिशतले कम हुनेगरी तथा सबै स्वदेशी उद्योगहरूलाई समान सुविधा र सहूलियत दिनेगरी महसुल दर समायोजन गर्न सिफारिश गरिएको छ ।
११. साफ्टा सुविधा अन्तर्गत विशेष छुट दिनुपर्ने व्यवस्थाले ज्यादै कम महसुल दरमा मालवस्तु पैठारी हुने हुँदा सोही प्रकृतिका मालवस्तु उत्पादन गर्ने नेपाली उद्योगहरूलाई प्रतिस्पर्धा गर्न कठिनाई भएको छ । अतः स्वदेशमा नै उल्लेख्य परिमाणमा उत्पादन हुने मालवस्तु साफ्टा सुविधाअन्तर्गत पैठारी हुने अवस्था भएमा सो को उपयुक्त विकल्पसहित त्यस्ता वस्तुमा राजस्वको भार बढाउनु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैले भारतसँग भएको व्यापार सन्धि संशोधन गरी भारतबाट पैठारी हुने खाद्यान्न लगायतका वस्तुमा भन्सार लगाउन सिफारिश गरिएको छ ।
१२. नेपालमा भन्सार महसुलका दरहरू आर्थिक ऐनबाट तोक्ने र संशोधन गर्ने अभ्यास कार्यान्वयनमा रहेको छ । सालबसाली जारी हुने आर्थिक ऐनबाट भन्सार महसुलका दरहरू तोकिने र सो को वैधानिकता सोही आर्थिक वर्षसम्मका लागि मात्र रहने कानूनी व्यवस्था छ । अर्को आर्थिक वर्षको लागि पुनः अर्को आर्थिक ऐनबाट महसुल दर तय गरिने र परिवर्तन भएका बाहेकका महसुल दरहरू र अन्य व्यवस्थाहरू अघिल्लो वर्षको आर्थिक ऐन वमोजिम हुने भनी हरेक वर्षको आर्थिक

ऐनमा नै उल्लेख गर्ने परिपाटि रहेको छ । अतः यसप्रकारको कानूनी जटिलता अन्त्य गरी कामकारबाहीमा सहजता प्रदान गर्न र नेपालको भन्सार महसुल सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुकूल बनाउन नेपालले पनि अलग्गै भन्सार महसुल ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउन सिफारिश गरिएको छ ।

१३. आर्थिक ऐनको दफा १८ बमोजिम दिइने पटके कर छुटलाई सकेसम्म न्यूनतम सीमामा राख्न उपयुक्त देखिन्छ । कर छुटको ठूलो हिस्सा विकास सहायताबाट सञ्चालित परियोजनामा दिँदैआएको कर छुट रहेको र विकास सहायता प्राप्त गर्ने अन्य राष्ट्रहरूले पनि यस्तो कर छुट दिन छाडेकाले यसलाई पुनरावलोकन गर्न उपयुक्त देखिन्छ । हाल मूल्य अभिवृद्धि करमा व्यापक छुट दिइएको र त्यस छुटले राजस्व संकुचन हुनुको साथै करको अनुपालनामा कमी आउनुको साथै वस्तु उत्पादन र निकासी पनि प्रतिस्पर्धी हुनसकेको छैन । त्यसैले मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची-१ मा उल्लेख भएका वस्तु तथा सेवामध्ये केहीमा तत्काल र अन्यमा आगामी वर्षहरूमा त्यस्तो छुट क्रमशः हटाउँदै लैजान उपयुक्त हुने देखी सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।
१४. आर्थिक ऐनमा विभिन्न निकायको सिफारिशमा पैठारीमा लाग्ने भन्सार महसुलमा पूर्ण वा आंशिक छुट दिनसक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी राजस्व छुट दिने व्यवस्था राजस्व व्यवस्थानको दृष्टीले संवेदनशील हुने र छुट दिइने राजस्वको आयतन पनि निकै ठूलो हुने भएकोले त्यसरी महसुल सुविधामा सिफारिश गरिएका मालवस्तुको स्पष्टरूपमा परिमाण, मूल्य, मालवस्तु चलान गर्ने मुलुक र त्यस्ता मालवस्तु पैठारी हुने भन्सार कार्यालयसमेत खुलाई सिफारिश गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्न तथा सिफारिशमा एकरूपता कायम गर्न यसरी गरिने सिफारिशको ढाँचा नै तोक्न उपयुक्त देखिन्छ ।
१५. मुलुकको अधिकांश माग पूरा गर्ने गरी नेपालमा नै ठूलो परिमाणमा उत्पादन हुने वस्तुहरू जस्तै निर्माणमा प्रयोग हुने ईटा र ब्लकहरू, पफ प्यानल, आल्मुनियम फ्रेम स्ट्रक्चर, स्टीलका भाडा, सिंचाईका पाइपहरू, अगरबत्ती, हेलमेट, खाने तेल, जस्तापाता, सिमेण्ट, विस्कट, कुखुराको मासु, दुग्ध उत्पादन, पशुपंक्षीको तयारीदाना, कागज एवं प्लाष्टिकका मुद्रित वस्तुहरू र प्याकिङ्ग गर्ने सामग्रीहरूको पैठारीमा महसुल दर वृद्धि गरी स्वदेशी उद्योगलाई संरक्षण गर्ने नीति अवलम्बन गर्न सिफारिश गरिएको छ ।
१६. पछिल्लो समयमा नक्कली, ख्यातिप्राप्त कम्पनीका ब्राण्ड र लोगोसमेत दुरुपयोग गरिएका कम गुणस्तरका सामान भित्रिने प्रवृत्ति बढेकोले यसलाई नियन्त्रण गर्न प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था गर्न र दण्डनीय बनाउन आवश्यक देखिएको छ । अतः आम उपभोक्ताले उपभोग गर्ने मालवस्तुको नेपाल गुणस्तर तोकी त्यस्तो

गुणस्तर बराबरको मापदण्ड पूरा नगर्ने मालवस्तु पैठारीमा नियन्त्रण गर्नुपर्ने समितिको राय रहेको छ ।

१७. एउटै कन्साइन्मेन्टमा एकभन्दा बढी पैठारीकर्ताका मालवस्तु पैठारी हुने, एउटै पैठारीकर्ताले धेरै प्रकारका मालवस्तु पैठारी गर्ने, एउटै अदतभित्र पनि विभिन्न किसिमका मालवस्तु राखी पैठारी गर्ने जस्ता प्रवृत्तिहरू आमरूपमा देखिने गरेका छन् । यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न एउटा कन्साइन्मेन्टमा एकै प्रकृतिका मालवस्तु मात्र पैठारी गर्नपाइने प्रावधान राखी पैठारी व्यापारलाई विशिष्टीकरण गर्ने नीति अवलम्बन गर्न उपयुक्त देखिन्छ । यसबाट भन्सार जाँचपासका क्रममा साधन र स्रोतको समुचित उपयोग हुने, जाँचपास सहज हुने, राजस्व छल्ने सम्भावना न्यून हुने र करदाताको नियमन गर्न पनि सजिलो हुने देखिएको छ ।
१८. नेपाल-भारत खुला सिमाका कारण सीमामा अवैध व्यापार गर्ने प्रवृत्ति मौलाएको छ । यसप्रकारको अवैध व्यापार नियन्त्रण गर्न भन्सार, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी र यदाकदा नेपाली सेनासमेतको उपयोग भएको देखिन्छ । तर यी निकायहरूबीच कमजोर समन्वयको कारण काममा दोहोरोपना र साधनको समुचित उपयोग हुन नसकी प्रभावकारी नतिजासमेत हासिल भएको छैन । अतः चोरी निकासी पैठारीको नियन्त्रणका लागि कार्यमूलक समन्वय स्थापित गर्ने र यो कार्य आर्थिक अपराध भएकाले वित्तीय जरिवाना बढाएर मुद्दा हेर्ने अधिकार सम्बन्धित भन्सार अधिकृतलाई दिन उपयुक्त हुने सुझाव दिइएको छ ।
१९. गैरकर एकभन्दा बढी क्षेत्रगत कानूनहरूद्वारा कार्यान्वयन हुने हुँदा विविधता रहन गई यसको प्रशासन गर्न कठिनाई पर्दै गएकोले गैरकर सम्बन्धी छाता ऐन तर्जुमा गरी प्रभावकारी कार्यान्वयनको व्यवस्था मिलाउन सिफारिश गरिएको छ ।
२०. करदातालाई सरल तथा सहजरूपमा सेवाप्रवाह गर्न र उपयुक्त विधि एवं प्रविधिलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन Business Processes Re-engineering को अध्ययन गराई सोबाट प्राप्त प्रतिवेदनका आधारमा प्रणालीगत सुधार गर्न उपयुक्त हुने प्रस्ताव गरिएको छ ।
२१. करदाता शिक्षा कार्यक्रमलाई कर सचेतनाको रूपमा मात्र नभई स्वेच्छिक कर परिपालना गर्ने संयन्त्रको रूपमा विकास गरी "पहिला करदातालाई सिकाऊं" लाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ । त्यसैगरी साना तथा मझौला करदातालाई लक्षित गर्दै कर परिपालनको लागि सहजीकरण र उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सेटलाइट अफिसको अवधारणा अनुसार करदाता सेवा केन्द्रहरूलाई विस्तार गर्दै करदाता नजिक लैजानपर्ने सुझाव दिइएको छ ।

२२. अनलाइनमा आधारित व्यवसाय र राइडिङ्ग सेवामा कर लगाउने गरी राय सुझाव दिइएको साथै ढुवानी सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर प्रभावकारी ढंगले कार्यान्वयन गर्न सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ ।
२३. बिमानस्थल भन्सारमा कार्गो र यात्रु जाँचपासलाई पृथक बनाउने, छोटो भन्सार कार्यालयको पुनर्संरचना गर्ने, आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूको संरचनामा सुधार गर्ने, कर सेवा प्रणालीको स्तरोन्नति गर्ने, सूचना प्रविधि प्रणालीमा सुधार गर्ने, अहस्तक्षेपकारी जाँच उपकरणहरूको प्रयोग बढाउने, केन्द्रीय जाँचपास प्रणालीको थालनी गर्ने, राजस्व सेवाको गठन गर्ने जस्ता प्रशासनिक सुधारका लागि नीतिगत तहबाट पहल गर्नुपर्ने विषयहरू पनि सिफारिश गरिएको छ ।
२४. हाल मूल्य अभिवृद्धि करको कारोवार सीमा (Threshold) बस्तुको लागि रु. ५० लाख र सेवाको लागि रु. २० लाख रहेकोमा कारोवार सीमा वृद्धि गरी रु. १ करोडसम्म राख्ने र वस्तु र सेवा दुवैको लागि एउटै कारोवार सीमा कायम गर्न उपयुक्त हुने सिफारिश गरिएको छ ।
२५. मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको आवश्यकता, औचित्य, कार्यान्वयनको लागि प्रशासनिक संरचना, राजस्व परिचालनमा पर्ने प्रभाव, सवल र दुर्बल पक्ष एवं यसबाट प्राप्त अवसरहरू जस्ता विषयहरूमा गहन अध्ययन र विश्लेषण गरेर प्राप्त सुझावको आधारमा आगामी दिनमा नीतिगत निर्णय लिन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
२६. प्रस्तुत प्रतिवेदनको तयारी कार्य कोभिड-१९ को ओमिक्रोन भेरियन्ट रहरहेको समयमा थालनी भएकोले सीमित साधन, स्रोत र आवतजावतको असहजता संगसंगै छलफल, सम्वाद र अन्तरक्रियाद्वारा राय एवं सुझाव संकलन गर्ने कार्य भएको थियो । भए गरिएका अध्ययन र अनुसन्धान तथा विभिन्न क्षेत्रबाट प्राप्त राय सुझावको आधारमा वर्तमान परिवेशमा राजस्व प्रशासनमा देखिएका चुनौती र अवसरको संक्षिप्त विश्लेषणसहित यथासम्भव कार्यान्वयनयोग्य सिफारिशहरू समावेश गरी यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ । प्रस्तुत प्रतिवेदनले राजस्व नीतिको सुधार र कर प्रशासनको सुदृढीकरण कार्यमा ठोस सघाउ पुर्‍याउने विश्वास नेपाल राजस्व परामर्श समितिले लिएको छ ।

विषय सूची

क्र.सं.	विवरण	पृष्ठ
	भूमिका	i
	शब्द-सार	ii
	कार्यकारी सारांश	iv
परिच्छेद - एक		
१.	पृष्ठभूमि र प्रतिवेदन व्यवस्था	
१.१	नेपाल राजस्व परामर्श समिति र यसका गतिविधिहरू	१
१.२	प्रतिवेदनको विधि, सीमा र स्वरूप	३
परिच्छेद दुई		
२.	अर्थतन्त्र, कर प्रणाली र नेपाल	
२.१	विश्व अर्थतन्त्र	१०
२.२	नेपालको अर्थतन्त्र	११
२.३	विश्व कर प्रणाली र नेपाल	१३
२.४	परिवर्तित विश्व कर परिवेश र नेपाल	२१
परिच्छेद - तीन		
३.	नेपालको राजस्व व्यवस्थापन	
३.१	राजस्वको संरचना र संगठन	२४
३.२	राजस्व संकलनको प्रवृत्ति	२७
३.३	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको अनुपात	३०
३.४	कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको अंश	३१
३.५	चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्व संकलन	३१
३.६	राजस्व परिचालनमा कोभिड-१९ को असर	३४
परिच्छेद - चार		
४.	राजस्व प्रक्षेपण	
४.१	राजस्व प्रक्षेपणको आवश्यकता	३७
४.२	राजस्व प्रक्षेपणका तरीकाहरू	३८
४.३	आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व प्रक्षेपण	३९

४.४	अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण	४५
४.५	अन्तर सरकारी राजस्व हस्तान्तरण र प्रक्षेपण	४९

परिच्छेद - पाँच

५.	राजस्व व्यवस्थापनका सबल र दुर्बल पक्ष तथा चुनौती र अवसर	
५.१	राजस्व व्यवस्थापनका सबल एवं दुर्बल पक्ष	५१
५.२	राजस्व व्यवस्थापनका चुनौती एवं अवसर	६०

परिच्छेद - छ

६.	सुझाव, सिफारिश तथा निष्कर्ष	
६.१	नीति परिलक्षित सुझाव तथा सिफारिशहरू	७२
६.२	कर राजस्वको सुधारका लागि सुझाव तथा सिफारिशहरू	
६.२.१	भन्सार महसुल	८४
६.२.२	मूल्य अभिवृद्धि कर	९८
६.२.३	आयकर	१०५
६.२.४	अन्तःशुल्क	११६
६.३	गैरकर राजस्व	११८
६.४	प्रशासनिक सुधारका लागि सुझाव तथा सिफारिशहरू	१२२
६.५	राजस्व चुहावट नियन्त्रण र सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान	१२९
६.६	आर्थिक पूर्वाधार विकास र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी	१३१
६.७	वित्तीय व्यवस्थापन	१३४
६.८	अन्य सुझाव	१३७
६.९	अन्तर सरकारी राजस्व परिचालन र हस्तान्तरण	१३८
६.१०	नेपाल राजस्व परामर्श समितिको सुदृढीकरण	१४०
६.११	निष्कर्ष	१४२

अनुसूची

१.	उप-समितिमा रहेका संस्थागत प्रतिनिधिहरूको विवरण	
----	--	--

परिच्छेद - एक

पृष्ठभूमि र प्रतिवेदन व्यवस्था

यस परिच्छेदमा नेपाल राजस्व परामर्श समितिको पृष्ठभूमि, गठन, कार्यक्षेत्र र समितिद्वारा प्रस्तुत राजस्व नीति तथा कर सुधार प्रतिवेदन तर्जुमा गर्ने क्रममा भए गरेका गतिविधिहरू समेटिएका छन् ।

१.१ नेपाल राजस्व परामर्श समिति र यसका गतिविधिहरू

नेपालमा राजस्व नीति तर्जुमा र करका दरहरू तय गर्ने सन्दर्भमा वि.सं. २००८ सालको पहिलो बजेटदेखि नै परामर्श कार्यको थालनी भई २०५६ सालदेखि अस्थायी रूपमा राजस्व परामर्श समितिको गठन गरी परामर्श लिने कार्य अघि बढेको हो । २०७६ साल माघ २० गते नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्बाट "नेपाल राजस्व परामर्श विकास समिति गठन आदेश, २०७६" जारी भई २०७७ साल भाद्र १ गते स्थायी प्रकृतिको नेपाल राजस्व परामर्श समिति (Nepal Revenue Advisory Board-NRAB) गठन भएको हो । संघीय तहमा नेपाल राजस्व परामर्श समिति गठन भएपश्चात् सबै प्रदेश र स्थानीय तहले पनि निजीक्षेत्रको प्रतिनिधित्व सहित प्रदेश राजस्व परामर्श समिति र स्थानीय राजस्व परामर्श समिति गठन गरी राजस्व परामर्शको कार्यलाई अघि बढाएको पाइन्छ । यसरी नेपालमा संघीय संरचनाको तीनवटै तहमा आ-आफ्नो तहको राजस्व नीति र कर प्रणालीको सुदृढीकरणका लागि राजस्व परामर्श समितिहरू मार्फत अध्ययन एवं अनुसन्धान गर्ने गराउने र प्राप्त प्रतिवेदनको सिफारिशको आधारमा राजस्व नीति, करका दर, प्रक्रियागत सुधार तथा सङ्गठनात्मक व्यवस्थामा परिमार्जन गर्ने अभ्यास क्रमशः संस्थागत हुँदै गएको छ ।

नेपाल राजस्व परामर्श समितिलाई बजेट पूर्वको राजस्व नीति र कर सुधार सम्बन्धी प्रतिवेदनको मुख्य जिम्मेवारीको अतिरिक्त तीन तहका सरकारहरूले लगाएका करको अध्ययन विश्लेषण गरी दोहोरोपना आउन नदिन सुझाव दिने, विगतमा भएका राजस्व सम्बन्धी अध्ययन र अनुसन्धान कार्यको विश्लेषण गरी सुझाव पेश गर्ने र नेपाल सरकारको राजस्व सम्बन्धी बौद्धिक केन्द्र (Revenue Think Tank) को कार्य गर्ने जस्ता विशिष्ट कार्य जिम्मेवारी दिइएको छ । यिनै जिम्मेवारी अनुरूपको कार्यसम्पादन गर्दै समितिलाई राजस्व सम्बन्धी विषयमा सार्वजनिक-निजीक्षेत्रको सम्वाद मञ्च (Public-Private Dialogue Forum on Revenue Matters) को रूपमा विकास गर्दै लग्ने नीति समितिले अवलम्बन गरेको छ ।

समितिले आफ्नो कार्यसम्पादन गर्दा चुस्त संगठन संरचना एवं थोरै जनशक्तिबाट गर्ने रणनीति लिएको छ । समितिले निजीक्षेत्रसँग छलफल, सम्वाद र अन्तरक्रियालाई नियमित कार्य पद्धतिको रूपमा अवलम्बन गरेको छ । राजस्व सम्बद्ध सरोकारवालाहरूको

सहभागिता र अध्ययन अनुसन्धानमा आधारित भई तथ्यपरक विश्लेषण गरी समितिले आफ्नो कार्यसम्पादन गर्ने गर्दछ । राजस्वका प्रमुख क्षेत्रमा नियमित अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गर्ने कार्य पद्धति समितिले अवलम्बन गरेको छ । समितिले प्रत्येक वर्ष बजेट पूर्व सार्वजनिक एवं निजीक्षेत्रबाट प्राप्त सुझाव र आफूले गरेका अध्ययन विश्लेषणको आधारमा राजस्वको नीतिगत पक्ष र कर सुधारको सुझाव सहितको प्रतिवेदन माननीय अर्थमन्त्रीसमक्ष पेश गर्ने गर्दछ । यस्तो प्रतिवेदन सरकारको आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व नीति तर्जुमाका लागि प्रमुख आधार र सहयोगी दस्तावेज बन्ने गरेको छ ।

समितिले यस वर्षको राजस्व नीति र कर सुधार प्रतिवेदन तयारी गर्ने क्रममा चालु वर्षभित्र देहाय वमोजिमक कार्यक्रम एवं क्रियाकलापहरू सम्पन्न गरेको र सोही आधारमा प्रस्तुत प्रतिवेदन तर्जुमा गरेको हो ।

(क) अन्तरक्रिया र छलफल

सातै प्रदेशका राजधानीमा निजीक्षेत्रका प्रादेशिक प्रतिनिधिहरू र सम्बद्ध सरकारी निकायका पदाधिकारीहरूसँग प्रादेशिकस्तरीय रूपमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम भएको थियो । त्यसैगरी दुई व्यापारिक केन्द्रहरू वीरगञ्ज र नेपालगञ्जमा पनि निजीक्षेत्रका व्यापारी व्यवसायीहरूसँग छलफल एवं सम्वाद गरिएको थियो । दोहोरो कर हटाउने सम्बन्धमा गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघका पदाधिकारीहरूसँग काठमाडौँमा अन्तरक्रिया छलफल गरी सुझाव लिइएको थियो । हिमाली पर्यटन (पदयात्रा र पर्वतारोहण) लक्षित छलफल कार्यक्रम सोलुखुम्बुको नाम्चे बजारमा सम्पन्न भएको थियो । निकासीजन्य नगदे बालीको रूपमा रहेका चिया र अलैंची व्यवसायीहरूसँग झापाको विर्तामोडमा छलफल भएको थियो । आर्थिक क्षेत्रका पत्रकारहरूसँग राय र सुझाव संकलन गर्ने अभिप्रायले काठमाडौँमा दुईपटक अन्तरक्रिया एवं छलफल कार्यक्रम आयोजना गरिएको थियो । त्यसैगरी सुर्तीजन्य र मदिराजन्य व्यवसायमा संलग्न करदातासँग काठमाडौँ र चितवनमा अन्तरक्रिया एवं छलफल गरिएको थियो । निजीक्षेत्रका संघीय तहका छाता संगठनहरू (FNCCI, CNI, Nepal Chamber of Commerce र FNCSI) सँग पनि काठमाडौँमा अन्तरक्रिया र छलफल गरिएको थियो ।

(ख) अध्ययन अनुसन्धान

राजस्वका प्रमुख मुद्दाहरू र करको दायरा बढाउने उद्देश्यले सम्भावित विषयहरूलाई समेटी विभिन्न ४ वटा क्षेत्र (पछि उल्लेख गरिएको) मा अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गर्न लगाई सुझाव सहितको प्रतिवेदन लिइएको थियो ।

(ग) उप-समिति गठन

संघीय तहमा राजस्व सम्बद्ध ४ वटा उप-समिति गठन गरी (पछि उल्लेख गरिएको) । ती उप-समितिहरूबाट राय सुझाव सहितको प्रतिवेदन लिइएको थियो ।

(घ) प्रतिनिधि मण्डलसँग भेटघाट र छलफल

निजीक्षेत्रका व्यवसायिक संघ संस्था, वस्तुगत संघ, उद्योगी व्यवसायी, पेशागत एवं प्राज्ञिक संस्थाका प्रतिनिधिमण्डलसँग भेटघाट र छलफल गरी प्रतिवेदनको लागि राय एवं सुझाव संकलन गरिएको थियो ।

(ङ) आर्थिक समाचारको विश्लेषण

आर्थिक एवं दैनिक पत्रपत्रिकाका अर्थतन्त्र र वित्तीय व्यवस्था सम्बन्धी समाचार, अनलाइन आर्थिकका लेख, रचना र समाचारहरू तथा अन्य अनलाइन पोर्टलका राजस्व नीति र कर सुधार सम्बन्धी जानकारी एवं तथ्यहरू पनि प्रतिवेदन तयारी क्रममा संकलन एवं विश्लेषण गरिएको थियो ।

(च) सूचना सम्प्रेषण

सर्वसाधारणले समेत राजस्व नीति र कर सुधारका लागि आफ्ना राय सुझाव उपलब्ध गराउन सकून् भन्ने मनसायले राष्ट्रिय दैनिक पत्रिकाहरूमा सार्वजनिक सूचना प्रकाशन गरी सुझावका लागि आव्हान पनि गरिएको थियो ।

(छ) विगतका राजस्व परामर्श प्रतिवेदनहरूको पुनरावलोकन

विगत वर्षहरूका राजस्व परामर्श समितिका प्रतिवेदनहरूमा उल्लिखित राय सुझावलाई अध्ययन तथा विश्लेषण गरी पुनरावलोकन गरिएको थियो । औचित्यपूर्ण र विद्यमान परिस्थितिमा उपयुक्त देखिएका कतिपय सुझावहरूलाई यस प्रतिवेदनको तयारी क्रममा उपयोग गरिएको थियो ।

१.२ प्रतिवेदनको विधि, सीमा र स्वरूप

प्रतिवेदनको विधि

प्रस्तुत प्रतिवेदन तयारी गर्ने क्रममा देहाय बमोजिमका विधि अवलम्बन गरिएको थियो ।

(क) प्राथमिकताको क्षेत्रमा परेको विषयमा अध्ययन एवं विश्लेषण

आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्व नीति तथा कार्यक्रमको कार्यान्वयन र राजस्व परिचालनको स्थिति विश्लेषण गर्दै तत्काल अवलम्बन गर्नुपर्ने सुधारका उपायहरू तथा आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व नीति, करका दर, राजस्व प्रशासन, बजेट एवं कार्यक्रमलाई प्रभावकारी पार्दै समयसापेक्ष बनाउने सन्दर्भमा देहायका प्राथमिकताका

क्षेत्रहरू पहिल्याई सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ व्यक्ति एवं संघ संस्थाहरूबाट अध्ययन, अनुसन्धान एवं विश्लेषण गर्ने गराउने कार्य गरिएको थियो । यस्तो अध्ययन, अनुसन्धान तथा विश्लेषणको कार्य देहायका विषयमा केन्द्रित गरी सम्पन्न गराइएको थियो ।

- व्यापार सम्झौताहरूले राजस्व परिचालनमा पारेको असर र प्रभाव सम्बन्धी अध्ययन
- राजस्वको दायरा वृद्धिको सम्भाव्यता अध्ययन
- मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सम्बन्धी अध्ययन
- शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा करारोपण सम्बन्धी अध्ययन

(ख) संघीय तहका सरकारी तथा निजीक्षेत्रका संघ संस्थाहरूसँग अन्तरक्रिया

आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व नीति तथा कर सुधारका लागि संघीय तहका सरकारी निकायहरू, राजस्व क्षेत्रका विज्ञहरू र निजीक्षेत्रका सरोकारवाला संघ संस्थाका प्रतिनिधिहरूसँग उनीहरूको धारणा बुझ्ने तथा राय र सुझाव संकलन गर्ने कार्य गरिएको थियो । यसप्रकारको छलफल एवं अन्तरक्रिया कार्यक्रम देहाय बमोजिम सम्पन्न भएको थियो ।

• सरकारी निकायसँग अन्तरक्रिया

क्र.सं.	मिति	सरकारी निकाय
१.	२०७८/१२/२५	भन्सार विभाग
२.	२०७८/१२/१०	आन्तरिक राजस्व विभाग
३.	२०७८/१२/२८	राजस्व अनुसन्धान विभाग
४.	२०७८/१२/२८	सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग

कार्यक्रममा सम्बन्धित विभागका महानिर्देशक, उपमहानिर्देशकको अतिरिक्त राजस्व प्रशासनसँग प्रत्यक्ष सम्बद्ध र नीतिगत कार्यमा संलग्न अधिकृतहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

• निजीक्षेत्रका छाता संघ संगठनसँग अन्तरक्रिया

क्र.सं.	मिति	निजीक्षेत्रका छाता संघ संगठन
१.	२०७८/१२/२१	नेपाल समुन्द्रपार निकासी पैठारी संघ (FTAN)
२.	२०७८/१२/२९	नेपाल चेम्बर अफ कमर्स (NCC)
३.	२०७८/१२/२९	नेपाल उद्योग परिसंघ (CNI)
४.	२०७९/०१/१३	नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ (FNCCI)

छलफल तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रममा उपर्युक्त संघ संगठनहरूका पदाधिकारी तथा सम्बद्ध व्यापारी, व्यवसायिहरूको सहभागिता रहेको थियो । छलफल एवं अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय सुझावलाई यस प्रतिवेदनको सिफारिश खण्डमा समायोजन गरिएको छ ।

(ग) प्रदेश राजधानी तथा प्रमुख व्यापारिक केन्द्रमा छलफल र अन्तरक्रिया

आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को प्रतिवेदन तयारीको क्रममा सातवटै प्रदेशका राजधानी एवं दुई मुख्य व्यापारिक केन्द्रहरूमा अन्तरक्रिया र छलफल कार्यक्रम आयोजना गरी प्रदेश एवं स्थानीय तहका सरकारी निकायहरू, निजीक्षेत्रका उद्योगी, व्यवसायी, पेशागत संघ संस्था एवं व्यक्तिहरूबाट राय एवं सुझाव संकलन गरिएको थियो ।

• प्रदेशस्तरीय अन्तरक्रिया तथा छलफल

क्र.सं.	मिति	प्रदेश	स्थान	सहभागी संख्या
१.	२०७८/११/११	गण्डकी प्रदेश	पोखरा	९७
२.	२०७८/११/१८	मधेश प्रदेश	जनकपुर	६१
३.	२०७८/११/२०	बागमती प्रदेश	हेटौंडा	१००
४.	२०७८/११/२२	प्रदेश नं. १	विराटनगर	९१
५.	२०७८/११/२५	सुदूर पश्चिम प्रदेश	धनगढी	९०
६.	२०७८/११/२७	कर्णाली प्रदेश	सुर्खेत	५५
७.	२०७८/१२/०१	लुम्बिनी प्रदेश	बुटवल	१५०

• प्रमुख व्यापारिक केन्द्रहरूमा भएको अन्तरक्रिया तथा छलफल

क्र.सं.	मिति	व्यापारिक केन्द्र	सहभागी संख्या
१.	२०७८/११/१९	वीरगञ्ज	१००
२.	२०७८/११/२६	नेपालगञ्ज	९२

प्रदेश राजधानी एवं व्यापारिक केन्द्रहरूमा सम्बन्धित प्रदेश राजधानी तथा व्यापारिक केन्द्रका व्यापारी एवं व्यवसायी, सम्बद्ध संघ संस्थाका प्रतिनिधिहरूका अतिरिक्त प्रदेश आर्थिक तथा योजना मन्त्रालय एवं अन्य राजस्व सम्बद्ध सरकारी निकायका पदाधिकारीहरूको सहभागिता रहेको थियो ।

प्रदेश तथा प्रमुख व्यापारिक केन्द्रहरूमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गर्न प्रदेशको हकमा प्रदेश आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय र व्यापारिक केन्द्रको हकमा सम्बन्धित जिल्लाको आन्तरिक राजस्व कार्यालयका प्रमुखको संयोजकत्वमा एक सहजीकरण समिति गठन गरिएको थियो । उक्त समितिले प्रदेश तथा स्थानीयस्तरमा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गर्न विशेष भूमिका निर्वाह गरेको थियो ।

(घ) प्रदेशस्तरीय राजस्व परामर्श समितिहरूसँग छलफल

नेपाल राजस्व परामर्श समिति र प्रदेश राजस्व परामर्श समितिबीच सहकार्य र समन्वयबाट संघ र प्रदेशस्तरको राजस्व सम्बन्धी कतिपय विषयमा कानूनी अस्पष्टता, कर कानूनको परिपालना, दोहोरो करारोपण जस्ता सवालमा समझदारी अभिवृद्धि गर्ने उद्देश्य राखी निम्नानुसार अन्तरक्रिया छलफल सम्पन्न गरिएको थियो ।

क्र.सं.	मिति	प्रदेश	स्थान	सहभागी संख्या
१.	२०७८/११/११	गण्डकी प्रदेश	पोखरा	२०
२.	२०७८/११/१८	मधेश प्रदेश	जनकपुर	१४
३.	२०७८/११/२०	बागमती प्रदेश	हेटौडा	२२
४.	२०७८/११/२२	प्रदेश नं. १	विराटनगर	१२
५.	२०७८/११/२५	सुदूर पश्चिम प्रदेश	धनगढी	२३
६.	२०७८/११/२७	कर्णाली प्रदेश	सुर्खेत	१६

(ङ) विषयगत, वस्तुगत र पेशागत संघ संस्थाहरूसँग छलफल

संघीय तहमा समितिले देहायका वस्तुगत, विषयगत एवं पेशागत संघ संस्थाहरूसँग अन्तरक्रिया एवं छलफल गरी आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व नीति र कर सुधारको लागि राय एवं सुझाव संकलन गरेको थियो ।

क्र.सं.	मिति	सहभागी संघ/संस्था
१.	२०७८/१२/१०	ढुवानी व्यवसायी महासंघ
२.	२०७८/१२/११	नेपाल अर्बुद रोग निवारण संस्था
३.	२०७८/१२/१४	चितवन उद्योग संघ, भरतपुर
४.	२०७८/१२/१६	प्लाष्ट नेपाल फाउण्डेशन (शिवशक्ति ग्रुप)
५.	२०७८/१२/१८	मदिरा तथा सूतीजन्य उत्पादक/व्यवसायी
६.	२०७८/१२/२८	आल्मुनियम उत्पादक तथा व्यवसायी
७.	२०७८/१२/२८	मोटरसाइकल एसेम्बलिङ व्यवसायी
८.	२०७८/१२/२९	नेपाल चामल, तेल, दाल उद्योग संघ
९.	२०७८/१२/३०	औषधी उत्पादकहरू
१०.	२०७८/१२/३०	मोरङ व्यापार संघ
११.	२०७९/०१/०६	नेपाल बिस्कुट उत्पादक संघ
१२.	२०७९/०१/१२	नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेण्टस् संघ (ACAN)
१३.	२०७९/०१/१५	नेपाल फ्रेट फरवार्डस एसोसियसन

उक्त छलफल एवं अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय एवं सुझावलाई यस प्रतिवेदनको सिफारिश खण्डमा आवश्यकता र औचित्यको आधारमा समावेश गरिएको छ ।

(च) उप-समिति गठन

चालु आर्थिक वर्षको राजस्व नीति तथा कार्यक्रमको विश्लेषणसहित आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को बजेट र कार्यक्रम तथा आर्थिक ऐनमा समावेश गर्न उपयुक्त हुने राजस्व नीति, करका दरहरू परिवर्तन तथा राजस्व प्रशासनमा गर्नुपर्ने सुधार सम्बन्धमा राय सुझाव पेश गर्नको लागि सरकारी क्षेत्रका सरोकारवाला निकायहरू र निजीक्षेत्रका छाता संगठन तथा वस्तुगत संघहरू समेतको प्रतिनिधित्व रहेको देहायका चारवटा विषयगत उप-समितिहरू गठन गरी राय एवं सुझाव पेश गर्न लगाइएको थियो । उप-समितिहरूको गठन र मुख्य कार्य जिम्मेवारी निम्नानुसार रहेको थियो ।

क्र.सं.	उप-समिति	संयोजक	मुख्य जिम्मेवारी
१.	आन्तरिक राजस्व उप-समिति (१९ सदस्यीय)	महानिर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, शिक्षा सेवा शुल्क तथा आर्थिक ऐन बमोजिम लगाइने अन्य आन्तरिक कर सम्बन्धी नीतिगत र कानूनी विषय, करका दरहरूको पुनरावलोकन, प्रक्रियागत सरलीकरण र कर प्रणाली सुधार, राजस्व चुहावट नियन्त्रण तथा अनुसन्धान, बैंक, वित्तीय संस्था, बीमा, रेमिटेन्स, पूँजी बजार, सहकारी, आर्थिक नीति तथा रियलस्टेट सम्बन्धी ।
२.	भन्सार उप-समिति (१७ सदस्यीय)	महानिर्देशक, भन्सार विभाग	भन्सार दर पुनरावलोकन, मूल्याङ्कन प्रणालीमा सुधार, प्रक्रिया सरलीकरण, व्यापार सहजीकरण र सीमा व्यवस्थापन, औद्योगिक प्रवर्द्धन तथा संरक्षण, वाणिज्य, आयात, निर्यात तथा वैदेशिक व्यापार, सेवा व्यापार, आपूर्ति व्यवस्थापन तथा लगानी प्रवर्द्धनको लागि गर्नुपर्ने नीतिगत र कानूनी सुधार, प्रक्रियागत सरलीकरण र कर तथा गैरकर प्रोत्साहन, सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान, विदेशी विनिमय नियमन तथा आर्थिक अपराध नियन्त्रण सम्बन्धी ।
३.	गैरकर उप-समिति (१० सदस्यीय)	सहसचिव, योजना अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	नेपाल सरकारका विभिन्न निकायहरूबाट उठाइने गैरकर राजस्वको क्षेत्र पहिचान, दर निर्धारण तथा पुनरावलोकन सम्बन्धी ।
४.	अन्तर सरकारी राजस्व व्यवस्थापन उप-समिति (११ सदस्यीय)	सहसचिव, वित्तीय संघीयता समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहको कर प्रणाली, त्यसमा देखिएको दोहोरोपना र अन्य समस्या तथा समाधान सम्बन्धी ।

उप-समितिहरूबाट प्राप्त मुख्य मुख्य सुझावहरूलाई आवश्यकता, औचित्य र उपयुक्तता समेतको आधारमा यस प्रतिवेदनको सुझाव तथा सिफारिश परिच्छेदमा एकीकृत गरिएको छ ।

उल्लिखित उप-समितिमा रहनुभएका संस्थागत प्रतिनिधिहरूको विवरण अनुसूची - १ मा दिइएको छ ।

(छ) व्यक्तिगत तथा संस्थागत सुझावहरूको संकलन

आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व नीति, करका दर र राजस्व प्रशासनमा गरिनुपर्ने सुधारका लागि इमेल मार्फत तथा समितिको सचिवालयमा सोझै प्राप्त हुने गरी सुझाव दिन मिति २०७८/१२/१० मा गोरखापत्र, मिति २०७८/१२/११ मा कारोवार, मिति २०७८/१२/१२ मा नयाँ पत्रिका, मिति २०७८/१२/१३ मा कान्तिपुर र मिति २०७८/१२/१६ मा आर्थिक अभियानमा सूचना प्रकाशन गरिएको थियो । कतिपय निजीक्षेत्रका व्यक्ति, संघ, संस्था एवं विभिन्न पेशासँग सम्बन्धित निकायहरूले आगामी वर्षको राजस्व नीतिले समेट्ने विषयमा आ-आफना राय सुझाव उपलब्ध गराएका थिए । यसरी विभिन्न व्यक्ति एवं संघ संस्थाबाट प्राप्त राय एवं सुझावहरूको उपयुक्तता (Relevancy) र

वैधता (Validity) समेतलाई ध्यानमा राखी यस प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

प्रतिवेदनको सीमा

यो प्रतिवेदन तयार गर्दा देहायका सीमाभित्र रहेर तयार गरिएको छ ।

- यो प्रतिवेदन आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० को बजेट वक्तव्यमा र आर्थिक विधेयकमा समावेश हुने राजस्व सम्बन्धी नीति, करका दर परिवर्तन र राजस्व व्यवस्थापन, राजस्व प्रशासनको सुधार जस्ता प्रमुख विषयमा बढी केन्द्रित रहेको छ । त्यसैगरी आर्थिक र पूर्वाधार विकास, वित्तीय व्यवस्थापन, प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी, अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण र नेपाल राजस्व परामर्श समितिको सुदृढीकरण सम्बद्ध कतिपय नीतिगत एवं कार्यान्वयनगत सुझावहरूलाई सरकारको ध्यानाकर्षण होस् भन्ने मनसायले यस प्रतिवेदनमा संक्षेपमा उल्लेख गरिएको छ ।
- विषय विज्ञहरूबाट प्राप्त अध्ययन प्रतिवेदनका सुझाव तथा निष्कर्षहरू, उप-समितिहरूबाट प्राप्त सुझावहरू, विभिन्न सरकारी तथा निजी संघ-संस्थाहरूसँग भएको छलफल र अन्तरक्रियाबाट प्राप्त पृष्ठपोषण र सातै प्रदेशका राजधानीमा आयोजित छलफल एवं अन्तरक्रिया कार्यक्रम तथा वीरगञ्ज र नेपालगञ्जको अन्तरक्रियाबाट प्राप्त सुझावहरूको अतिरिक्त विभिन्न व्यक्ति एवं संघ संस्थाबाट सोझै प्राप्त हुन आएका सुझावहरूको आधारमा मात्र यो प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।
- प्रस्तुत प्रतिवेदनले आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि राजस्व नीति, कर र राजस्व व्यवस्थापनको क्षेत्रमा गरिने सुधारका सम्बन्धमा मात्र सुझाव उपलब्ध गराउने उद्देश्य राखेको हुनाले प्रतिवेदन तयारीका क्रममा प्राप्त सुझाव तथा अध्ययनका निष्कर्षहरू मध्ये राजस्व परिचालन बाहेकका अन्य विषयहरूमा यस प्रतिवेदनले खासै उल्लेख गरेको छैन ।
- यो प्रतिवेदन तयार गर्दा राय र सुझावबाहेक प्राथमिक तथ्यांकको सट्टामा विभिन्न निकायद्वारा प्रकाशित द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त तथ्यांकलाई भने उपयोग गरिएको छ । यद्यपि विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूबाट प्राप्त राय एवं सुझावलाई सिफारिश लेखनका क्रममा भने उपयोग गरिएको छ ।
- प्रतिवेदन तयारीका क्रममा प्राप्त तथ्य एवं तथ्यांकहरूलाई प्रशोधन गर्ने प्रयोजनका सन्दर्भमा तथ्यांक शास्त्रीय उपकरणहरू (Statistical Tools) को सहयोग लिइएको छ । विशेषतः राजस्वको प्रक्षेपणका लागि अंकगणितीय औषत (Arithmetic Average) तथा प्रवृत्ति विश्लेषण (Trend Analysis) विधि प्रयोग गरिएको छ । प्राप्त तथ्य एवं सुझावहरूको संकलन, अभिलेखीकरण, सूचीकरण र विश्लेषण गरी प्रतिवेदनको उद्देश्यसँगको तादात्म्यता (Relevancy) भएका सन्दर्भहरूलाई यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।

- अध्ययनका क्रममा प्राप्त सामग्रीहरूको गुणात्मकता तथा आधिकारिकताको परीक्षण गर्ने प्रयास भएको र राजस्वको परिभाषाले समेट्ने क्षेत्रमा प्राप्त राय सुझाव तथा सिफारिशका विषयलाई प्रतिवेदनका लागि प्रमुख आधार मानिएको छ ।
- प्रतिवेदन तयार गर्दाका बखतसम्म उपलब्ध र प्रकाशित तथ्यांक, सूचना, जानकारी राय एवं सुझावलाई मात्र यस प्रतिवेदनमा समावेश गर्ने प्रयास गरिएको छ । प्रतिवेदन मितिभन्दा पछि (२०७९ साल बैशाख तेस्रो हप्ता) भएका परिवर्तनहरू यसमा समावेश छैनन् ।
- यो अध्ययन प्रतिवेदन विश्वव्यापी कोभिड-१९ महामारीको असर र प्रभाव, रुस-युक्रेन युद्ध, विश्वव्यापी रूपमा बढेको मुद्रास्फीति र डलरको मूल्यमा आएको परिवर्तन र आपूर्ति श्रृङ्खलामा भएको विसंगतिले हाम्रो अर्थतन्त्रमा पारेको वा पार्न खोजेका असरहरू समेतको सीमाभित्र रहेर तयार गरिएको छ ।

प्रतिवेदनको स्वरूप

प्रस्तुत प्रतिवेदनमा छ वटा परिच्छेदहरू रहेका छन् । पहिलो परिच्छेदमा राजस्व परामर्शको पृष्ठभूमि र प्रतिवेदनको व्यवस्था समावेश गरिएको छ भने दोस्रो परिच्छेदमा विश्व अर्थतन्त्र, कर प्रणाली र नेपालको राजस्व प्रणालीको संक्षिप्त विश्लेषण गरिएको छ । तेस्रो परिच्छेदमा नेपालको राजस्व व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित विश्लेषण प्रस्तुत गरिएको छ । चौथो परिच्छेद आर्थिक वर्ष २०७९/८० को लागि राजस्व प्रक्षेपण र अन्तर सरकारी राजस्व हस्तान्तरणको अनुमानसँग सम्बन्धित छ । पाँचौं परिच्छेदमा नेपालको राजस्व प्रशासनका सफल र दुर्बल पक्षहरू तथा चुनौती र अवसरहरूको विश्लेषण गरिएको छ । छैठौं परिच्छेदमा नीति परिलक्षित सुझावहरू, आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व प्रशासनको सुधारका लागि सुझाव एवं सिफारिशहरू, कर र गैरकरका दर परिमार्जनका लागि सिफारिशहरू र अन्य समसामयिक एवं सान्दर्भिक राय सुझाव तथा सिफारिशहरू समेटिएका छन् ।

परिच्छेद - दुई

अर्थतन्त्र, कर प्रणाली र नेपाल

यस परिच्छेदमा विश्वको अर्थतन्त्र र विश्वको कर प्रणाली, नेपालको अर्थतन्त्र र नेपालको कर प्रणाली एवं विश्वको परिवर्तित कर परिवेशमा नेपालको स्थिति जस्ता पक्षहरू विश्लेषण गरिएको छ ।

२.१ विश्व अर्थतन्त्र

विश्वव्यापी रूपमा फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीबाट आक्रान्त भएको विश्वको अर्थतन्त्र सन् २०२२ बाट क्रमशः सुधार एवं पुनर्स्थापित हुँदै जाने प्रक्षेपण अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF) ले गरेकोमा रुस-युक्रेनबीचको अनपेक्षित युद्धका कारण थप दबावमा परेको छ । परिणामस्वरूप यसअघि प्रक्षेपण गरिए अनुसार विश्वको आर्थिक वृद्धिदर हाँसिल नहुने र कोभिड-१९ को महामारीबाट थलिएको विश्व अर्थतन्त्रको पुनर्स्थापनाको गतिमा सुस्तता आउने स्थिति देखापरेको छ । डलरको मूल्यमा भएको बढोत्तरी र आपूर्ति श्रृंखलामा आएको परिवर्तनको कारण पेट्रोलियम पदार्थ र खाद्यवस्तुमा भएको अनपेक्षित मूल्यवृद्धि भई विशेषगरी कम आय भएका मुलुकहरूमा थप आर्थिक समस्या सृजना भएको छ । युद्धको कारण अधिकांश देशहरूमा मुद्रास्फीतिको स्थिति देखापरेबाट विश्व अर्थतन्त्र पुनः संकटतर्फ उन्मुख भएको पाइएको छ । त्यसैगरी तुलनात्मक रूपमा सानो अर्थतन्त्र र भुपरिवेष्टित मुलुक नेपाल पनि उपरोक्त असरबाट अछुतो रहेको छैन ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF) ले सन् २०२२ को अप्रिलमा प्रकाशित गरेको वर्ल्ड इकोनोमिक आउटलुक (World Economic Outlook) का अनुसार सन् २०२१ मा विश्वको समग्र आर्थिक वृद्धिदर ६.१ प्रतिशत, विकसित मुलुकहरूको ५.२ प्रतिशत, अमेरिकाको ५.७ प्रतिशत, युरो क्षेत्रको ५.३ प्रतिशत, उदीयमान अर्थतन्त्रको ६.८ प्रतिशत, चीनको ८.१ प्रतिशत र भारतको ८.९ प्रतिशत रहेको थियो । तर सन् २०२१ मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर भने २.७ प्रतिशतमा सीमित रहेको थियो । त्यसैगरी सन् २०२२ मा विश्वको आर्थिक वृद्धिदर ३.६ प्रतिशत, विकसित मुलुकहरूको ३.३ प्रतिशत र उदीयमान अर्थतन्त्रको ३.८ प्रतिशत रहने प्रक्षेपण छ भने नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ४.१ प्रतिशत हुने अनुमान छ ।

विश्व अर्थतन्त्रलाई कोभिड-१९ को महामारी हुँदाहुँदै सुधारको दिशामा लैजान विविध प्रयासहरू भएका छन् । यसक्रममा कोरोना संक्रमण रोकनका लागि भएको खोपको विकास र स्वास्थ्य सम्बन्धी उपचार पहिलो र आधारभूत प्रयास थियो । अर्थतन्त्रलाई थप सुस्त हुनबाट जोगाउन कतिपय देशहरूले नीतिगत रूपमै करका दरहरूमा कटौती गर्ने, राहत सुविधा अभिवृद्धि गर्ने, तरलता बढाउने, बैंक दर घटाउने र परम्परागत मौद्रिक उपकरणहरूले मात्र सम्भव नभएको स्थितिमा आयातमा परिमाणात्मक बन्देज लगाउने

लगायतका गैरपरम्परागत उपायहरूसमेत अवलम्बन गरेका थिए । त्यसैगरी वित्तीय नीतिको भूमिका बढाउने र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग अभिवृद्धि गर्ने जस्ता रणनीतिहरू पनि विश्वस्तरमै सुरु भई कोभिड-१९ को महामारीबाट प्रभावित भएको अर्थतन्त्रको पुनरुत्थान गराउने प्रयासहरू हालसम्म कायमै छन् ।

सन् २०२० मा सार्क मुलुकहरू मध्ये बंगलादेश बाहेक सबै देशहरूको आर्थिक वृद्धिदर ऋणात्मक (Negative) रहेकोमा सन् २०२१ मा भुटान बाहेक सबै मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर धनात्मक (Positive) रहेको थियो । सन् २०२१ मा दक्षिण एशियामा माल्दिभ्सको आर्थिक वृद्धिदर सबैभन्दा धेरै अर्थात् ३३.४ प्रतिशत रहेको थियो भने भुटानको आर्थिक वृद्धिदर सबैभन्दा कम अर्थात् ३.४ प्रतिशतले ऋणात्मक (Negative) रहेको थियो । यस सम्बन्धी तथ्यांक तालिका २.१ मा दिइएको छ ।

तालिका नं. २.१ - सार्क मुलुकहरूको तुलनात्मक आर्थिक वृद्धिदर (प्रतिशतमा)

क्र.सं.	मुलुक	२०१९	२०२०	२०२१	२०२२*
१	अफगानिस्तान	३.९	-२.४	NA	NA
२	बंगलादेश	८.२	३.५	५.०	६.४
३	भुटान	४.४	-२.४	-३.४	४.४
४	भारत	३.७	-६.६	८.९	८.२
५	माल्दिभ्स	६.९	-३३.५	३३.४	६.९
६	नेपाल	६.७	-२.९	२.७	४.९
७	पाकिस्तान	३.९	-९.०	५.६	४.०
८	श्रीलंका	२.३	-३.६	३.६	२.६

स्रोत:- अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, २०२२, * प्रक्षेपण । NA = Not Available

सन् २०२२ मा सबै दक्षिण एशियाली मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर सकारात्मक र मध्यमस्तरको हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । कोभिड-१९ को महामारी अपेक्षित रूपमा नियन्त्रण भएमा आर्थिक क्रियाकलापहरूमा बढोत्तरी हुन गई दक्षिण एशियाका सबै मुलुकहरूको आर्थिक वृद्धिदर प्रक्षेपणभन्दा बढी दरले वृद्धि हुने संभावना छ । दक्षिण एशियाली मुलुकहरू मध्ये भारतको आर्थिक वृद्धिदर अन्य मुलुकहरूको तुलनामा सबभन्दा बढी भई करिब ८.२ प्रतिशत हुने IMF को प्रक्षेपण रहेको छ ।

२.२ नेपालको अर्थतन्त्र

वि. सं. २०७२ सालको भूकम्पपछिका आर्थिक वर्षहरू (२०७३/७४ देखि २०७५/७६ सम्म) मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर ६ प्रतिशतभन्दा बढी रहन गएकोमा कोभिड-१९ को महामारीको कारण आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा नेपालको आर्थिक वृद्धिदर २.३७ प्रतिशतले ऋणात्मक (Negative) हुन पुगेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा ४.२५ प्रतिशतले आर्थिक वृद्धि हुने संशोधित अनुमान छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को लागि केन्द्रीय तथ्यांक विभागले ५.८४ प्रतिशतले आर्थिक वृद्धि हुने प्रक्षेपण गरेको छ ।

त्यसैगरी प्रचलित मूल्यमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) ४८ खर्ब ५१ अर्ब ६३ करोड रुपैया रहने अनुमान गरेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा प्राथमिक क्षेत्रको २४.५ प्रतिशत, द्वितीय क्षेत्रको १३.७ प्रतिशत र सेवा क्षेत्रको ६१.८ प्रतिशत योगदान रहने अनुमान गरिएको छ । माथिल्लो तामाकोशी जलविद्युत आयोजनाबाट विद्युत उत्पादन शुरु भएको कारण विद्युत, ग्याँस, वाष्प तथा वातानुकूलित आपूर्ति सेवाको वृद्धिदर ३६.६७ रहने अनुमान छ । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा नेपालको प्रतिव्यक्ति आय १२४६ अमेरिकी डलर हुने संशोधित अनुमान रहेको छ भने आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा प्रतिव्यक्ति आय बढोत्तरी भई १३८१ अमेरिकी डलर पुग्ने प्रक्षेपण गरेको छ ।

तालिका नं. २.२ - नेपालको अर्थतन्त्रको प्रमुख परिसूचकहरूको स्थिति

सि.नं.	सूचक	एकाई	२०७३/७४	२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९*
१	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (प्रचलित मूल्यमा)	रु. करोडमा	३०७७१४	३४५५९५	३८५८९३	३८८८७०	४२७७३०	४८५१६२
२	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (स्थिर मूल्यमा)	रु. करोडमा	२०३८३४	२१९३७१	२३३९७४	२२८४३०	२३८१३१	२५२०३२
३	आर्थिक वृद्धिदर	प्रतिशतमा	८.९८	७.६२	६.६६	-२.३७	४.२५	५.८४
४	प्रतिव्यक्ति आमदानी	अमेरिकी डलर	१०४२	११७५	१२०६	११७०	१२४६	१३८१
५	विप्रेषण (कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा)	प्रतिशतमा	२२.६०	२१.८५	२२.७९	२२.५०	२२.४७	१९.८१
६	मुद्रास्फीति दर	प्रतिशतमा	४.४५	४.१५	४.६४	६.१५	३.६०	७.१४
७	सोधनान्तर स्थिति	रु. करोडमा	८२१०.६१	९६.०२	-६७४०	२८२४१	१२३	-२५८६४
८	कुल विदेशी विनिमय संचिति	रु. करोडमा			९०२४४	१२२६१२	१२४४६३	१०१८०५
९	कुल आन्तरिक कर्जा	रु. करोडमा	८८३४	१४४७५	९६३८	१९४६४	२२४०१	
१०	राजस्व संकलनको अवस्था	रु. करोडमा	६०९१८	७२६७२	८२९६३	७९३७८	९३८३२	८२७८८

स्रोत: अर्थ मन्त्रालय, केन्द्रीय तथ्यांक विभाग र नेपाल राष्ट्र बैंक ।

* आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को चैत्र महिनाको तथ्यांक ।

नोट: सि.नं. १ देखि ५ सम्मको प्रक्षेपित, सि.नं. ६ देखि ९ सम्मको फाल्गुन मसान्त सम्मको र सि.नं. १० को चैत्र मसान्तसम्म ।

नेपाल राष्ट्र बैंकले प्रकाशन गरेको चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम आठ महिनाको समष्टिगत आर्थिक अवस्था देहाय बमोजिम रहेको छ ।

- २०७८ फाल्गुन महिनामा वार्षिक बिन्दुगत उपभोक्ता मुद्रास्फीति ७.१४ प्रतिशत रहेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही महिनामा यस्तो मुद्रास्फीति ३.०३ प्रतिशत रहेको थियो ।
- आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा कुल वस्तु निर्यात ८२.९ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १ खर्ब ४७ अर्ब पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो निर्यात ७.८ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा कुल वस्तु आयात ३८.६ प्रतिशतले वृद्धि भई रु. १३ खर्ब ८ अर्ब पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो आयात २.१ प्रतिशतले बढेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा कुल वस्तु व्यापार घाटा ३४.५ प्रतिशतले वृद्धि

भई रु. ११ खर्ब ६० अर्ब पुगेको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा यस्तो घाटा १.६ प्रतिशतले बढेको थियो ।

- आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा विप्रेषण आप्रवाह १.७ प्रतिशतले कमी आई रु. ६ खर्ब ३१ अर्ब कायम भएको छ । अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा विप्रेषण आप्रवाह ८.७ प्रतिशतले बढेको थियो । अमेरिकी डलरमा विप्रेषण आप्रवाह ३.० प्रतिशतले कमी आई रु. ५ अर्ब २८ करोड कायम भएको छ । अघिल्लो वर्ष यस्तो आप्रवाह ५.० प्रतिशतले बढेको थियो ।
- आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को आठ महिनामा चालु खाता रु. ४ खर्ब ६२ अर्बले घाटामा थियो भने अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा चालु खाता रु. १ खर्ब ५१ अर्बले घाटामा रहेको थियो । अमेरिकी डलरमा हेर्दा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिमा रु. १ अर्ब ३० करोडले घाटामा रहेको चालु खाता समीक्षा अवधिमा रु. ३ अर्ब ८८ करोडले घाटामा रहेको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फागुन मसान्तमा सोधनान्तर घाटा रु. २ खर्ब ५८ अर्ब पुगेको छ । त्यस्तै गत वर्ष २०७८ को असार मसान्तमा रु. १३ खर्ब ९९ अर्ब बराबर रहेको कुल विदेशी विनिमय सञ्चितिमा १६.३ प्रतिशतले कमी आई २०७८ साल फागुन मसान्तमा रु. ११ खर्ब ७१ अर्ब कायम भएको छ ।

२.३ विश्व कर प्रणाली र नेपाल

कोभिड-१९ को महामारीका कारण विगत दुई वर्षदेखि विश्वका धेरै देशहरूको राजस्वको आधार कमजोर भई राजस्व संरचनामा परिवर्तन आएबाट धेरै देशहरूको पहिलो ध्यान राजस्वको आधार नै सुरक्षित गर्नु रहेको छ । आयातमा आधारित अर्थतन्त्र भएका मुलुकहरूमा पैठारीमा भएको व्यवधानले राजस्वमा गिरावट भएपछि ती देशहरू आफ्नो आन्तरिक करको दायरा विस्तार गर्नेतर्फ ध्यान दिइरहेको पाइन्छ । कोभिड-१९ को महामारीसँगै अर्थतन्त्रको डिजिटलाइजेसन प्रक्रियाको तीव्र विकास भएकोले कतिपय देशहरूले डिजिटल सेवामा कर लगाउन थालेका छन् भने केहीले यो कर लगाउने तयारी गरिरहेका छन् । संसारभरी नै मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महसुल, अन्तःशुल्क तथा व्यक्तिगत र संस्थागत आयकर करका मुख्य स्रोतको रूपमा रहेका छन् । विश्वका अधिकांश देशहरूमा वस्तु तथा सेवामा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि करको दर क्रमशः बढ्दै गएको पाइन्छ भने आयातमा आधारित कर विस्तारै घट्दै गइरहेको छ ।

२.३.१ विश्वमा करको दर

विश्वको औषत आयकरको प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा सन् २०२० को तुलनामा सन् २०२१ मा व्यक्तिगत आयकरको दर सामान्य रूपमा बढेको छ भने संस्थागत आयकरको दर थोरै घटेको देखिन्छ । सन् २०२१ मा अघिल्लो वर्षको तुलनामा विश्वको औषत व्यक्तिगत आयकर ०.२४ प्रतिशतले बढेको छ भने संस्थागत आयकर ०.०१ प्रतिशतले घटेको छ ।

त्यसैगरी उक्त अवधिमा अप्रत्यक्ष कर पनि ०.१३ प्रतिशतले घटेको छ । सन् २०२० को तुलनामा २०२१ मा संस्थागत आयकरको दर एशियाली मुलुक, आर्थिक सहयोग तथा विकास संगठनका मुलुक (OECD), अफ्रिकी मुलुक, दक्षिण अमेरिकी मुलुक, ल्याटिन अमेरिकी मुलुक र युरोपेली मुलुकहरूमा सामान्य रूपमा घटेको पाइन्छ । यसो हुनुमा विश्वव्यापी रूपमा कोभिड-१९ को महामारी प्रमुख कारक रहेको पाइन्छ । उत्तर अमेरिकी मुलुकहरूमा संस्थागत आयकरको दर भने स्थिर रहेको पाइन्छ । त्यसैगरी व्यक्तिगत आयकरतर्फ एशियाली मुलुक, आर्थिक सहयोग तथा विकास संगठनका मुलुक, अफ्रिकी मुलुक, युरोपेली संघका मुलुक र अन्य युरोपेली मुलुकहरूले आयकरको दर बढाएका छन् भने उत्तर अमेरिकी मुलुक, दक्षिण अमेरिकी मुलुक तथा ल्याटिन अमेरिकी मुलुकहरूमा व्यक्तिगत आयकरको दर स्थिर रहेको देखिन्छ । तालिका २.३ मा विश्वको विद्यमान औषत करको दर देखाइएको छ ।

तालिका नं. २.३ - विश्वको औषत करको दर (प्रतिशतमा)

कर शीर्षक / विश्व तथा महादेशहरू	अप्रत्यक्ष करको दर			संस्थागत आयकरको दर			व्यक्तिगत आयकरको दर		
	२०१९	२०२०	२०२१	२०१९	२०२०	२०२१	२०१९	२०२०	२०२१
एसिया	११.५४	११.८३	११.६०	२१.१८	२०.९६	२१.४३	२८.६४	२८.३१	२८.३८
OECD राष्ट्र	१९.२३	१९.२३	१९.१२	२३.२३	२२.८८	२२.८१	४१.६५	४१.२२	४२.००
अफ्रिका	१५.७२	१५.९५	१६.००	२८.०९	२७.९७	२७.४६	३१.९६	३२.१५	३२.४६
उत्तर अमेरिका	५.००	५.००	५.००	२६.७५	२६.७५	२६.७५	३५.००	३५.००	३५.००
दक्षिण अमेरिका	१३.५१	१३.५९	१३.५९	२७.३९	२७.३६	२७.२१	३२.१०	३१.८९	३१.८९
ल्याटिन अमेरिकी मुलुक	१३.५१	१३.५९	१३.५९	२७.३९	२७.३६	२७.२१	३२.१०	३१.८९	३१.८९
युरोपेली संघ	२१.५२	२१.५२	२१.४६	२१.०५	२०.७९	२०.७१	३७.८१	३६.९२	३७.७७
युरोप	१९.८६	१९.८७	१९.८०	१९.२६	१९.०३	१८.९८	३१.७३	३१.१६	३१.७१
विश्व	१५.४५	१५.५५	१५.४२	२३.७८	२३.६६	२३.६५	३१.२७	३१.०१	३१.२५

स्रोत: KPMG Global Tax Rate Survey, 2021

२.३.२ वस्तु तथा सेवामा आधारित करको तुलना

वस्तु तथा सेवामा आधारित कर सामान्यतया मूल्य अभिवृद्धि कर (Value Added Tax - VAT) र वस्तु तथा सेवा कर (Goods and Services Tax - GST) को नामबाट परिचित छ । VAT र GST दुवै वस्तु तथा सेवामा आधारित उस्तै उस्तै प्रकृतिका कर हुन् । विश्वमा हाल करिव १८० देशहरूमा VAT र GST लगाइएको पाइन्छ । पहिलो पटक फ्रान्सबाट सुरु भएको मूल्य अभिवृद्धि करलाई वस्तु तथा सेवामा आधारित अप्रत्यक्ष करको सबैभन्दा उत्कृष्ट करको रूपमा लिइन्छ । विश्वभर मूल्य अभिवृद्धि करको दर भिन्न भिन्न रहेको भएतापनि कतिपय देशहरूले आफ्नो अनुकूल एकल दर (Single Rate), द्विदर (Double Rate) तथा बहुदर (Multiple Rate) प्रणाली प्रयोगमा ल्याइएको पाइन्छ ।

तालिका २.४ मा विश्वका विभिन्न मुलुकहरूको मूल्य अभिवृद्धि करको दरको तुलनात्मक स्थिति प्रस्तुत गरिएको छ । तालिका २.४ अनुसार एशियाको औषत VAT दर सबैभन्दा कम (११.६ प्रतिशत) रहेको छ भने युरोपको औषत VAT दर सबैभन्दा बढी (१९.८ प्रतिशत) रहेको छ । विश्वको औषत VAT दर भने १५-१६ प्रतिशतको बीचमा रहेको पाइन्छ ।

तालिका नं. २.४ - मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइएका केही मुलुकहरूको तुलनात्मक स्थिति

क्र.सं.	मुलुक	लागू वर्ष	करको दर (प्रतिशतमा)					
			२००६	२०१२	२०१८	२०१९	२०२०	२०२१
१	फ्रान्स	१९५४	१९.६	१९.६०	२०.०	२०.०	२०.०	२०.०
२	स्विटजरल्याण्ड	१९५५	७.६	८.०	७.७०	७.७०	७.७०	७.७०
३	ब्राजिल	१९६४	१९.०	१९.०	१८.०	१८.०	१८.०	१८.०
४	डेनमार्क	१९६७	२५.०	२५.०	२५.०	२५.०	२५.०	२५.०
५	जर्मनी	१९६८	१६.०	१९.०	१९.०	१९.०	१९.०	१९.०
६	नर्वे	१९७०	२५.०	२५.०	२५.०	२५.०	२५.०	२५.०
७	बेल्जियम	१९७१	२१.०	२१.०	२१.०	२१.०	२१.०	२१.०
८	आयरल्याण्ड	१९७२	२१.०	२३.०	२३.०	२३.०	२३.०	२३.०
९	बेलायत	१९७३	१७.५	२०.०	२०.०	२०.०	२०.०	२०.०
१०	अर्जेन्टिना	१९७४	२१.०	२१.०	२१.०	२१.०	२१.०	२१.०
११	दक्षिण कोरिया	१९७७	१०.०	१०.०	१०.०	१०.०	१०.०	१०.०
१२	हङ्गेरी	१९८०	२०.०	२७.०	२७.०	२७.०	२७.०	२७.०
१३	जापान	१९८९	५.०	५.०	८.०	८.०	१०.०	१०.०
१४	दक्षिण अफ्रिका	१९९१	१४.०	१४.०	१४.०	१५.०	१५.०	१५.०
१५	चीन	१९९४	१७.०	१७.०	१७.०	१६.०	१३.०	१३.०
१६	नेपाल	१९९७	१०.०	१३.०	१३.०	१३.०	१३.०	१३.०
अफ्रिका औषत दर			१३.६५	१४.६०	१५.५५	१५.५५	१५.९५	१६.०
एशिया औषत दर			१२.१९	१२.१५	११.९६	११.५४	११.८३	११.६०
युरोप औषत दर			१९.२९	२०.०	२०.१३	१९.८६	१९.८७	१९.८०
OECD औषत दर			१७.७३	१८.८८	१९.१७	१९.२३	१९.२३	१९.१२
विश्वको औषत दर			१५.७०	१५.६५	१५.५३	१५.४५	१५.५५	१५.४२

स्रोत: KPMG Global Tax Rate Survey, 2021

तालिका २.४ को विश्लेषण गर्दा नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करको दर एशियाको औषत दरभन्दा केही बढी तर अन्य क्षेत्रीय एवं समग्र विश्वको औषत दरभन्दा कम रहेको पाइन्छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ नेपालले प्रारम्भदेखि नै एकल दर नै लागू गर्दै आएको छ । वि.सं. २०५४ मा मूल्य अभिवृद्धि करको सुरुआत गर्दा १० प्रतिशतको दर रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०६२/६३ मा बढाएर १३ प्रतिशत गरिएको थियो, जुन हालसम्म कायमै छ । नेपालको अर्थतन्त्र आयातमा आधारित भएको र कुल कर राजस्वमा करिव एक तिहाइ

हिस्सा ओगट्टदै आएको मूल्य अभिवृद्धि करको करिब दुई तिहाइ हिस्सा पैठारीमा आधारित रही भन्सार विन्दुमा संकलन हुने गरेको छ ।

२.३.३ दक्षिण एशियाली मुलुकहरुको राजस्व संकलनको अवस्था

२.३.३.१ राजस्व वृद्धिदर

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २०२२ मा प्रकाशन गरेको World Economic Outlook का अनुसार कोभिड-१९ को विश्वव्यापी महामारीपश्चात सन् २०२१ मा सबै दक्षिण एशियाली (सार्क) मुलुकहरुको राजस्व वृद्धिदर सकारात्मक रहेको पाइन्छ । सन् २०२१ मा माल्दिभ्सको राजस्व वृद्धिदर सबैभन्दा धेरै ३९.४६ प्रतिशत रहेको थियो भने सबैभन्दा कम श्रीलंकाको ६.७४ प्रतिशत रहेको थियो । त्यसैगरी सन् २०२१ मा नेपालको राजस्व वृद्धिदर १६.७० प्रतिशत रहेको थियो । सार्क मुलुकहरुको सन् २०१७ देखि सन् २०२१ सम्मको राजस्व वृद्धिदरको स्थितिलाई तालिका २.५ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. २.५ - सार्क मुलुकहरुको राजस्व वृद्धिदरको स्थिति (प्रतिशतमा)

क्र.सं.	मुलुक	२०१७	२०१८	२०१९	२०२०	२०२१
१	अफगानिस्तान	१.०२	१६.६९	-२.४५	०.४१	NA
२	बंगलादेश	७.०६	२५.००	२.५४	११.६९	२३.१०
३	भुटान	१.५१	२२.१२	-१९.३४	२९.९१	९.३३
४	भारत	१०.४४	१०.३०	६.१०	-९.४५	२८.८४
५	माल्दिभ्स	९.०५	९.६९	४.५४	-३४.४८	३९.४६
६	नेपाल	२२.७७	१८.८५	१२.६०	०.२९	१६.७०
७	पाकिस्तान	९.९६	६.११	-६.२९	२७.८२	९.९४
८	श्रीलंका	८.६२१	५.०५	-१.७४	-२७.७	६.७४

स्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, २०२२ / NA = Not Available

मूलतः कोभिड-१९ का कारण कतिपय मुलुकको राजस्व वृद्धि दरमा उतार चढाव आएको माथिको तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ ।

२.३.३.२ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको अनुपात

World Economic Outlook, 2022 अनुसार सार्क मुलुकहरुको सन् २०१७ देखि सन् २०२१ सम्मको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) मा राजस्वको अनुपातलाई तालिका २.६ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. २.६ - सार्क मुलुकहरूको GDP मा राजस्वको अनुपात (प्रतिशतमा)

क्र.सं.	मुलुक	२०१७	२०१८	२०१९	२०२०	२०२१
१	अफगानिस्तान	२७.०६	३०.५७	२६.९४	२५.६९	NA
२	बंगलादेश	९.४९	१०.४२	९.४५	९.८०	१०.९१
३	भुटान	२८.००	३१.८८	२४.३०	३१.१९	३३.७९
४	भारत	२०.००	१९.९५	१९.९३	१८.३०	१९.७४
५	माल्दिभ्स	२७.६९	२७.२४	२६.९३	२६.४४	२७.१७
६	नेपाल	२०.९५	२२.१७	२२.३५	२२.१०	२४.२५
७	पाकिस्तान	१३.९६	१३.४४	११.२७	१३.२७	१२.५०
८	श्रीलंका	१३.८०	१३.५२	१२.६५	९.१७	८.९४

स्रोत: अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, २०२२ / NA = Not Available

सन् २०२१ मा GDP मा राजस्वको अनुपातलाई विश्लेषण गर्दा भुटानको सबैभन्दा धेरै ३३.७९ प्रतिशत र श्रीलंकाको सबैभन्दा कम ८.९४ प्रतिशत रहेको पाइन्छ । नेपालको कुल राजस्वको GDP मा अनुपात पनि करिब २४.२५ प्रतिशत रहेको देखिन्छ, जुन दक्षिण एशियाली राष्ट्रहरूमध्ये उच्च नै रहेको छ ।

२.३.३.३ नेपाल र सार्क मुलुकहरूको आयकर दरको तुलना

नेपालमा संस्थागत आयकरको दर केही सार्क मुलुकहरूको तुलनामा कम भएतापनि माल्दिभ्स, अफगानिस्तान र श्रीलंकाको तुलनामा भने बढी रहेको देखिन्छ । नेपालमा हाल संस्थागत आयकरको दर २५ प्रतिशत रहेको छ भने मदिरा, सुर्तीजन्य वस्तु, वित्तीय सेवा र दूरसञ्चार सेवामा ३० प्रतिशत रहेको छ । नेपालमा उत्पादनमूलक, सेवामूलक र निर्यातमूलक उद्योगहरूलाई संस्थागत आयकरको दरमा सहूलियत तथा विशेष छुट सुविधा प्रदान गरिएको छ । विकसित मुलुकहरूमा आयकरको संरचनामा व्यक्तिगत आयकरको प्रमुख हिस्सा रहेता पनि नेपालको आयकर संरचनामा भने संस्थागत आयकरको हिस्सा कुल आयकरको करिब ६० प्रतिशत मात्र रहेको पाइन्छ । संस्थागत आयकरतर्फ नेपालमा विगत १५ वर्षदिखि करको दर स्थिर रहदै आएको छ । तालिका २.७ मा नेपाल र अन्य सार्क मुलुकहरूको व्यक्तिगत आयकरतर्फको करको दर तुलना गरिएको छ । जस अनुसार नेपालमा व्यक्तिगत आयकरको उच्चतम दर ३६ प्रतिशत रहेको छ । यसरी हेर्दा नेपालमा व्यक्तिगत आयकरको दर सार्क मुलुकहरूमा भारतबाहेक उच्च रहेको देखिन्छ । भारतमा व्यक्तिगत करको दर ४२.७४ प्रतिशत रहेको छ जुन दक्षिण एशियाली राष्ट्रहरूमध्ये सबभन्दा बढी हो भने सबैभन्दा न्यून दर (१५ प्रतिशत) माल्दिभ्सको रहेको छ ।

तालिका नं. २.७ - नेपाल र सार्क मुलुकहरूको आयकर दरको तुलना (प्रतिशतमा)

क्र.सं.	मुलुक	संस्थागत आयकरको मानक दर	व्यक्तिगत आयकरको उच्च मानक दर
१	अफगानिस्तान	२०	२०
२	बंगलादेश	३२.५०	२५
३	भुटान	२५	३३
४	भारत	३०	४२.७४
५	माल्दिभ्स	१५	१५
६	नेपाल	२५	३६
७	पाकिस्तान	२९	३५
८	श्रीलंका	२४	१८

स्रोत: KPMG Global Tax Rate Survey, 2021

२.३.३.४ नेपाल र सार्क मुलुकहरूको VAT/GST को तुलना

सार्क राष्ट्रहरूमा VAT/GST को दर पाकिस्तानमा सबैभन्दा बढी १७ प्रतिशत रहेको छ भने भुटानमा सबैभन्दा कम ७ प्रतिशत रहेको छ । भारत र माल्दिभ्समा GST लगाइएको छ र यो बहुदरयुक्त छ । अफगानिस्तानमा १० प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाइएको छ तर त्यहाँ मूल्य अभिवृद्धि कर केही सीमित वस्तु तथा सेवामा मात्र लगाइने गरेको छ भने केही वस्तु तथा सेवा र साना कारोबारको हकमा Business Receipt Tax (BRT) लगाइने गरिएको छ । तालिका २.८ मा सार्क राष्ट्रहरूमा मूल्य अभिवृद्धि कर/वस्तु तथा सेवा करको दर सम्बन्धी तुलनात्मक स्थिति प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. २.८ - नेपाल र सार्क मुलुकहरूको VAT/GST दरको तुलना

क्र.सं.	मुलुक	VAT/GST को दर (प्रतिशतमा)
१	अफगानिस्तान	१०
२	बंगलादेश	१५
३	भुटान	७
४	भारत	५, १२, १८, २८
५	माल्दिभ्स	६, १२
६	नेपाल	१३
७	पाकिस्तान	१७
८	श्रीलंका	८

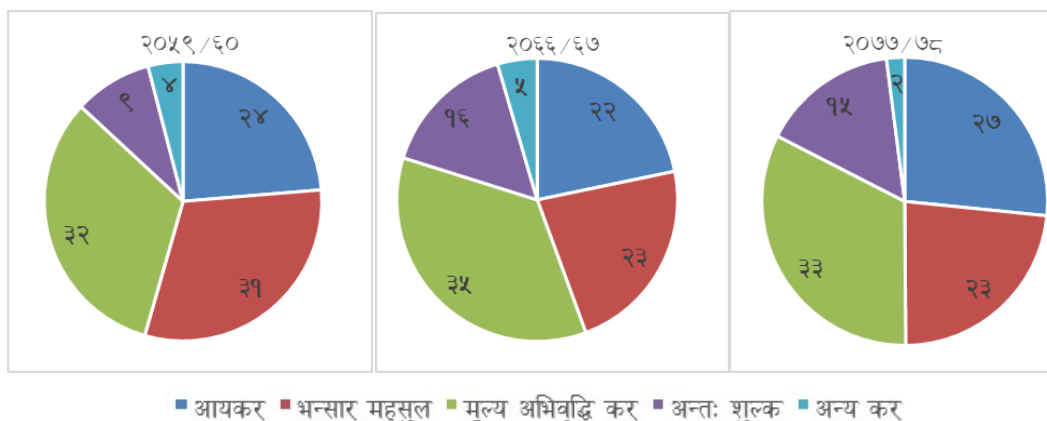
स्रोत: मूल्य अभिवृद्धि छुट सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०७९।

२.३.४ नेपालमा राजस्वको संरचनात्मक स्थिति

विश्व कर प्रणालीमा पछिल्ला दशकहरूमा भएको संरचनात्मक परिवर्तन (Structural Change) को प्रभाव नेपालको राजस्व प्रणालीमा पनि परेको छ । आयातमा आधारित कर राजस्व क्रमशः आन्तरिक राजस्वमा रूपान्तरित हुँदै गएको छ । आर्थिक वर्ष २०५९/६० मा कुल राजस्वमा भन्सार महसुलको हिस्सा ३१ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा २३ प्रतिशतमा सीमित भएको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा

आइपुग्दा मूल्य अभिवृद्धि कर पछि आयकर, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्क राजस्वको प्रमुख स्रोतका रूपमा स्थापित भएका छन् । मूल्य अभिवृद्धि कर राजस्वको प्रमुख स्रोतको रूपमा स्थापित भएतापनि कुल राजस्वमा यसको अंश उल्लेख्य वृद्धि हुन सकेको छैन । नेपालमा संघीयता कार्यान्वयनपश्चात सवारी साधन कर, घर जग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क र घर बहाल कर प्रदेश एवं स्थानीय तहमा हस्तान्तरण भएका छन् । यसले पनि करको संरचनामा केही परिवर्तन ल्याएको छ । चित्र २.१ मा नेपालको कर संरचनामा भएको परिवर्तनको तुलनात्मक स्थिति देखाइएको छ ।

चित्र नं. २.१ - कर संरचनामा भएको परिवर्तन (प्रतिशतमा)

२.३.५ दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता

नेपालसँग व्यापारिक, व्यवसायिक र आर्थिक कारोबार बढी भएका र पूँजी लगानीको संभावना भएका मुलुकहरूसँग नेपालको आर्थिक हित अभिवृद्धि एवं लगानी प्रवर्द्धन हुने गरी दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता (Double Taxation Avoidance Agreement-DTAA) गरिदै आइएको छ । हालसम्म नेपालले विश्वका ११ वटा मुलुकहरूसँग यस्तो सम्झौता गरेको छ । जसको विवरण तालिका २.९ मा दिइएको छ ।

तालिका नं. २.९ - दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता भएका देशहरु

क्र.सं.	मुलुक	सम्झौता मिति (वि.सं.)
१	नर्वे	२०५३ वैशाख ३१
२	थाइल्याण्ड	२०५४ माघ २०
३	श्रीलंका	२०५६ आषाढ २२
४	मरिसस	२०५६ श्रावण १
५	अस्ट्रिया	२०५७ मंसिर ३०
६	पाकिस्तान	२०५७ माघ १२
७	चीन	२०५८ जेष्ठ १
८	दक्षिण कोरिया	२०५८ आश्विन १९
९	कतार	२०६४ आश्विन १९
१०	भारत	२०६८ मंसिर ११
११	बंगलादेश	२०७५ फाल्गुन २१

स्रोत:- आन्तरिक राजस्व विभाग ।

हाल बेलायत, सिंगापुर, मलेशिया, ओमान, संयुक्त अरब इमिरेट्स लगायतका केही देशहरूसँग यस्तो सम्झौताको लागि प्रारम्भिक वार्ता भएको पाइएको छ ।

२.३.६ व्यवसायिक लागत (Doing Business Cost) मा नेपालको स्थिति

विश्व बैंकबाट प्रकाशित भएको Doing Business Report, 2020 मा विश्वको १९० देशहरूको अवस्थालाई चित्रण गरिएको छ । उक्त प्रतिवेदन अनुसार १०० मा ६३.२ अंकसहित नेपाल ९४ औं स्थानमा रहेको छ। अघिल्लो वर्ष (सन् २०१९) मा ५९.६३ अंकसहित नेपाल ११० औं स्थानमा रहेको थियो । सन् २०२० मा नेपालको स्थितिमा केही सुधार भएको छ । Doing Business Cost मा सार्क मुलुकहरूमध्ये भारत र भुटान पछि तेस्रो स्थानमा नेपाल रहेको छ ।

तालिका नं. २.१० - Doing Business Cost मा सार्क राष्ट्रहरूको स्थिति

क्र.सं.	मुलुकको नाम	स्थान (Rank)	प्राप्त अंक (१०० मा)
१	भारत	६३	७१.०
२	भुटान	८९	६६.०
३	नेपाल	९४	६३.२
४	श्रीलंका	९९	६१.८
५	पाकिस्तान	१०८	६१.०
६	माल्दिभ्स	१४७	५३.३
७	बंगलादेश	१६८	४५.०
८	अफगानिस्तान	१७३	४४.१

स्रोत: Doing Business Report, 2020 The Global Picture, World Bank Group and PWC

नोट: सन् २०२० पश्चात Doing Business Report प्रकाशित नभएकोले सन् २०२० कै तथ्यांकको विश्लेषण गरी उल्लेख गरिएको ।

२.३.७ कर भुक्तानी सूचकांक (Paying Tax Index) मा नेपाल

कर भुक्तानी सूचकांक अन्तर्गत करका दरहरू, वार्षिक कर भुक्तानीको पटक, कर परिपालनाको लागि लाग्ने समय र मुनाफामा लाग्ने कर तथा योगदानको दर आदिलाई प्रमुख परिसूचकको रूपमा लिई सोही आधारमा देशहरूको स्थान निर्धारण गरिएको हुन्छ । उक्त सूचकांकमा समावेश भएको परिसूचकहरूलाई हेर्दा नेपालको औषत करको दर तुलनात्मक रूपमा कम रहेको पाइन्छ भने कर भुक्तानीको पटक र कर पालनाको समय अन्य मुलुकहरूको भन्दा तुलनात्मक रूपमा बढी रहेको पाइन्छ । यसलाइ तालिका २.११ मा देखाइएको छ । दक्षिण एसियामा नेपाल कर भुक्तानी सूचकांकको दृष्टिकोणले औषतभन्दा कमजोर अवस्थामा रहेको छ । त्यसैले समग्र कर प्रणालीमा सुधार गरी कर परिपालनाको लागि लाग्ने समय र लागतलाई घटाउनु पर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. २.११ - कर भुक्तानी सूचकांक, २०२० मा नेपालको स्थान

क्र.सं.	परिसूचकहरू	नेपाल	दक्षिण एशिया (औषत)	OECD (औषत)
१.	भुक्तानी (संख्या प्रतिवर्ष)	४६	२६.७	१०.३
२.	समय (घण्टा प्रतिवर्ष)	३७७	२७३.५	१५८.८
३.	कुल कर र योगदान दर (नाफाको प्रतिशत)	४१.८	४३.९	३९.९
४.	पोष्ट फाइलिङ्ग इण्डेक्स (० देखि १००)	३३.३	४१.२	८६.७
५.	स्थान (Rank)	१७५		

स्रोत: *Paying Taxes 2020, The Global Picture, World Bank Group and PWC*

२.४ परिवर्तित विश्व कर परिवेश र नेपाल

विश्वभर फैलिएको कोभिड-१९ को महामारीले विश्व अर्थतन्त्रमा संरचनात्मक कम्पन पैदा गरेको छ । यसले गर्दा एकातिर राज्यले सार्वजनिक खर्च बढाई क्षति न्यूनीकरण गर्नुपर्ने अवस्था पैदा भएको छ भने अर्कोतिर खर्च धान्न र वित्तीय सन्तुलन कायम राख्न राजस्वको दिगो र भरपर्दो स्रोत खोज्नु पर्ने अवस्था आएको छ । त्यसैले विश्वभरी नै हाल राजस्व नीति र कर सुधार गर्न आवश्यक कदम चाल्न थालिएको छ । ADB, IMF तथा World Bank ले धेरै देशहरूलाई मध्यमकालीन राजस्व रणनीति (Medium-Term Revenue Strategies-MTRSs) विकास गरी लागू गर्न सुझाइरहेका छन् । हाल भइरहेको रुस-युक्रेनबीचको युद्धको कारण विश्वभर पेट्रोलियम पदार्थ र खाद्यावस्तुमा भएको मूल्यवृद्धिले मूलतः कम आय भएका मुलुकहरूको आपूर्ति श्रृंखलामा अवरोध, वैदेशिक मुद्रामा चाप तथा मुद्रास्फीतिको ठूलो समस्या देखापरेको छ । यसबाट समग्र अर्थतन्त्र र राजस्व संकलनमा नकारात्मक असर परिरहेको छ ।

आधुनिक सूचना प्रविधिको विकासले नेपाल लगायत अन्तर्राष्ट्रिय जगतमा ग्राहक र आपूर्तिकर्ताको भौतिक उपस्थिति बिना नै विद्युतीय माध्यमबाट आर्थिक कारोबार हुने प्रचलन बढ्दै गएको छ । नियामक निकायहरूमा कानून वमोजिम दर्ता नै नभई देशमा विभिन्न अनलाइन पोर्टल तथा प्लेटफर्महरूबाट वस्तु तथा सेवाको खरिद बिक्री गर्ने प्रचलन बढेको छ । तर त्यस्ता कारोबार औपचारिक रूपमा राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा प्रतिबिम्बित नहुँदा एकातर्फ अनौपचारिक अर्थतन्त्रले बढावा पाउने र अर्कोतर्फ राज्यलाई वैधानिक रूपमा प्राप्त हुने कर राजस्व पनि गुम्ने खतरा सृजना भएको छ । बढ्दै गएको Online Business/E-commerce को आयतनका कारण तथा व्यवसायमा सूचना प्रविधिको अधिक प्रयोगले राजस्व प्रशासनमा समेत जोखिम र चुनौतीहरू थप हुँदै गएका छन् । त्यसैले यस्ता विद्युतीय कारोबारहरूलाई समयमै पहिचान र नियमन गरी करको दायरामा ल्याउनु पर्ने आवश्यकता देखिएको छ ।

विश्वव्यापी रूपमा हेर्दा सन् २०२१ मा विश्वका २० वटा देशहरूले संस्थागत आयकरका दरहरूमा परिवर्तन गरेका छन् जसमा ३ वटा देशहरूले संस्थागत आयकरको दर बढाएका

छन् भने १७ वटा देशहरूले यस्तो कर घटाएका छन् । सन् २०२१ मा विश्वको औषत वैधानिक संस्थागत आयकर २३.५४ प्रतिशत रहेकोमा सबैभन्दा कम एसिया महादेशमा १९.६२ प्रतिशत र अफ्रिकामा सबैभन्दा धेरै २७.९७ प्रतिशत रहेको छ । युरोपियन युनियनका २७ देशहरूमा संस्थागत आयकरको दर २१.३०, OECD देशहरूको २३.२४ र G-7 देशहरूको २६.६९ प्रतिशत रहेको छ ।

Digital Taxation को शुरुवात

कोभिड-१९ को कारण राजस्वमा प्रतिकूल प्रभाव पर्न थालेपछि विश्वभरी करको नयाँ दायरा खोजी भइरहेको छ । विश्व अर्थतन्त्रमा डिजिटल युग प्रारम्भ भएको छ । लकडाउनका कारण अधिकांश व्यापार व्यवसाय अनलाइनमा आधारित भएका छन् । यहि परिवर्तनलाई अवसरको रूपमा उपयोग गरी विश्वका धेरै देशहरूले डिजिटल सेवामा कर (Digital Service Tax-DST) लगाउन थालेका छन् । सन् २०१६ देखि भारतले अनलाइन पोर्टल तथा डिजिटल प्लेटफर्महरूको विद्युतीय कारोबारबाट भएको आयमा समानीकरण दस्तुर शुरु गरेको थियो । सन् २०२० देखि भने Equalization Levy 2 को रूपमा त्यस्तो सेवामा २ प्रतिशत कर संकलन गर्ने व्यवस्था गरेको छ । सन् २०२० अप्रिल १ देखि बेलायतमा डिजिटल सेवा करको रूपमा Multinational Search Engine, Social Media Platforms र इ-कमर्सको आमदानीमा २ प्रतिशत कर लाग्ने व्यवस्था गरेको छ । त्यस्तै दक्षिण पूर्वी एसियाका देशहरू मलेसिया, इन्डोनेशिया, फिलिपिन्स र थाइल्याण्डमा केहीले डिजिटल सेवा कर लगाउन सुरु गरिसकेका छन् भने केही सो कर लगाउने तयारीमा छन् । अस्ट्रेलियाले भने सन् २०२२ को बजेट मार्फत डिजिटल प्रणाली प्रयोग गर्नेलाई प्रोत्साहन स्वरूप कर सहूलियत प्रदान गर्ने भएको छ ।

OECD ले डिजिटल कारोबार कर सम्बन्धमा दुईवटा पिलरहरूको विकास गरेको छ । पहिलो पिलरले करारोपणको अधिकारको क्षेत्र तथा मुनाफाको बाँडफाँडको विषयलाई निर्धारण गर्ने प्रयत्न गरेको छ भने दोस्रो पिलरले यस्तो कारोबार गर्ने बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूलाई लागू हुने विश्वव्यापी न्यूनतम करको दर सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ । OECD का अनुसार उक्त व्यवस्थाहरू क्रमिक रूपमा सन् २०२४ सम्ममा लागू गर्ने योजना रहेको छ ।

नेपालमा विदेशी अनलाइन पोर्टल तथा प्लेटफर्महरूबाट वस्तु तथा सेवाको खरिद गर्ने प्रचलन बढ्दै गएको छ । यस्ता प्लेटफर्महरूमा श्रव्य दृष्य सामग्री उपलब्ध गराएर प्रयोगकर्ताहरूको संख्याको आधारमा विदेशी व्यवसायहरूले आय आर्जन गर्ने, नेपालका व्यवसायहरूको विज्ञापन प्रसारण गरी विदेशमा आय प्राप्त गर्ने जस्ता कारणले आयको स्रोत नेपाल रहेको तर सो आय बापतको कर नेपालमा संकलन हुन नसकेको अवस्था देखा पर्न थालेको छ । तसर्थ नेपालले पनि Online Business Platform र डिजिटल कारोबारमा Digital Service Tax (DST) लगाउनेतर्फ नीतिगत निर्णय लिनुपर्ने देखिएको छ ।

हाल नेपालमा अत्यधिक व्यापार घाटा, विदेशी विनिमय संचितिमा कमी, सोधानान्तर घाटा, विप्रेषण आप्रवाहको वृद्धिदरमा कमी जस्ता कारणले बाह्य क्षेत्र असन्तुलित भएको छ । यस्तो समस्या समाधानको लागि सरकारले केही वस्तुको आयातमा नियन्त्रण, शत प्रतिशत मार्जिन र लेटर अफ क्रेडिट (LC) को अनिवार्यता तथा विदेशी मुद्रा सटहीमा कडाई जस्ता उपायहरूको अवलम्बन गरेको छ । जसले गर्दा राजस्व संकलनमा समेत नकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।

परिच्छेद - तीन

नेपालको राजस्व व्यवस्थापन

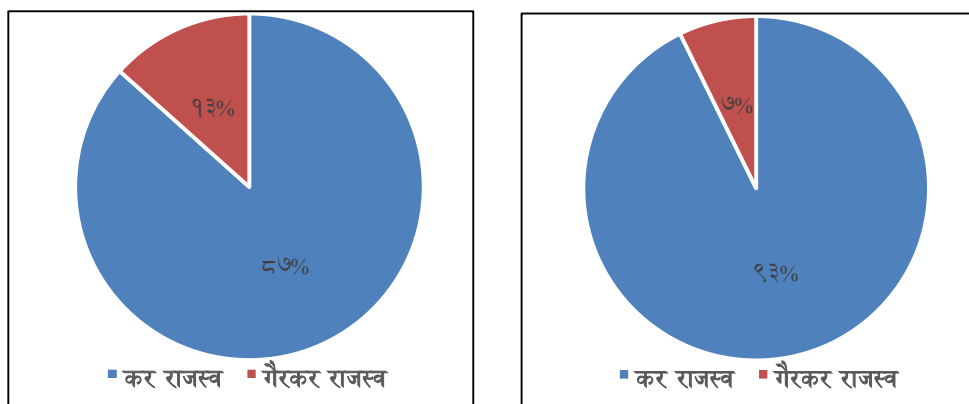
यस परिच्छेदमा नेपालको राजस्व संरचना र संगठन, राजस्व संकलनको प्रवृत्ति, कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको अनुपात, कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको अंश, आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्व संकलन र लक्ष्यको तुलनामा असूली स्थिति तथा राजस्व परिचालनमा कोभिड-१९ को असरलाई संक्षेपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

३.१ राजस्वको संरचना र संगठन

३.१.१ राजस्व संरचना

राजस्वको स्रोतको हिसावले कुल राजस्वलाई मुख्यतया कर र गैरकर राजस्व गरी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । नेपालको कुल राजस्वमा कर राजस्वको हिस्सा धेरै र गैरकर राजस्वको हिस्सा थोरै रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कुल राजस्वको ९३ प्रतिशत हिस्सा कर राजस्वबाट र बाँकी ७ प्रतिशत मात्र गैरकर राजस्वबाट संकलन भएको थियो । विगत १० वर्षमा कर र गैरकर राजस्वको अनुपातमा भएको परिवर्तनलाई चित्र ३.१ मा दिइएको छ । आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा कुल राजस्वमा कर राजस्वको अनुपात ८७ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आइपुग्दा ६ प्रतिशतले बढेर ९३ प्रतिशत कायम भएको छ । यसबाट सामान्यतया कर राजस्वका स्रोतको प्रभावकारिता केही बढेको देखिन्छ, भने गैरकर राजस्वको दायरा भने केही साँघुरिदै गएको पाइएको छ ।

चित्र नं. ३.१ - कर र गैरकर राजस्वको अनुपातिक परिवर्तन

आर्थिक वर्ष २०६८/६९

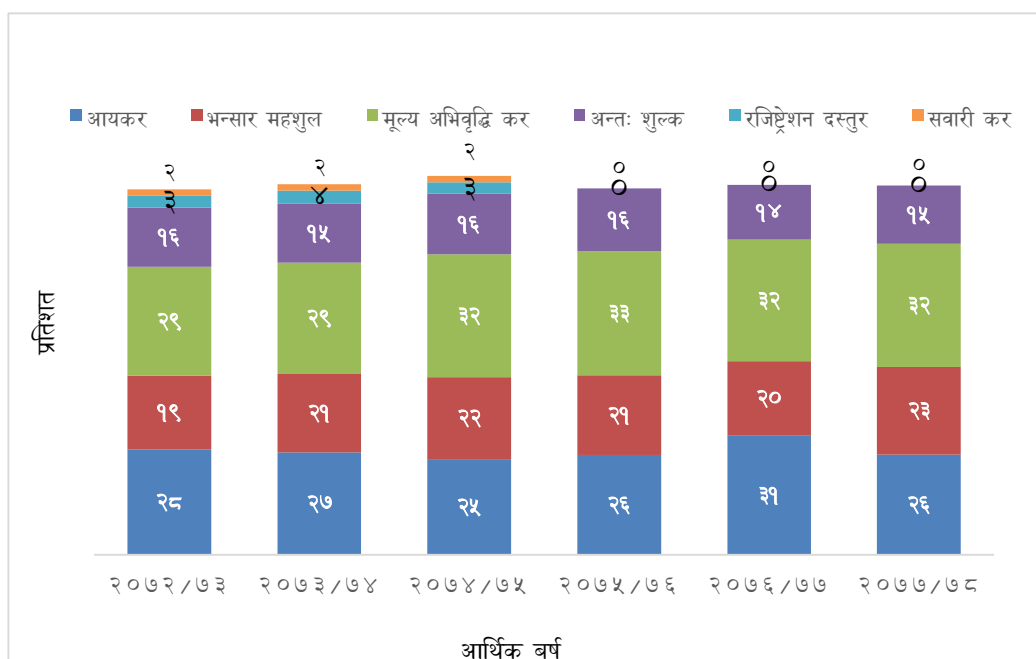
आर्थिक वर्ष २०७७/७८

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

कर राजस्वमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कको मुख्य योगदान रहेको छ । गैरकर राजस्वतर्फ दण्ड, दस्तुर, जरिवाना र जफत, सरकारी वस्तु

तथा सेवाको बिक्रीबाट प्राप्त आय, लाभांश, रोयल्टी तथा सरकारी सम्पत्ति बिक्री र ब्याज तथा विविध आय समावेश हुने गरेको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कर राजस्वमा मूल्य अभिवृद्धि करको हिस्सा सबैभन्दा धेरै अर्थात् ३२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ भने आयकर, भन्सार महसुल र अन्तःशुल्कको हिस्सा क्रमशः २६, २३ र १५ प्रतिशत रहेको छ । जसलाई तलको चित्र ३.२ मा दिइएको छ ।

चित्र नं. ३.२ - कर राजस्वको संरचना

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

३.१.२ राजस्व व्यवस्थापनको लागि प्रमुख संरचनात्मक व्यवस्था

नेपालको राजस्व परिचालन, प्रशासन, व्यवस्थापन र सुधारका लागि अर्थ मन्त्रालयको अतिरिक्त पाँच वटा प्रमुख निकायहरू - आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन तालिम केन्द्र र नेपाल राजस्व परामर्श समिति क्रियाशील छन् । राजस्व परिचालनको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय तीनै तहबाट भइरहेको छ । संघ अन्तर्गत प्रत्यक्ष रूपमा राजस्व परिचालनको लागि आन्तरिक राजस्व विभाग र भन्सार विभाग एवं मातहतका कार्यालयहरू क्रियाशील छन् भने समग्र राजस्व प्रणालीको नीतिगत सुधारका लागि सरकारलाई सुझाव दिन स्थायी संरचना सहितको नेपाल राजस्व परामर्श समिति २०७७ सालदेखि क्रियाशील छ । राजस्व चुहावट सम्बन्धी अनुसन्धान तथा राजस्व छुली सम्बन्धमा छानविन गर्नको लागि राजस्व अनुसन्धान विभाग कार्यरत रहेको छ । राजस्व र खर्च व्यवस्थापनसँग सम्बद्ध कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि सार्वजनिक व्यवस्थापन तालिम केन्द्र सञ्चालनमा रहेको छ ।

त्यसैगरी सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागले गैर कानूनी रूपमा सम्पत्ति आर्जन गरेको सम्बन्धमा अनुसन्धान, छानवीन र निवारणको कार्य गर्दै आएको छ । राजस्व व्यवस्थापनको सन्दर्भमा सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागको भूमिका सहयोगी रहेको छ ।

आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क जस्ता मुख्य करहरू आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरू मार्फत संकलन हुन्छ । हाल ठूला करदाता कार्यालय १ वटा, मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालय १ वटा, आन्तरिक राजस्व कार्यालय ४३ वटा र करदाता सेवा कार्यालय ३९ वटा गरी कुल ८४ वटा कार्यालयहरू मार्फत आन्तरिक राजस्व संकलन र करदाता सेवा प्रदान भइरहेको छ । वस्तुको निर्यात तथा पैठारीमा लाग्ने करहरूको प्रशासन भन्सार विभागबाट हुने गर्दछ । भन्सार विभागको मातहतमा हाल मूल भन्सार कार्यालय ३९ वटा, छोटी भन्सार कार्यालय १३३ वटा र १ वटा भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालय (PCA) रहेका छन् । अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको मुख्य ट्रान्जिट प्वाइन्ट भन्सार भएकोले स्वदेशी उद्योगको प्रवर्द्धन गरी निर्यात गर्ने र आयातीत वस्तुहरूको भन्सार प्रशासन गर्ने कार्यमा भन्सार विभाग र अन्तर्गतका कार्यालयहरूको प्रमुख भूमिका रहन्छ ।

संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारको बीचमा राजस्व बाँडफाँड र अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरणको विस्तृत आधार र ढाँचा तयार गर्ने तथा सुधारका उपायहरूको बारेमा सुझाव दिने कार्य राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगले गर्दछ । प्रादेशिक एवं स्थानीय तहमा राजस्व व्यवस्थापन एवं कर सुधारका लागि प्रदेश एवं स्थानीयस्तरमा राजस्व परामर्श समितिहरू स्थापना भई कार्यरत रहेका छन् ।

३.१.३ राजस्व परामर्श सम्बन्धी राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास

राजस्वको व्यवस्थापन, राजस्व प्रशासनको सुधार, राजस्व नीतिलाई सफल तथा सक्षम बनाउन संसारका विभिन्न देशहरूले राजस्व परामर्श संयन्त्र (Revenue Advisory Mechanism) बनाई आ-आफ्नो सरकारलाई उपयुक्त राजस्व नीति तर्जुमा गर्न सघाइरहेको पाइन्छ । कतिपय देशहरूमा राजस्व परामर्श समिति (Revenue Advisory Board) र अन्य कतिपयमा राजस्व प्राधिकरण (Revenue Authority) को नाममा त्यस्ता संयन्त्रहरू क्रियाशील भएको पाइन्छ । नेपालमा वि.सं. २००८ सालमा पहिलो बजेट ल्याउँदा नै भन्सार लक्षित टारिफ बोर्ड (Tariff Board) बाट परामर्श कार्यको थालनी भएको थियो । यो क्रम वि.सं. २०५६ सालमा आइपुग्दा अर्थ मन्त्रालयले विज्ञ सहितको संलग्नतामा अस्थायी प्रकृतिको राजस्व परामर्श समिति बनाई राय सुझाव लिने कार्यलाई निरन्तरता दिएको थियो । राजस्व परामर्श एक प्राज्ञिक र विषय विज्ञता आवश्यक पर्ने क्षेत्र भएकोले निजीक्षेत्रको लामो समयदेखिको माग समेतलाई ध्यान दिई सरकारले स्वायत्त र स्थायी

प्रकृतिको संरचना सहित गठन आदेश, २०७६ वमोजिम २०७७ साल भाद्र १ मा नेपाल राजस्व परामर्श समितिको स्थापना गरेको हो ।

अन्य देशहरूको राजस्व परामर्श सम्बन्धी अभ्यास हेर्दा अफ्रिकी राष्ट्रहरू तान्जानिया, लाइबेरिया, केन्या र सियरालियोनमा ऐनबाट छुट्टै स्वतन्त्र निकायको रूपमा राजस्व प्राधिकरण स्थापना भई कार्यकारी हैसियतमा नीति नियम बनाउने र राजस्व प्रशासन चलाउने तथा कर एवं गैरकर राजस्वको व्यवस्थापनको कार्य गर्नेगरी त्यस्तो निकाय कार्यरत रहेको पाइन्छ । संयुक्त राज्य अमेरिकाका विभिन्न राज्यहरूमा पनि राजस्व सुधारको लागि राजस्व परामर्श संयन्त्रहरू स्थापना भई तीनले काम गरिरहेको पाइन्छ । त्यसैगरी दक्षिण एशियाली राष्ट्रहरूमा पनि यस्ता निकायहरू कार्यकारी अधिकार सहित सञ्चालनमा रहेको पाइन्छ । माल्दिभ्समा Maldives Inland Revenue Authority, बंगलादेशमा National Board of Revenue र पाकिस्तानमा Federal Board of Revenue कर प्रशासन र राजस्व नीति निर्माण एवं कार्यान्वयनको जिम्मेवारी सहित सञ्चालनमा छन् । मित्रराष्ट्र भारतमा भने Policy Think Tank को प्रमुख निकायको रूपमा नीति आयोग (NITI Aayog) र वित्तीय संघीयता प्रवर्द्धन गर्ने उद्देश्यले तीन तहका सरकार (युनियन, प्रान्त र म्यूनिसिपल) बीच राजस्वको बाँडफाँड र प्रान्तीय कर तथा म्यूनिसिपल वित्त अधिकार सम्बन्धमा सिफारिश गर्नेगरी वित्त आयोग (Fiscal Commission) गठन भएका छन् । यिनीहरूको सुझाव सरकारको वृहत्तर राजस्व एवं कर नीतिमा समेत मुखरित हुने गर्दछ । भारतमा राजस्व परामर्शको कार्य जिम्मेवारी सहित संघीय तहमा Central Board of Indirect Taxes and Customs (CBIC) र Central Board of Direct Taxes (CBDT) जस्ता निकायहरू कार्यरत छन् । यी सबै निकायहरूको समन्वयमा संघीय वित्त मन्त्रालयले राजस्व नीति र कर सुधारका कार्यहरू अघि बढाएको पाइन्छ ।

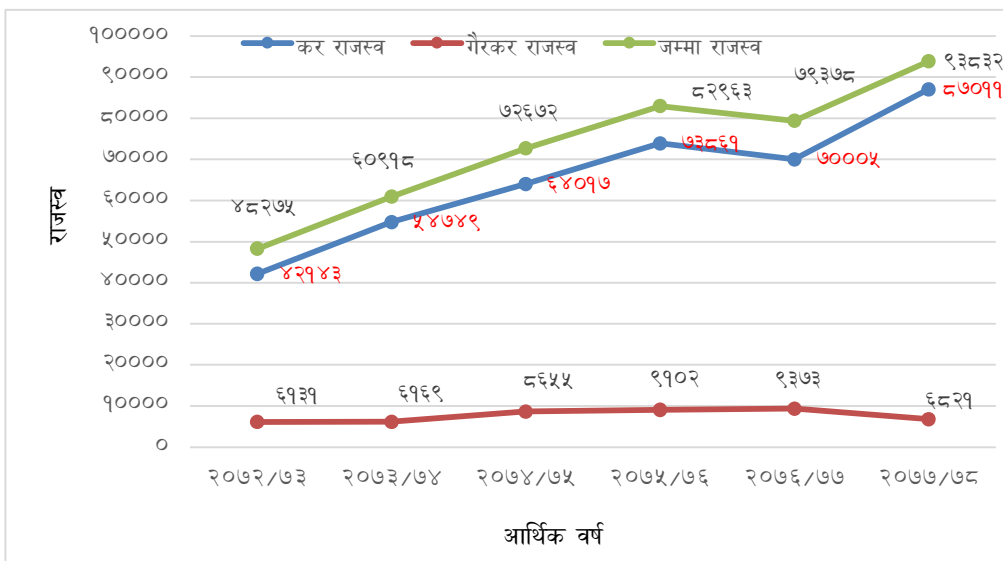
३.२ राजस्व संकलनको प्रवृत्ति

विगत ६ वर्ष (२०७२/७३ देखि २०७७/७८ सम्म) को राजस्व संकलनको प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा कुल राजस्व उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि भएको देखिन्छ । गैरकर राजस्वको तुलनामा कर राजस्वको वृद्धिदर निकै बढी रहेको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु. ९ खर्व ३८ अर्वको राजस्व परिचालन भएको थियो भने ६ वर्षअघि आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा झण्डै आधा अर्थात् रु. ४ खर्व ८२ अर्व मात्र कुल राजस्व परिचालन भएको थियो ।

त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा रु. ४ खर्व २१ अर्व ४३ करोड कर राजस्व संकलन भएको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आइपुग्दा झन्डै २ गुणाभन्दा धेरैले वृद्धि भई रु. ८ खर्व ७० अर्व ११ करोड हुन पुगेको छ । तर आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा कोभिड-१९ को कारण वि.सं. २०७६ चैत्र ११ गतेबाट भएको राष्ट्रव्यापी लकडाउनको कारण राजस्व संकलनमा पनि प्रतिकूल प्रभाव परी राजस्व वृद्धिदर

नकारात्मक हुन पुगेको थियो । त्यसैगरी विगत ६ वर्षको अवधिमा गैरकर राजस्वमा थोरै मात्र वृद्धि भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा रु. ६१ अर्ब ३१ करोड गैरकर राजस्व संकलन भएकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आइपुग्दा रु. ६८ अर्ब २१ करोड हुन पुगेको छ । कर राजस्वको वृद्धिदरको प्रवृत्ति द्रुत देखिएतापनि गैरकर राजस्वको वृद्धिदरको प्रवृत्ति भने सुस्त नै देखिएको छ । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु. ४० अर्ब ४३ करोड अन्य प्राप्ति र कुल राजस्व रु. ९ खर्व ३८ अर्ब ३२ करोड सहित जम्मा रु. ९ खर्व ७८ अर्ब ७५ करोड सरकारी ढुकुटीमा जम्मा भएको छ । तलको चित्र ३.३ ले कुल राजस्व तथा कर र गैरकर राजस्वको विगत ६ वर्षको संकलन स्थितिलाई देखाउँदछ । अन्य प्राप्तिलाई भने तलको चित्रमा समावेश गरिएको छैन ।

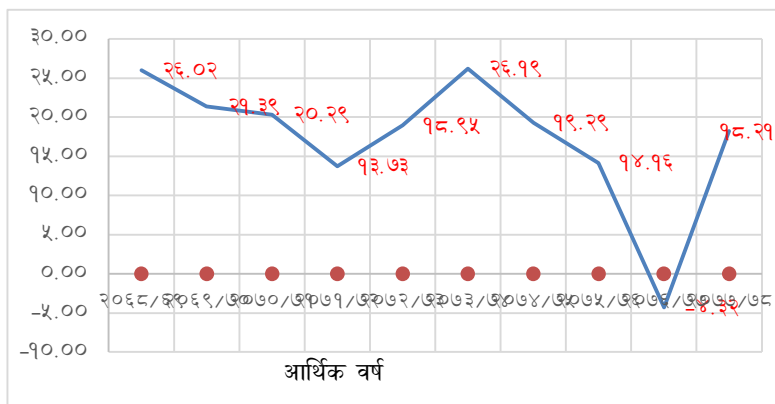
चित्र नं. ३.३ - विगत ६ वर्षको राजस्व संकलनको स्थिति (रु. करोडमा)

राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

विगत १० वर्ष (२०६८/६९ देखि २०७७/७८ सम्म) को राजस्व संकलनको अवस्थालाई विश्लेषण गर्दा राजस्व वृद्धिदरमा केही उतार चढाव आएको देखिएतापनि सो अवधिको औषत वृद्धिदर १७.३९ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको पाइन्छ ।

चित्र नं. ३.४ - विगत १० वर्षको राजस्व वृद्धिदरको स्थिति (प्रतिशतमा)

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

चित्र ३.४ बाट आर्थिक वर्ष २०६८/६९ मा राजस्व वृद्धिदर २६.०२ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । त्यसपछिका २०६९/७० र २०७०/७१ का आर्थिक वर्षमा २० प्रतिशतभन्दा बढीको उच्च वृद्धिदर कायम रहेको थियो भने आर्थिक वर्ष २०७१/७२ र २०७२/७३ मा विनाशकारी भूकम्प र करिब ६ महिनासम्म भएको नाकाबन्दीले राजस्व संकलनमा नकारात्मक प्रभाव परेको थियो । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७३/७४, २०७४/७५ र २०७५/७६ मा राजस्वको वृद्धिदर क्रमशः २६.९९, १९.२९ र १८.९६ प्रतिशत रहन गएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा २०७६ चैत्र ११ देखि कोभिड-१९ को महामारीको कारण देशभर गरिएको लकडाउनको कारण राजस्व संकलन ४.३२ प्रतिशतले ऋणात्मक हुन पुगेको थियो ।

तालिका नं. ३.१ - आ.व. २०७७/७८ मा संकलन भएको राजस्वको स्थिति (रु. करोडमा)

सि.नं.	कर शीर्षक	बार्षिक असुली			आ.व. २०७८/७९ को संशोधित अनुमान	वृद्धिदर (प्रतिशतमा)		
		आ.व. २०७५/७६	आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८		आ.व. २०७६/७७	आ.व. २०७७/७८	आ.व. २०७८/७९
१	भन्सार महसुल	१५५३७	१३७९९	२०१३९	२७८९२	-११.१९	४५.९४	३८.५०
२	मूल्य अभिवृद्धि कर	२४१६१	२२४०७	२८२०२	३१६३६	-७.२६	२५.८६	१२.१८
३	अन्तःशुल्क	१२१८६	१००६२	१३३७८	१८२१७	-१७.४३	३२.९५	३६.१७
४	आयकर	१९४२८	२१९६९	२३००८	२८९५०	१३.०८	४.७३	२५.८३
५	जम्मा कर	७३८६१	७०००५	८७०११	१०६७९६	-५.२२	२४.२९	२२.७४
६	जम्मा गैरकर	९१०२	९३७३	६८२१	११२६४	२.९८	-२७.२२	६५.१२
७	कुल राजस्व	८२९६२	७९३७८	९३८३२	११८०६०	-४.३२	१८.२१	२५.८२

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

कोभिड-१९ को कारण आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को अन्तिम चौमासिकमा भएको लकडाउनले आर्थिक गतिविधिहरू खुम्चन पुगी राजस्व संकलनमा समेत प्रतिकूल प्रभाव पर्न गई राजस्वको वृद्धिदर नकारात्मक बन्न पुगेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा समग्र राजस्व संकलन ४.३२ प्रतिशतले घटेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा राजस्व संकलन १८.२१ प्रतिशतले बढेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा गैरकर राजस्व बाहेक सबै करका क्षेत्रमा वृद्धि भएको देखिन्छ । तर आयकरको वृद्धिदर भने ४.७३ प्रतिशत मात्र रहेकोले अझै पनि कोभिड-१९ को असरले आयमा प्रभाव परेको विश्लेषण छ । राजस्व संकलनमा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारको योगदान विश्लेषण गर्दा कुल कर राजस्वको करिब ५० प्रतिशत हिस्सा भन्सार बिन्दुबाट संकलन भएको देखिन्छ । यसले नेपालको अर्थतन्त्र र राजस्वको ठूलो हिस्सा अझै पनि पैठारीमा आधारित वैदेशिक व्यापारमा निर्भर रहेको देखिन्छ ।

३.३ कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको अनुपात

कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) मा राजस्वको अनुपात एक दशक अघिदेखि क्रमशः बढ्दै गएको र हाल सन्तोषजनक स्थितिमा आइपुगेको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको अंश आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा २१.९४ प्रतिशत छ । यो अनुपात आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा १८.५१ प्रतिशत रहेको थियो । गैरकर राजस्वको योगदान भने आर्थिक वर्ष २०७२/७३ मा २.३५ प्रतिशत रहेकोमा आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आइपुग्दा घटेर १.५९ प्रतिशतमा सीमित हुन पुगेको छ । अधिकांश एसियाली मुलुकहरूको तुलनामा नेपालको राजस्वको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा अनुपात उच्च नै रहेको छ । तालिका ३.२ मा आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि २०७७/७८ सम्म कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कर, गैरकर र कुल राजस्वको अनुपात देखाइएको छ ।

तालिका नं. ३.२ - कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको योगदान (प्रतिशतमा)

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	गैरकर राजस्व	जम्मा राजस्व
२०७२/७३	१६.१६	२.३५	१८.५१
२०७३/७४	१७.७९	२.००	१९.८०
२०७४/७५	१८.१८	२.१०	२०.२९
२०७५/७६	१९.१४	२.२४	२१.५०
२०७६/७७	१८.००	२.४१	२०.४१
२०७७/७८	२०.३४	१.५९	२१.९४

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय र केन्द्रीय तथ्यांक विभाग ।

३.४ कुल सरकारी खर्चमा राजस्वको अंश

सरकारी खर्चको प्रमुख स्रोत राजस्व नै हो । तर नेपालको परिप्रेक्ष्यमा राजस्वले मात्र यस्तो खर्च धान्न सकेको छैन । फलस्वरूप सरकारी खर्चका लागि वैदेशिक सहायता र आन्तरिक तथा बाह्य ऋणमा निर्भर रहनु परेको छ । आर्थिक वर्ष २०६७/६८ सम्म सरकारको कुल खर्चको करिब दुई तिहाई हिस्सा मात्र राजस्वले धानेको थियो भने बाँकी खर्चका लागि वैदेशिक सहायता र ऋण परिचालन गर्ने परिस्थिति थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कुल सरकारी खर्च रु. ११ खर्ब ८० अर्ब र कुल राजस्व रु. ९ खर्ब ३८ अर्ब रहेको छ । उक्त वर्ष कुल सरकारी खर्चमा कुल राजस्वको अनुपात ७९.४५ प्रतिशत हुन आउँछ । विगत ६ वर्षदेखिको तथ्याङ्क हेर्दा आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा कुल राजस्व र कुल सरकारी खर्चको अनुपात सबैभन्दा न्यून अर्थात ६६.८४ प्रतिशत भएको देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७२/७३ देखि २०७७/७८ सम्मको सरकारी खर्चको तुलनामा राजस्वको अनुपातलाई तालिका ३.३ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ३.३ - सरकारी खर्चमा राजस्वको अंश (रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कुल सरकारी खर्च	कुल राजस्व	अनुपात (प्रतिशतमा)
२०७२/७३	६००१९	४८१९६	८०.३०
२०७३/७४	८३७२५	६०९१८	७२.७६
२०७४/७५	१०८७२८	७२६७२	६६.८४
२०७५/७६	१११०४६	८२९६३	७४.७१
२०७६/७७	१०९११३	७९३७५	७२.७५
२०७७/७८	११८०९५	९३८३२	७९.४५

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

३.५ चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्व संकलन

गत आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को तुलनामा चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को श्रावणदेखि चैत्र महिनासम्म संघीय सरकारले संकलन गर्ने कुल राजस्व संकलनमा १५.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ । गत आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को प्रथम ९ महिनामा रु. ७ खर्ब १९ अर्ब ४६ करोड राजस्व संकलन भएकोमा चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को सोही अवधिमा राजस्व संकलनमा वृद्धि भई रु. ८ खर्ब २७ अर्ब ८८ करोड पुगेको छ । चालु आर्थिक वर्षको चैत्र मसान्तसम्म कर राजस्व तर्फ रु. ७ खर्ब २७ अर्ब ७९ करोड, गैरकर राजस्वतर्फ रु. ६१ अर्ब ४७ करोड अन्य प्राप्ति रु. ३८ अर्ब ६१ करोड समेत गरी जम्मा रु. ८ खर्ब २७ अर्ब ८७ करोड सरकारी कोषमा जम्मा भएको छ जुन गत आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को भन्दा १५.१ प्रतिशतले बढी हो । चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को प्रथम नौ महिनासम्ममा कुल वार्षिक लक्ष्य रु. ११ खर्ब ८० अर्बको ७०.१ प्रतिशत राजस्व संकलन भएको छ । यही गतिमा राजस्व संकलन हुने हो भने

चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को राजस्वको लक्ष्य पूरा गर्न थप मेहनत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा विश्वभर फैलिएको कोभिड-१९ को दोस्रो लहरको कारणले गर्दा २०७८ साल बैशाखदेखि देशका विभिन्न जिल्लाहरूमा पुनः लकडाउन भएको भएतापनि सो अवधिमा राजस्व संकलनमा सामान्य प्रभाव परेको देखिन्छ । त्यसको अतिरिक्त रुस-युक्रेन युद्धका कारण अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भएको पेट्रोलियम तथा अन्य वस्तुको मूल्यवृद्धि, डलरको भाउमा भएको वृद्धि तथा रेमिटेन्समा भएको गिरावटका कारण बैदेशिक मुद्रामा थप चाप परेकोले आगामी महिनाहरूमा वस्तु आयातमा कमी ल्याउनु पर्ने अवस्था विद्यमान छ । जसले गर्दा चालु आर्थिक वर्षको राजस्वको वृद्धिदरमा समेत असर पर्ने देखिन्छ । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को चैत्र महिनासम्ममा भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, आयकर, शिक्षा सेवा कर र गैरकर राजस्वमा क्रमशः १२.५, १२.८, २२.९, १२.७, १०९.८ र ३०.३ प्रतिशतले वृद्धि भई समग्र राजस्व संकलनमा १५.१ प्रतिशतले वृद्धि भएको देखिन्छ ।

गत आर्थिक वर्ष २०७७/८८ को चैत्रसम्मको राजस्व संकलनको लक्ष्य तथा असुली र चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को सोही अवधिको राजस्व संकलनको लक्ष्य तथा असुलीको तुलनात्मक विश्लेषण सहितको विस्तृत विवरण तालिका ३.४ मा उल्लेख गरिएको छ ।

चालु आर्थिक वर्षको प्रथम नौ महिनामा आयात करीव ३२% वृद्धि भएतापनि भन्सार महसुल भने जम्मा १२.५ प्रतिशतले मात्र वृद्धि भएको देखिन्छ । तसर्थ आयात वृद्धिको अनुपातमा भन्सार महसुल संकलनमा वृद्धि हुनसकेको नदेखिएकोले यस विषयमा भन्सार विभागबाट थप अध्ययन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ३.४ - गत आ.व. र चालु आ.व. को चैत्र सम्मको राजस्व संकलनको स्थिति*

(रकम रु लाखमा)

सि. नं.	कर शीर्षक	आ.व. २०७८/७९ वार्षिक लक्ष्य	आ.व. २०७७/७८ को असुली			चालु आ.व.को वार्षिक लक्ष्यको तुलनामा असुली प्रतिशत	चालु आ.व.को चैत्र महिनासम्मको लक्ष्यको तुलनामा असुली प्रतिशत	वृद्धि दर प्रतिशत (चैत्र सम्मको)
			चैत्रसम्मको संकलन	चैत्रसम्मको लक्ष्य	चैत्र सम्मको संकलन			
१	भन्सार महसुल	२,७८९,२४०	१,६५८,१०७	२,०५४,८८१	१,८६५,०९१	६६.९	९०.८	१२.५
	पैठारी	२,१३७,९२३	१,२५०,८०९	१,५६९,४०४	१,४४०,६६७	६७.४	९१.८	१५.२
	निकासी	६,२४९	३,५९७	४,७४६	३,७०६	५९.३	७८.१	३.०
	पूर्वाधार कर	२६२,९५९	१६१,०१४	१९४,६२४	१७७,१११	६७.४	९१.०	१०.०
	भन्सारको अन्य आय	१४,५७९	९,३५०	११,८५४	१८,३०३	२५.५	१५४.४	९५.८
	कृषि सुधार शुल्क	११०,९१८	७३,४३८	८३,५५३	७२,८२६	६५.७	८७.२	(०.८)
	सडक मर्मत तथा सुधार दस्तुर	१४९,७६८	६८,०३४	११०,४८३	९०,४२५	६०.४	८१.८	३२.९
	सडक निर्माण तथा सम्भार दस्तुर	१०६,८४३	९१,८६४	८०,२१८	६२,०५४	५८.१	७७.४	(३२.५)
२	मूल्य अभिवृद्धि कर	३,१६३,६१०	२,०५७,८४४	२,२५४,८२०	२,३२१,२८९	७३.४	१०२.९	१२.८
	उत्पादन, विक्री, सेवा	१,३६६,७३१	८५५,६९७	९२८,४९८	८०८,४३५	५९.२	८७.१	(५.५)
	पैठारी	१,७९६,८७९	१,२०२,१४८	१,३२६,३२२	१,५१२,८५४	८४.२	११४.१	२५.८
३	अन्तःशुल्क	१,८२१,६७८	९८७,७८९	१,३५२,७०२	१,२१४,१८५	६६.७	८९.८	२२.९
	आन्तरिक उत्पादन	१,१०७,६५०	५८८,६४१	७६५,५८३	७६१,२२७	६८.७	९९.४	२९.३
	पैठारी	७१४,०२८	३९९,१४८	५८७,११९	४५२,९५८	६३.४	७७.१	१३.५
४	शिक्षा सेवा शुल्क	१०,१००	२,९८८	७,८०३	६,२६९	६२.१	८०.३	१०९.८
५	आयकर	२,८९४,९९६	१,६६०,२४७	२,०५२,५४९	१,८७१,०४६	६४.६	९१.२	१२.७
	आयकर	२,५५५,०४२	१,४८७,५५६	१,७९८,०१०	१,६९५,४२२	६६.४	९४.३	१४.०
	व्याज कर	३३९,९५४	१७२,६९१	२५४,५३९	१७५,६२४	५१.७	६९.०	१.७
	कर राजस्व जम्मा	१०,६७९,६२५	६,३६६,९७५	७,७२२,७५६	७,२७७,८८०	६८.१	९४.२	१४.३
७	गैरकर जम्मा	१,१२६,३७९	४७१,७२७	७२,०६३	६१४,७२३	५४.६	८६.३	३०.३
	कुल राजस्व	११,८०६,००४	६,८३८,७०२	८,४३४,८१९	७,८९२,६०३	६६.९	९३.६	१५.४
८	अन्य प्राप्ति	-	३५५,९०३	-	३८६,१५३	-	-	-
	जम्मा राजस्व प्राप्ति	११,८०६,००४	७,१९४,६०५	८,४३४,८१९	८,२७८,७५६	७०.१	९८.१	१५.१

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय । * आ.व. २०७८/०७९ चैत्र ३० गते सम्मको राजस्व संकलन ।

३.६ राजस्व परिचालनमा कोभिड-१९ को असर

कोभिड-१९ ले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को तेस्रो चौमासिक देखि नै नेपालको अर्थतन्त्रमा लगातार प्रतिकूल असर पारिरहेको छ । अघिल्लो २ वर्षहरूको तुलनामा यस वर्ष जनधन तथा जनस्वास्थ्यमा कम असर रहे भएतापनि वस्तु तथा सेवाको उत्पादन एवं वितरण (आपूर्ति) प्रणालीमा अझै अवरोध कायमै रहेको छ । कोभिडको कारण आर्थिक वर्ष २०७६/७७ मा सबैभन्दा बढी असर पर्न गई कुल राजस्व संकलन अघिल्लो वर्षको तुलनामा ४.३२ प्रतिशतले ऋणात्मक बन्न पुगेको थियो । उक्त वर्ष देशभरी लामो समयसम्म लकडाउन भएकोले वस्तु आयातबाट प्राप्त हुने भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्कमा पनि ठूलो गिरावट आएको थियो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कोभिडको दोस्रो लहरले केही समय असर गरेतापनि आर्थिक क्रियाकलाप बढ्न गई राजस्व संकलनमा १८.२१ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो । चालु आर्थिक वर्षमा पनि कोभिडको ओमिक्रोन भेरियन्टको बढ्दो संक्रमणका कारण माघ महिनामा स्मार्ट लकडाउन भएको थियो । कोभिडका कारण अहिले पनि उत्पादन, रोजगारी, मूल्य, अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र समग्र आर्थिक वृद्धि लगायतका क्षेत्रमा प्रतिकूल असर परि नै रहेको छ ।

अघिल्लो आर्थिक वर्षको तुलनामा यस वर्ष कोभिडको असर कम रहेकोले आर्थिक गतिविधिमा तीव्रता आई आयात व्यापारमा उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि हुन गयो । नेपालको राजस्व झण्डै ५० प्रतिशत आयातमा निर्भर रहेको हुनाले चालु आर्थिक वर्षको पहिलो आठ महिनामा आघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा १९.७ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यद्यपि २०७८ चैत्र महिनादेखि मुलुकमा बैदेशिक मुद्राको चापले गर्दा वस्तु पैठारीमा कडाई गर्न थालिएको छ परिणामतः राजस्व संकलनमा प्रत्यक्ष असर देखिएको छ ।

अझैपनि विश्वका अधिकांश देशमा हवाई यात्रा तथा अध्यागमनमा सहज स्थिति बनिनसकेको कारणले पर्यटन व्यवसाय पहिलेको अवस्थामा फर्कन सकेको छैन । यसले गर्दा पर्यटन क्षेत्रमा रोजगारी तथा आय अझै बढ्न सकेको छैन । कोभिडका कारण धेरै मानिसहरूले स्वदेशी तथा बैदेशिक रोजगारी गुमाउन पुगी उनीहरूको आर्थिक उपार्जन, वस्तु र सेवाको उपभोग तथा अन्य आर्थिक गतिविधिहरूमा उल्लेखनीय सुधार हुन सकेको छैन । फलस्वरूप राजस्वको आधार र आकार पनि अपेक्षाकृत सुदृढ हुन सकेको थिएन ।

आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को तेस्रो चौमासिकमा अघिल्लो वर्षको सोही अवधिको तुलनामा कोभिडका कारण भएको लकडाउनको असरले भन्सार महसुलमा २९.१८ प्रतिशत, मूल्य अभिवृद्धि करमा ३५.२५ प्रतिशत, अन्तःशुल्कमा ५२.२४ प्रतिशत, आयकरमा ५.८९ प्रतिशत र कर राजस्वमा ३३.१० प्रतिशत र कुल राजस्वमा २७.२४ प्रतिशतले ऋणात्मक रहन गयो । आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को प्रथम चौमासिकमा अघिल्लो आर्थिक वर्षको सोही अवधिको तुलनामा मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्क क्रमशः ७.०४ र ५.६८ प्रतिशतले घटेको थियो भने कुल राजस्व संकलन समग्रमा ६.४७ प्रतिशतले घटेको थियो ।

आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को दोस्रो चौमासिकदेखि कोभिडको कारण देशव्यापी रुपमा लगाइएको लकडाउन हटी आर्थिक क्रियाकलाप बढ्न थालेपछि राजस्व संकलनमा पनि सकारात्मक प्रभाव परेको थियो । उक्त आर्थिक वर्षको दोस्रो चौमासिकबाट राजस्व संकलनमा वृद्धि हुन थालेको थियो भने सो अवधिमा आयकरमा ९.४० प्रतिशतले गिरावट आएको थियो । उक्त आर्थिक वर्षको तेस्रो चौमासिकमा कोभिड-१९ को दोस्रो लहरको महामारीको कारण वि.सं. २०७८ बैशाखदेखि भएको लकडाउनको कारण राजस्व संकलनमा अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन सकेन ।

त्यसैगरी चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को पौष र माघ महिनामा कोभिड-१९ को तेस्रो लहरका कारण राजस्व संकलनको वृद्धिदरमा पहिलो चौमासिकको तुलनामा केही कमी आएको छ । कोरोना संक्रमणको अवस्थामा पनि आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई चलायमान बनाउन स्वास्थ्य सम्बन्धी मापदण्डहरू कार्यान्वयनमा ल्याइएको कारण कोभिड-१९ को दोस्रो तथा तेस्रो लहरको समयमा राजस्व संकलनमा पहिलो लहरमा जस्तो नकारात्मक प्रभाव परेको देखिदैन । तर कोरोनाको त्रासका कारण सेवा क्षेत्र र उद्योग व्यवसायको उत्पादनमा कमी आई व्यापार व्यवसाय पूर्ववत् रुपमा चलन नसक्दा आय र मुनाफा कम भई चालु आर्थिक वर्षको दोस्रो चौमासिकमा भन्सार, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र आयकर तर्फको वृद्धिदर भने अपेक्षित रुपमा हासिल हुन सकेको छैन भने गैरकर राजस्वको वृद्धिदर ६.९४ प्रतिशतले नकारात्मक हुन गएको छ । जसलाई तालिका ३.५ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ३.५ - आ.व. २०७५/७६, २०७६/७७, २०७७/७८ र २०७८/७९ को चौमासिक राजस्व संकलनको वृद्धिदर (प्रतिशतमा)

आ.व.	चौमासिक	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तःशुल्क	आयकर	कर राजस्व	गैरकर राजस्व	कुल राजस्व
२०७५/७६	प्रथम	३१.९५	३०.८७	३४.६७	२८.१८	२७.०९	१८.८५	२६.२८
	द्वितीय	१५.०२	११.८१	१९.४०	२०.३२	११.३५	-८.९६	९.०७
	तृतीय	-३.६१	१०.१२	५.७९	१९.६८	११.०८	८१.४९	१७.४४
	जम्मा	१२.८२	१६.८१	१८.७७	२१.४०	१५.४५	३१.९२	१७.०८
२०७६/७७	प्रथम	-४.४८	५.१८	-१.७६	२५.५८	३.६२	८.२१	४.०४
	द्वितीय	०.२७	१३.३८	६.७७	३१.०१	१३.०१	९९.५९	२१.१३
	तृतीय	-२९.१८	-३५.२५	-५२.२४	-५.८९	-३३.१०	८.९६	-२७.२४
	जम्मा	-११.१८	-७.२५	-१७.४३	१३.१५	-८.०८	३१.७१	-४.३२
२०७७/७८	प्रथम	६.२५	-७.०४	-५.६८	२.६५	-२.६७	-४२.४७	-६.४७
	द्वितीय	४३.४१	१७.७४	१८.३१	-९.४०	१३.६७	-३९.३३	५.४८
	तृतीय	१०५.५१	८५.७२	१३८.५८	२१.२७	६९.१४	-५३.८४	४३.४५
	जम्मा	४५.९४	२५.८६	३२.९५	४.७३	२४.२९	-४६.०७	१३.५२
२०७८/७९	प्रथम	५५.२०	३०.४८	४३.६३	२७.३२	३५.११	१०४.८८	३९.२१
	द्वितीय	१४.५२	४.७०	१३.७४	१०.०७	७.०९	-६.९४	५.८४

स्रोत:- राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

परिच्छेद - चार

राजस्व प्रक्षेपण

यस परिच्छेदमा राजस्व प्रक्षेपण सम्बन्धमा विस्तृत विश्लेषण गरिएको छ । नेपालमा राजस्व प्रक्षेपण गर्दा अर्थतन्त्रका बृहत् चरहरू (Variables) मध्ये कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र विगत वर्षहरूको राजस्व संकलनलाई नै मुख्य गरी आधार मानेर प्रक्षेपण गर्ने गरिएको छ । यो प्रतिवेदनमा राजस्व प्रक्षेपण गर्दा आगामी पाँच आर्थिक वर्ष (२०७८/७९ देखि २०८२/८३) सम्मको लागि राजस्व प्रक्षेपण गरी उल्लेख गरिएको छ ।

राजस्व प्रक्षेपणका प्रचलित प्रमुख तीन विधिहरूलाई मुख्य गरी प्रयोगमा ल्याइएको छ । यी तीन विधिहरूमा कर उप्लावकता विधि (Tax Buoyancy Method), दीर्घकालीन प्रवृत्ति तथा वृद्धिदर विधि (Long Term Trend and Growth Rate Method) र चलायमान औषत विधि (Moving Average Method) रहेका छन् । प्रक्षेपणका लागि विगत २३ वर्षको राजस्व संकलनको तथ्यांकलाई पनि उपयोग गरिएको छ । प्रक्षेपित सम्पूर्ण तथ्यांकहरू प्रचलित मूल्य (Current Price) मा उल्लेख गरिएका छन् । प्रक्षेपणका लागि उपयोग गरिएको विगत २३ वर्षको तथ्यांक तालिका ४.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.१ - प्रक्षेपणको लागि प्रयोग गरिएको राजस्व तथ्यांक (रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	कर राजस्व	आयकर	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तः शुल्क	गैरकर राजस्व	कुल राजस्व
२०५५/५६	३४२०४	२८७४	६३०	९५२	८७६	२९५	८५०	३७२५
२०५६/५७	३७९४९	३३१५	७७२	१०८१	१०२६	३१३	९७४	४२६७
२०५७/५८	४४१५२	३८८७	९१२	१२५५	१२३८	३७७	१००२	४८४६
२०५८/५९	४५९४४	३९३२	८९१	१२६५	१२२७	३८१	११११	५०४३
२०५९/६०	४९२२३	४०९०	९८४	१२७८	१३४६	३७७	१३६४	५४५४
२०६०/६१	५३६७५	४८१७	९५१	१५५५	१४४८	६२३	१४१५	६२३२
२०६१/६२	५८९४१	५४१०	१०४७	१५७०	१८८९	६४५	१६०१	७०११
२०६२/६३	६५४०८	५७४३	१०९४	१५३४	२१६१	६५१	१४८५	७२२८
२०६३/६४	७२७८३	७११३	१५७३	१६७१	२६१०	९३४	१६५८	८७७१
२०६४/६५	८१५६६	८५१६	१९०८	२१०६	२९८२	१११९	२२४६	१०७६२
२०६५/६६	९८८२७	११७०५	२७२५	२६७९	३९७२	१६२२	२६४२	१४३४७
२०६६/६७	११९२७७	१५६२९	३३८२	३५१५	५५०९	२४३१	२३६५	१७९९४
२०६७/६८	१५५९०१	१७२७८	४२०६	३५७१	६१८७	२६५४	२११४	१९३९२
२०६८/६९	१७५८३८	२११७२	५२८६	४३३९	७०९३	३००२	३२६५	२४४३७
२०६९/७०	१९४९२९	२५९६१	६७०२	५६८९	८३५१	३६६६	३७०३	२९६६४
२०७०/७१	२२३२५३	३११८०	७७९२	६७८८	१००९६	४५३९	४५०४	३५६८४
२०७१/७२	२४२३६४	३५५९४	८८४५	७४६७	११२३७	५३५२	४९९०	४०५८४

आर्थिक वर्ष	कुल गार्हस्थ्य उत्पादन	कर राजस्व	आयकर	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तः शुल्क	गैरकर राजस्व	कुल राजस्व
२०७२/७३	२६०८१८	४२९४३	११७९३	८१८६	१२९०५	६५७०	६९३९	४८२७५
२०७३/७४	३०७७९४	५४७४९	१४८२४	११३९८	१६०३२	८४६८	६९६९	६०९९८
२०७४/७५	३४५५९५	६४०९७	१६२०९	१३७७९	२०६८९	१०२५८	८६५५	७२६७२
२०७५/७६	३८५८९३	७३८६९	१९४२८	१५५३७	२४९६९	१२९८६	९९०२	८२९६३
२०७६/७७	३८८८७	७०००५	२९९६९	१३७९९	२२४०७	१००६२	९३७३	७९३७८
२०७७/७८	४२७७३०	८७०९९	२३००८	२०९३९	२८२०२	१३३७८	६८२९	९३८३२

स्रोत: स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय र केन्द्रीय तथ्यांक विभाग ।

४.१ राजस्व प्रक्षेपणको आवश्यकता

भविष्यमा हुनसक्ने राजस्व संकलनको अनुमान नै राजस्व प्रक्षेपण हो । सरकारको वित्त व्यवस्थापनमा राजस्वको यथार्थपरक अनुमानले ठूलो महत्व राख्दछ । प्रक्षेपित राजस्व र संकलित यथार्थ राजस्वबीचको फरक जति कम हुन सक्यो त्यति नै प्रभावकारी रूपमा सरकारको वित्त नीतिको कार्यान्वयन भएको ठानिन्छ । अतः राजस्वको यथार्थ, गुणस्तरीय एवं भरपर्दो प्रक्षेपण हुनसकेमा मात्र सरकारको नीति तथा कार्यक्रम र समग्र अर्थतन्त्रको गतिशीलतामा यसले अनुकूल प्रभाव पार्दछ ।

सामान्यतया विगतमा संकलन भएको राजस्वलाई आधार मानी राजस्व प्रक्षेपण गरिन्छ । तर राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विगतको राजस्व संकलन मात्र नभई समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरू खासगरी कुल गार्हस्थ्य उत्पादन, राष्ट्रिय उपभोग, राष्ट्रिय आय, मुद्रास्फीति, सरकारको कर नीति, क्षेत्रीय एवं अन्तराष्ट्रिय अर्थतन्त्रको प्रवृत्ति आदिलाई राजस्व प्रक्षेपणको आधारको रूपमा लिने गरिन्छ । देशको राजस्व संकलनको कार्य मूलतः अर्थतन्त्रको संरचना, राजस्व नीति, करधार, राजस्व प्रशासनको क्षमता तथा निजीक्षेत्रको तत्परता जस्ता पक्षमा बढी निर्भर रहन्छ ।

राष्ट्रले अवलम्बन गर्ने राजस्व नीतिले राजस्व संकलनमा ठूलो प्रभाव पारेको हुन्छ । एउटा असल कर नीतिले कुन कुन कर लगाउने, करको दर कति हुने, के के मा छुट दिने, करको दायरा कत्रो हुने जस्ता पक्ष निर्धारण गरी करमा सरलता (Simplicity) र समता (Equity) कायम गर्ने प्रयास गर्छ । त्यसैगरी राजस्व प्रशासनको क्षमता र दक्षतामा राजस्व संकलन कार्य बढी निर्भर रहेको हुन्छ । यसभित्र प्रशासनिक संरचना, कर्मचारी उपलब्धता, कानूनी अधिकार, पारदर्शिता र जवाफदेहिता जस्ता शुसासनका पक्षहरूले महत्वपूर्ण भूमिका खेल्दछन् । त्यसैगरी अर्थतन्त्रको आकार, आर्थिक क्रियाकलापमा वृद्धि, समष्टिगत आर्थिक परिसूचकहरूमा आउने परिवर्तन, क्षेत्रीय एवं विश्व परिवेश र महामारी एवं विपद जस्ता विषयले पनि राजस्व संकलनमा प्रत्यक्ष एवं परोक्ष प्रभाव पारेको हुन्छ ।

उपयुक्त, अनुमानयोग्य, गुणस्तरीय एवं भरपर्दो राजस्व प्रक्षेपण हुन नसकेमा यसले सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापनमा नकारात्मक असर पार्छ । ज्यादै महत्वाकांक्षी राजस्व प्रक्षेपण गरिएमा र सरकारी खर्च समेत धान्न नसक्ने स्थिति भएमा सरकारले ऋण उठाउने, मुद्रा छापने र सरकारी सम्पत्ति बिक्री गर्ने जस्ता उपाय अपनाउनु पर्छ वा खर्च घटाउन विकास कार्यक्रमहरूमा कटौती गर्नु पर्दछ । त्यसैगरी संकलनको संभावनाभन्दा कम राजस्व प्रक्षेपण हुन गएमा अनावश्यक रूपमा सार्वजनिक खर्च कटौती हुने र तय भएका प्राथमिकताप्राप्त योजना र कार्यक्रमहरू समेत कटौती गर्नुपर्ने हुन्छ । परिणामतः विकासको गतिमा सुस्तता आउन सक्छ । तसर्थ सार्वजनिक खर्चको उपयुक्त व्यवस्थापनका लागि पनि यथार्थ, सन्तुलित एवं दिगो राजस्व प्रक्षेपण हुनु वाञ्छनीय हुन्छ ।

४.२ राजस्व प्रक्षेपणका तरीकाहरू

सैद्धान्तिक रूपमा राजस्व प्रक्षेपणलाई सूक्ष्म र बृहत् गरी दुई तह र विधिमा विभाजन गरिएको छ । सूक्ष्म तह र विधिबाट प्रक्षेपण गर्दा आर्थिक इकाई (व्यक्ति, फर्म र कारोबार) का तथ्यांकलाई आधार मान्नुपर्ने हुन्छ भने बृहत् विधिबाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा अर्थतन्त्रका बृहत् चरहरू (Macro Variables) लाई नै आधारको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ । कुनैपनि देशको कर राजस्व मुख्य रूपले कराधारको आकार, करका दरहरू, प्रशासनिक सक्षमता र कर सहभागिताको स्तरले निर्धारण गर्दछ । सिद्धान्ततः राष्ट्रिय आयलाई नै करको मुख्य आधार (Proxy Base) मानिने हुँदा कर प्रणाली आदर्शतम रूपले राष्ट्रिय आयसँग लचक (Elastic) हुनुपर्छ । त्यसका लागि अर्थतन्त्रका उदीयमान क्षेत्रहरूमा कराधार बढाउने गरी कर नीति तय गरी कार्यान्वयन गर्दा राष्ट्रिय आयसँगको लचकता अझ सुदृढ बन्न जान्छ ।

बृहत् विधिबाट राजस्व प्रक्षेपण गर्ने विभिन्न तरिकामध्ये करको उप्लावकता (Buoyancy) र लचकता (Elasticity) एउटा प्रचलित विधि हो । Buoyancy ले कर राजस्वमा हुने प्रतिशत परिवर्तन र कराधारमा हुने प्रतिशत परिवर्तनको अनुपातलाई देखाउँछ भने Elasticity ले कर नीति तथा प्रशासनिक परिवर्तनबाट प्राप्त राजस्वलाई समायोजन गर्दा हुने कर राजस्व र कराधारमा हुने प्रतिशत परिवर्तनको अनुपातलाई देखाउँछ । पर्याप्त मात्रामा संख्यात्मक सूचना (Quantitative Information) उपलब्ध भएको अवस्थामा मात्र सही तरिकाले राजस्वको प्रक्षेपण गर्न सकिन्छ । संख्यात्मक तरिकालाई देहाय अनुसारका विधिमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ:

- समय शृङ्खला र वृद्धिदर विधि (Time Series and Growth Rate Method)
- आगत-निर्गतमा आधारित विधि (Input-Output based Method)
- सिमुलेशनमा आधारित विधि (Simulation based Method)

नेपालमा राजस्व प्रक्षेपण गर्दा समय श्रृंखला र वृद्धिदर विधिको (Time Series and Growth Rate Method) बढी प्रयोग भएको पाइन्छ । यो विधिमा विगतका वर्षहरूको राजस्व वृद्धिको तथ्यांकमा आधारित भएर भविष्यको राजस्वको प्रक्षेपण गर्ने गरिन्छ । तससको अतिरिक्त कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको सम्बन्धको आधारमा पनि राजस्व प्रक्षेपण गर्ने गरिएको पाइन्छ । समय श्रृंखलाका विभिन्न विधिहरूमध्ये निम्न विधिहरू प्रक्षेपणको सन्दर्भमा बढी प्रचलनमा छन ।

- दीर्घकालीन प्रवृत्ति र वृद्धिदर विधि (Long Term Trend and Growth Rate Method)
- उप्लावकता/लचकता विधि (Buoyancy/Elasticity Method)
- चलायमान औषत विधि (Moving Average Method)
- एक्सपोनेन्सियल स्मुथिङ्ग विधि (Exponential Smoothing Method)

यस प्रतिवेदनमा दीर्घकालीन प्रवृत्ति र वृद्धिदर विधि (Long Term Trend and Growth Rate Method), उप्लावकता/लचकता विधि (Buoyancy/Elasticity Method) र चलायमान औषत विधि (Moving Average Method) को आधारमा राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ ।

४.३ आर्थिक वर्ष २०७९/८० को राजस्व प्रक्षेपण

(क) दीर्घकालीन प्रवृत्ति तथा वृद्धि दर विधि (Long Term Trend and Growth Rate Method/Linear Method)

यस विधिमा कराधारसँगको करको प्रवृत्ति नहेरी सम्बन्धित कर राजस्वको विगत वर्षहरूको तथ्यांकको प्रवृत्तिलाई हेरिन्छ । यस विधिमा विभिन्न कर राजस्वको आधार र कर राजस्वमा प्रभाव पार्ने चरहरू (Variables) सही रूपले परिभाषित गर्न सहज नहुने भएकोले यो विधिमा त्यस्तो पक्ष नहेरी वृद्धि र प्रवृत्ति मात्र हेरिने हुँदा यसलाई सरल विधिको रूपमा लिइन्छ । यस विधिबाट आगामी आर्थिक वर्षको राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विभिन्न कर शीर्षकको विगत २३ वर्षको वार्षिक कर संकलन रकमलाई प्रक्षेपणको मूल आधार मानिएको छ । यस विधिमा विभिन्न शीर्षकगत प्राप्त कर राजस्वलाई समयसँग Regress गरी प्राप्त गुणाङ्क (Co-efficient) नै राजस्व वृद्धिदर हुन आउँछ । यस विधिबाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा निम्नानुसारको Model प्रयोग गरिएको छ, जसलाई Linear Method पनि भन्ने गरिन्छ ।

$$Y_t = \alpha + \beta T_t + \epsilon_t$$

जहाँ,

$$Y_t = \text{राजस्व}$$

$$T_t = \text{समय}$$

$$\alpha, \beta = \text{Parameters}$$

ϵ_t = Random Disturbances

यो Model लाई Least Square Method प्रयोग गरी Estimation गरिएकोमा Auto Correlation देखिएकोले प्रक्षेपणमा सुधार ल्याउन यो Model मा First Order Auto-Regressive (AR₁) पद्धतिलाई समायोजन गर्दै पुनः Estimation गरी राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । यस अनुरूप राजस्व अन्तर्गत आयकर, भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, गैरकर र कुल राजस्वको छुट्टाछुट्टै रूपमा प्रक्षेपण गरी तालिका ४.२ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.२ - Linear Method बाट प्रक्षेपित राजस्वको स्थिति (रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	आयकर	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तः शुल्क	शिक्षा सेवा शुल्क	गैरकर राजस्व	कुल राजस्व	वृद्धिदर
२०७८/७९	१०४७३६	२७७५६	२३२६७	३४०२२	१६८५९	४४	९३१५	१११९९०	१९.३५
२०७९/८०	१२५८०८	३३४५५	२६९४५	४०८०८	२०९३१	५२	१११७५	१३३३५१	१९.०७
२०८०/८१	१५०८६२	४०२९१	३१२६३	४८७५५	२५७३३	६०	१२८१२	१५८४८५	१८.८५
२०८१/८२	१८०६५८	४८४९३	३६३२७	५८०८९	३१४३६	६९	१४४५८	१८८०७०	१८.६७
२०८२/८३	२१६०९८	५८३३१	४२२६३	६९०७८	३८२४४	७९	१६२२४	२२२९०२	१८.५२

स्रोत: तालिका ४.१ को आधारमा प्रक्षेपित ।

Linear विधिबाट प्रक्षेपण गर्दा कुनै एक वर्षको राजस्व संकलनमा सो भन्दा तत्काल अगाडिको वर्षको संकलनको प्रभाव मात्र नभई त्यसभन्दा अगाडिका वर्षहरूमा गरिएका सुधारका प्रयासहरूको समेत प्रभाव परेको हुन्छ । त्यसैले यहाँ प्रवृत्ति विश्लेषण गर्दा तत्काल अगाडिको एक वर्षमात्र नभई सोभन्दा अगाडिका केही वर्षहरूको पनि प्रभाव रहेको हुन्छ भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरिएको छ । उदाहरणको लागि आर्थिक वर्ष २०७६/७७ को राजस्व प्रक्षेपण गर्दा आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को मात्र नभई आर्थिक वर्ष २०७३/७४ र सोभन्दा पहिलेका आर्थिक वर्षहरूमा भएका सुधारहरूबाट पनि प्रभावित भई प्रक्षेपण हुन्छ ।

माथिको तालिका अनुसार चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु. ११ खर्ब १९ अर्ब ९० करोड र आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्ब ३३ अर्ब ५१ करोड राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

(ख) कर उप्लावकता (Tax Buoyancy) विधि

कर उप्लावकता (Tax Buoyancy) ले करमा भएको परिवर्तन र कराधारमा भएको परिवर्तनको सम्बन्धलाई देखाउँछ । यसले कुनै करको आधार (Base) मा भएको एक प्रतिशत परिवर्तनले सम्बन्धित करमा कति प्रतिशतले परिवर्तन हुन्छ (The ratio of the percentage change in tax revenue and the percentage change in tax base) भन्ने

कुरा देखाउँछ । कर उप्लावकता (Tax Buoyancy) देहायको सूत्र प्रयोग गरी निकाल्ने प्रचलन छ ।

$$B = \% \Delta T / \% \Delta Y$$

जहाँ,

B = Buoyancy

%ΔT = Percentage Change in Tax Revenue

%ΔY = Percentage Change in Tax Base (Generally GDP)

उदाहरणको लागि कुनै वर्ष वास्तविक राजस्व वृद्धि १२ प्रतिशतले भयो र सोही अवधिमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा ८ प्रतिशतले वृद्धि भयो भने कर उप्लावकता (Tax Buoyancy) १.५ हुन्छ । यसबाट के बुझिन्छ भने कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा १ प्रतिशतले वृद्धि हुँदा राजस्व संकलनमा १.५ प्रतिशतले वृद्धि हुने गर्दछ । अर्को शब्दमा भन्नु पर्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको वृद्धिदरभन्दा राजस्वको वृद्धिदर ५० प्रतिशत छिटो हुने गर्दछ ।

उप्लावकता (Buoyancy) गणना गर्दा कराधारका रूपमा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनलाई आधार मान्ने विधि प्रचलित छ । कुनै पनि कर राजस्वको अन्तिम आधार त्यो देशको कुल गार्हस्थ्य उत्पादन नै हुने हुनाले कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) सँग कर राजस्व कत्तिको लचक छ भन्ने कुराको मापन उप्लावकता (Buoyancy) ले गर्छ । उप्लावकता (Buoyancy) लाई कर आधारको सबलता (Soundness) र कर सम्बन्धी व्यवस्थामा भएका परिवर्तनहरूको प्रभावकारिता (Effectiveness) मापन गर्ने विधिको रूपमा लिइन्छ । यसले कर नीति र कर प्रशासन दुवैको संयुक्त कार्यसम्पादनबाट कर राजस्वमा पर्ने प्रभावलाई मापन गर्ने गर्छ । यदि कर राजस्वको Buoyancy १ भन्दा माथि छ भने यसले कुल गार्हस्थ्य उत्पादन १ प्रतिशतले बढ्दा कर राजस्व १ प्रतिशतभन्दा बढीले बढ्छ भन्ने देखाउँछ । कर उप्लावकता विधि (Tax Buoyancy Method) बाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा निम्नानुसारको मोडल प्रयोग गरिएको छ ।

$$\text{LogTR}_t = \alpha + \beta \text{logGDP}_t + \epsilon_t$$

जहाँ,

TR_t = Revenue

GDP_t = Gross Domestic Product

Log = Logarithms

α, β = Parameters

ε_t = Random Disturbances

यसलाई Ordinary Least Square (OLS) Method बाट Estimation गरिएकोमा Auto correlation देखिएकोले प्रक्षेपणमा सुधार ल्याउनको लागि यो Model मा First Order Auto-Regressive (AR₁) पद्धतिलाई समायोजन गरी पुनः Estimation गरी राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । राजस्व अन्तर्गत आयकर, भन्सार महसुल, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, गैरकर र कुल राजस्वको छुट्टाछुट्टै प्रक्षेपण गरी तालिका ४.३ मा देखाइएको छ ।

यसरी प्रक्षेपण गर्दा पछिल्लो २३ वर्षको विभिन्न शीर्षकगत राजस्वरू आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क र भन्सार महसुलको कुल गार्हस्थ्य उत्पादनसँगको Buoyancy Coefficient को गणना गरिएको छ । जसमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, भन्सार महसुल र कुल कर राजस्वको Buoyancy Coefficient क्रमशः १.४९, १.३४, १.५६, १.२३ र १.३७ हुन्छ । यसरी हेर्दा भन्सार महसुलको Buoyancy Coefficient केही कम देखिए बाहेक नेपालमा कर राजस्वरूको लचकता राम्रो देखिन्छ । प्राप्त Coefficients लाई आधार मानी आगामी ५ वर्षको अनुमानित कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको आधारमा राजस्वको प्रक्षेपण गरिएको छ जुन प्रक्षेपण तालिका ४.३ मा देखाइएको छ । तालिका ४.३ मा राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विगत २३ वर्षको तथ्यांकको आधार लिइएको छ । कुल गार्हस्थ्य उत्पादन र शीर्षकगत करहरूको Log लिई छुट्टाछुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसैगरी कुल राजस्वको पनि Log लिई छुट्टै प्रक्षेपण गरिएको छ । माथि उल्लिखित बाहेक अन्य राजस्वका रकम पनि कुल राजस्वमा समावेश हुने भएकोले शीर्षकगत राजस्वको योग कुल राजस्व योगभन्दा फरक हुन सक्ने देखिन्छ ।

तालिका नं. ४.३ - उप्लावकता (Buoyancy) विधिबाट प्रक्षेपित राजस्वको स्थिति (रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	आयकर	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तःशुल्क	शिक्षा सेवा शुल्क	गैरकर राजस्व	कुल राजस्व	वृद्धिदर
२०७८/७९	९९६६६	२७३५८	२२०७९	३२०७३	१६३८४	४३	८५२५	१०७५६६	१४.६४
२०७९/८०	१२४२०५	३५०८५	२६१८९	३९६६७	२१४७६	४८	१०३५९	१३२७५२	२३.४१
२०८०/८१	१४३४०९	४११४६	२९१७२	४५५७३	२५५१८	५२	११६०५	१५२११७	१४.५९
२०८१/८२	१६६१९५	४८३२७	३२७८४	५२५९८	३०२९६	५५	१२८६४	१७४८२९	१४.९३
२०८२/८३	१९२८७९	५६८०२	३७०६१	६०८२७	३५९४८	५८	१४२००	२०११९७	१५.०८

स्रोत: तालिका ४.१ को आधारमा प्रक्षेपित ।

माथिको तालिका अनुसार चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु. १० खर्ब ७५ अर्ब ६६ करोड र आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्ब २७ अर्ब ५२ करोड कुल राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

(ग) चलायमान औषत विधि (Moving Average Method)

यस विधिबाट राजस्व प्रक्षेपण गर्दा विगत ७ वर्षको औषत राजस्व वृद्धिदरलाई आधार लिई राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । उदाहरणको लागि आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को राजस्व प्रक्षेपण गर्दा आर्थिक वर्ष २०६८/६९ देखि आर्थिक वर्ष २०७४/७५ सम्मको राजस्व वृद्धिदरको औषत निकाली सोही अनुरूप आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को राजस्वमा वृद्धि गरी प्रक्षेपण गरिएको छ । तर कोभिडको कारण उक्त वर्षको राजस्व वृद्धिदरमा नकारात्मक असर परेकोले सो वर्षको प्रभाव हटाइ राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । यसरी प्रक्षेपण गरिएको राजस्व तालिका ४.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ४.४ - Moving Average Method बाट प्रक्षेपित राजस्व (रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	आयकर	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तःशुल्क	शिक्षा सेवा शुल्क	गैरकर राजस्व	कुल राजस्व	वृद्धिदर
२०७८/७९	१०४२०७	२७७४१	२४५०२	३३८५८	१६२३६	३९	७६०१	१११३५४	१८.६७
२०७९/८०	१२५६३७	३३७२८	३०२१९	४१०७२	१९७८३	४२	८४७७	१३२९३४	१९.३८
२०८०/८१	१५१८६२	४०४८४	३७८६०	५०६२१	२४०८१	४३	९३१५	१५८७७८	१९.४४
२०८१/८२	१८१६०१	४८२१६	४६७३३	६१७२४	२९०६५	४३	१०३६१	१८८११५	१८.४८
२०८२/८३	२१७८५१	५८०९७	५७७९७	७४६४०	३५०६३	४२	११०९३	२२२६५२	१८.३६

स्रोत: तालिका ४.१ को आधारमा प्रक्षेपित ।

माथिको तालिका बमोजिम चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु. ११ खर्ब १३ अर्ब ५४ करोड र आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्ब २९ अर्ब ३४ करोड कुल राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

(घ) औषत राजस्व प्रक्षेपण (Average Revenue Projection)

Linear Trend Method, Buoyancy Method र Moving Average Method बाट प्रक्षेपण गरिएको औषत राजस्वलाई तालिका नं ४.५ मा देखाइएको छ । यसले यी तीनै विधिहरूको औषत देखाउने हुनाले यसलाई वास्तविकताको नजिक र प्रभावकारी प्रक्षेपण मान्न सकिन्छ । माथि उल्लेखित तीनवटै विधिहरूको औषत लिंदा चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु. ११ खर्ब ३ अर्ब ३ करोड राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ भने आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्ब ३० अर्ब १२ करोड राजस्व संकलन हुने अनुमान छ ।

तालिका नं. ४.५ - Linear Trend, Buoyancy र Moving Average Method बाट प्रक्षेपित औषत राजस्वको प्रक्षेपण स्थिति (रु. करोडमा)

आर्थिक वर्ष	कर राजस्व	आयकर	भन्सार महसुल	मूल्य अभिवृद्धि कर	अन्तःशुल्क	शिक्षा सेवा शुल्क	गैरकर राजस्व	कुल राजस्व	वृद्धिदर
२०७८/७९	१०२८६९	२७६१८	२३२८३	३३३१८	१६४९३	४२	८४८०	११०३०३	१७.५५
२०७९/८०	१२५२१७	३४०८९	२७७८४	४०५१६	२०७३०	४७	१०००४	१३३०१२	२०.६२
२०८०/८१	१४८७११	४०६४१	३२७६५	४८३१६	२५१११	५२	११२४४	१५६४६०	१७.६३
२०८१/८२	१७६१५१	४८३४६	३८६१५	५७४७०	३०२६६	५६	१२५६१	१८३६७१	१७.३६
२०८२/८३	२०८९४२	५७७४४	४५७०७	६८१८१	३६४१८	६०	१३८३९	२१५५८४	१७.३२

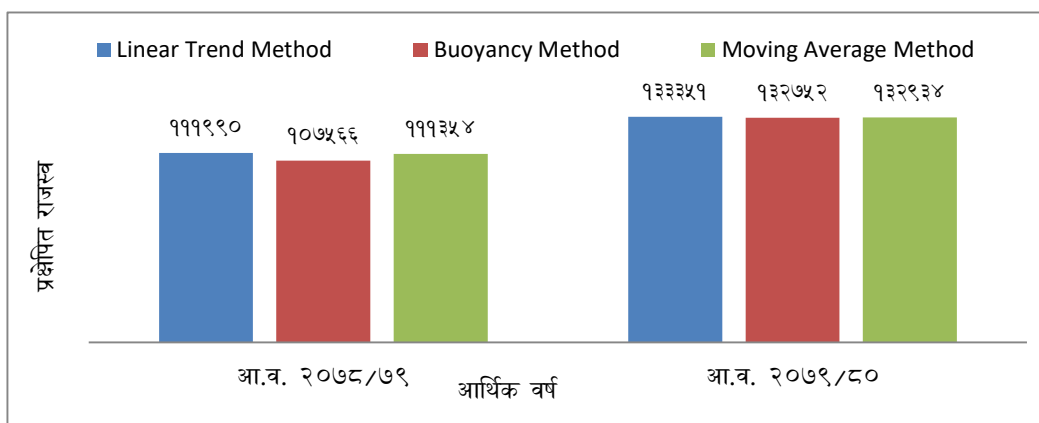
स्रोत: तालिका ४.१ को आधारमा प्रक्षेपित ।

(ङ) विभिन्न विधिबाट प्रक्षेपित राजस्वको तुलना

Linear Trend Method, Buoyancy Method र Moving Average Method बाट प्रक्षेपित कुल राजस्वलाई चित्र नं. ४.१ मा देखाइएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को लागि Linear Trend Method अनुसार रु. ११ खर्ब १९ अर्ब ९० करोड र आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्ब ३३ अर्ब ५१ करोड राजस्व

संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसैगरी, चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को लागि Buoyancy Method (तालिका ४.३) अनुसार रु. १० खर्व ७५ अर्व ६६ करोड र आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्व २७ अर्व ५२ करोड राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसैगरी चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को लागि Moving Average Method (तालिका ४.४) अनुसार रु. ११ खर्व १३ अर्व ५४ करोड र आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्व २९ अर्व ३४ करोड राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ ।

चित्र नं. ४.१ - विभिन्न विधिबाट प्रक्षेपित राजस्वको तुलनात्मक स्थिति (रु. करोडमा)

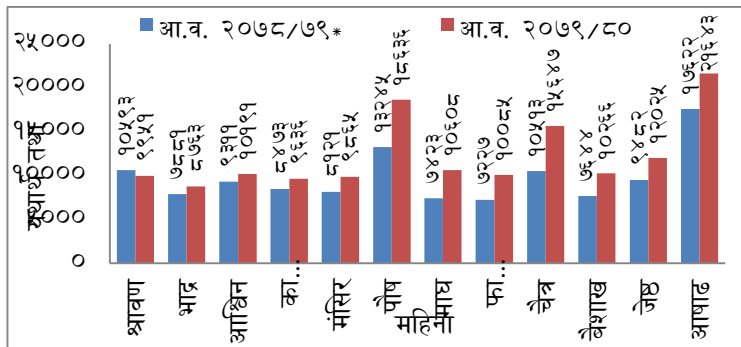
स्रोत: तालिका ४.१ को आधारमा प्रक्षेपित ।

यी तीनवटै विधिको औषत लिई राजस्व प्रक्षेपण गर्दा चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को लागि रु. ११ खर्व ३ अर्व ३ करोड र आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्व ३० अर्व १२ करोड राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । समग्रमा आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा १७.५५ प्रतिशतले र आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा २०.५९ प्रतिशतले कुल राजस्वमा वृद्धि हुने तथ्य प्रक्षेपित राजस्वले देखाउँछ ।

(च) महिनागत राजस्व प्रक्षेपण

आर्थिक वर्ष २०६४/६५ देखि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को चैत्र सम्म १७७ महिनाको राजस्व संकलनको तथ्यांक प्रयोग गरी Linear Trend Method बाट महिना अनुसार राजस्व प्रक्षेपण गरिएको छ । जस अनुसार आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा रु. ११ खर्व ७५ अर्व ३५ करोड र आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १४ खर्व ७३ अर्व १५ करोड कुल राजस्व संकलन हुने भनी प्रक्षेपित गरिएको छ ।

चित्र नं. ४.२ - आ. व. २०७९/८० मा महिना अनुसार प्रक्षेपित कुल राजस्व (रु करोडमा)

स्रोत: राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय ।

* आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को श्रावणदेखि चैत्रसम्मको यथार्थ र बैशाखदेखि आषाढसम्मको प्रक्षेपित राजस्व ।

महिना अनुसार प्रक्षेपित कुल राजस्वलाई चित्र ४.२ मा देखाइएको छ । चालु आर्थिक वर्ष २०७८/७९ मा कोभिड-१९ को महामारी कम भएको, आर्थिक गतिविधिहरू पहिलेकै लयमा फर्किने स्थिति देखिएकोले प्रक्षेपण अनुसार राजस्व संकलन हुन सक्ने अनुमान छ ।

४.४ अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण

नेपालमा फराकिलो आधार भएका करहरू जस्तै: आयकर, भन्सार, मूल्य अभिवृद्धि कर तथा अन्तःशुल्क संघको अधिकार क्षेत्रमा राखिएको छ । तल्ला तहका सरकारको खर्च आवश्यकता उनीहरूको राजस्व क्षमताभन्दा बढी हुने गर्छ । खर्चको आवश्यकता संविधान र कानूनले निर्दिष्ट गरेको विधि र प्रक्रियाको आधारमा हुने हुँदा तल्ला तहका सरकारको आफ्नै स्रोतबाट परिचालन हुने राजस्व मात्रैले यस्तो आवश्यकता परिपूर्ति नहुने भएकोले वित्तीय अन्तर देखा पर्दछ । यस्तो वित्तीय अन्तर कम गर्न संघबाट प्रदेश तथा स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने गरिन्छ । नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (३) मा प्रदेश र स्थानीय तहले प्राप्त गर्ने वित्तीय हस्तान्तरणको परिमाण राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगको सिफारिश गरे बमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । नेपालमा राजस्व बाँडफाँडको लागि मूलतः देहायका चार प्रकारका अनुदानको माध्यमबाट अन्तर सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण गरिने व्यवस्था संविधान र कानूनले गरेको छ:

- वित्तीय समानीकरण अनुदान (Equalization Grant)
- सशर्त अनुदान (Conditional Grant)
- समपूरक अनुदान (Matching Grant)
- विशेष अनुदान (Special Grant)

४.४.१ वित्तीय समानीकरण अनुदान (Equalization Grant)

नेपालको संविधानको धारा ६० को उपधारा (४) मा नेपाल सरकारले प्रदेश र स्थानीय तहलाई खर्चको आवश्यकता र राजस्वको क्षमताको आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान वितरण गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । प्रदेश र स्थानीय तहमा रहेको शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता मानव विकास सूचकांक, अन्य प्रदेश वा स्थानीय तहको सन्तुलित विकासको अवस्था, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा रहेको आर्थिक, सामाजिक तथा अन्य विभेदको अवस्था, प्रदेश तथा स्थानीय तहको पूर्वाधारको अवस्था र आवश्यकता, प्रदेश तथा स्थानीय तहले जनतालाई पुऱ्याउनुपर्ने सेवा लगायतका आधारमा वित्तीय समानीकरण अनुदान उपलब्ध गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सोही व्यवस्था बमोजिम संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारको लागि विनियोजित वित्तीय समानीकरण अनुदानको विवरण तालिका ४.६ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.६ - प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई विनियोजित वित्तीय समानीकरण अनुदान

(रु. लाखमा)

सि.नं.	प्रदेश / आर्थिक वर्ष	समानिकरण अनुदान रकम				
		२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
१	प्रदेश नं. १	१०२०५	६६१०३	८१६३३	७९९८४	८५६७८
२	मधेस	१०२०५	७०१६१	७०८५९	७०२०१	७३९३४
३	बागमती	१०२०५	५९६९७	७५९६४	७७१७१	७८५९०
४	गण्डकी	१०२०५	६७७६७	७११२२	७११२६	७४२२८
५	लुम्बिनी	१०२०५	६८६९७	७५४०१	७६३७१	८०२५७
६	कर्णाली	१०२०५	९१३१४	९८४८३	९६३२९	१०१४२१
७	सुदूरपश्चिम	१०२०५	७९२४७	७९५२४	८०७६८	८५४४०
	जम्मा	७१४३५	५०२९८६	५५२९८६	५५१९५०	५७९५४८
	स्थानीय तह	१४८६३९८	८५२०७५	८९९४७०	९००५५०	९४५५७८
	कुल जम्मा	१५५७८३३	१३५५०६१	१४५२४५६	१४५२५००	१५२५१२६

स्रोत:- अर्थ मन्त्रालय ।

४.४.२ सशर्त अनुदान (Conditional Grant)

नेपाल सरकारले राष्ट्रिय नीति तथा कार्यक्रम, मानक र पूर्वाधारको अवस्था अनुसार कुनै खास योजना कार्यान्वयन गर्न प्रदेश वा स्थानीय तहलाई र प्रदेश सरकारले स्थानीय तहलाई वित्त आयोगले सिफारिश गरेको आधार र मापदण्ड बमोजिम उपलब्ध गराउने अनुदान सशर्त अनुदान हो । नेपाल सरकारले सशर्त अनुदान प्रदान गर्दा योजना कार्यान्वयन गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक शर्त तोक्न सक्ने र सम्बन्धित प्रदेश तथा स्थानीय तहले त्यस्तो शर्तको पालना गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारको लागि विभिन्न आर्थिक वर्षको लागि विनियोजन गरेको सशर्त अनुदानको विवरण तालिका ४.७ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.७ - प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई विनियोजित सशर्त अनुदान (रु. लाखमा)

सि.नं.	प्रदेश / आर्थिक वर्ष	सशर्त अनुदान रकम				
		२०७४/७५	२०७५/७६	२०७६/७७	२०७७/७८	२०७८/७९
१	प्रदेश नं. १	०	१३२७६७	७०४४१	५७३७७	५९६७७
२	मधेश	०	९१८११	७०९१५	५९४३१	५५७५२
३	बागमती	०	१०६१५६	७४६४९	५८४४५	५७३४६
४	गण्डकी	०	६५०१९	५३५१६	४२०८४	४१८४३
५	लुम्बिनी	०	९६७०३	७७७०४	५७३९२	६२३०३
६	कर्णाली	०	७५६२१	५२७२७	४४९११	३९८७७
७	सुदूरपश्चिम	०	६३२७८	४५५०६	४३९३५	४१९३३
	जम्मा	०	६३१३५५	४४५४५८	३६३५७५	३५८७३१
	स्थानीय तह	७६४१४८	१०९८४५६	१२३८७४१	१६१०८९९	१७३४९८५
	कुल जम्मा	७६४१४८	१७२९८११	१६८४१९९	१९७४४७४	२०९३७१६

स्रोत:- अर्थ मन्त्रालय

४.४.३ समपूरक अनुदान (Matching Grant)

नेपाल सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई पूर्वाधार विकास सम्बन्धी कुनै योजना कार्यान्वयन गर्न प्रदान गर्ने अनुदान नै समपूरक अनुदान हो । समपूरक अनुदान प्रदान गर्दा योजनाको सम्भाव्यता, लागत, योजनाबाट प्राप्त हुने प्रतिफल वा लाभ, योजना कार्यान्वयन गर्न सक्ने वित्तीय तथा भौतिक क्षमता वा जनशक्ति, योजनाको आवश्यकता र प्राथमिकताका आधारहरूमा ध्यान दिनुपर्ने प्रावधान छ । संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारको लागि आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० को लागि विनियोजन गरेको समपूरक अनुदानको विवरण तालिका ४.८ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.८ - प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई विनियोजित समपूरक अनुदान (रु. लाखमा)

सि.नं.	आर्थिक वर्ष / प्रदेश	समपूरक अनुदान रकम	
		२०७७/७८	२०७८/७९
१	प्रदेश नं. १	८४२७	११६४८
२	मधेश	२७७	३४६९
३	बागमती	८१८२	५७४८
४	गण्डकी	१४९८९	८७३६
५	लुम्बिनी	४८३३	७२१६
६	कर्णाली	२५२५	८१३५
७	सुदूरपश्चिम	१२६२९	१२२९४
	जम्मा	५१८६२	५७२४६
	स्थानीय तह	४७८०५	६६४८३
	कुल जम्मा	९९६६७	१२३७२९

स्रोत:- अर्थ मन्त्रालय ।

४.४.४ विशेष अनुदान (Special Grant)

नेपाल सरकारले शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत र महत्वपूर्ण सेवाको विकास र विस्तार गर्ने, अन्तर प्रदेश वा अन्तर स्थानीय तहको सन्तुलित विकास गर्ने तथा आर्थिक, सामाजिक एवं अन्य कुनै प्रकारले विभेदमा परेको वर्ग वा समुदायको उत्थान वा विकास गर्ने जस्ता उद्देश्य राखी प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट संचालन गरिने विशेष योजना र कार्यक्रमका लागि प्रदान गरिने अनुदान नै विशेष अनुदान हो । संघीय सरकारले प्रदेश र स्थानीय सरकारलाई आर्थिक वर्ष २०७८/७९ र २०७९/८० को लागि विनियोजन गरेको विशेष अनुदानको विवरण तालिका ४.९ मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.९ - प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई विनियोजित विशेष अनुदान

(रु. लाखमा)

सि.नं.	आर्थिक वर्ष / प्रदेश	विशेष अनुदान रकम	
		२०७७/७८	२०७८/७९
१	प्रदेश नं. १	५३५०	५९३३
२	मधेस	४९५०	५८७९
३	बागमती	४९००	५५८४
४	गण्डकी	५४००	५४९०
५	लुम्बिनी	२९००	६३४९
६	कर्णाली	४६००	६९३०
७	सुदूरपश्चिम	४८५०	६९३५
	जम्मा	३९३५०	४९५००
	स्थानीय तह	६८३२२	८३९०९
	कुल जम्मा	९९६७२	९२४६०९

स्रोत:- अर्थ मन्त्रालय ।

४.४.५ प्रदेश तथा स्थानीय तहको लागि विनियोजित वित्तीय हस्तान्तरण रकम र निकास

आर्थिक वर्ष २०७४/७५ देखि प्रदेश तथा स्थानीय तहमा वित्तीय हस्तान्तरण गर्ने कार्यको शुरुआत भएको हो । आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा प्रदेशतर्फ समानीकरण अनुदान मात्र विनियोजन गरिएको थियो भने स्थानीय तहतर्फ भने समानीकरण अनुदानको अतिरिक्त सशर्त अनुदान समेत विनियोजन गरिएको थियो । संघीय सरकारले प्रदेश तथा स्थानीय तहलाई आर्थिक वर्ष २०७४/७५ देखि चालु आर्थिक वर्षसम्म विनियोजन तथा निकास गरिएको कुल अनुदान सम्बन्धी विवरण तालिका ४.१० मा देखाइएको छ ।

तालिका नं. ४.१० - प्रदेश तथा स्थानीय तहमा विनियोजित कुल वित्तीय हस्तान्तरणको रकम र सो को निकासा

(रकम रु. लाखमा)

अनुदानको किसिम	आ. व. २०७४/७५		आ. व. २०७५/७६		आ. व. २०७६/७७		आ. व. २०७७/७८		आ. व. २०७८/७९
	विनियोजन	निकासा	विनियोजन	निकासा	विनियोजन	निकासा	विनियोजन	निकासा	विनियोजन
प्रदेशतर्फ									
समानिकरण अनुदान	७१४३५	७१४५५	५०२९८६	५०२९८६	५५२९८६	५५२९८६	५५१९५०	५५१९५०	५७९५४८
सशर्त अनुदान	०	०	६३१३५५	५३३७४०	५३४८८३	४३९३१९	५००२५०	४६८५४४	३५८७३१
समपूरक अनुदान	०	०	०	३९८३३	५०२४८	४२२८४	५१८६२	५१८३७	५७२४६
विशेष अनुदान	०	०	०	२८११०	४६००३	३९५०३	३१३५०	३११५०	४१५००
जम्मा	७१४३५	७१४५५	११३४३४१	११०४६६९	११८४१२०	१०७४०९२	११३५४१२	११०३४८१	१०३७०२५
स्थानीयतर्फ									
समानिकरण अनुदान	१४८६३९८	१४८७५२९	८५२०७५	८५२८१९	८९९६५२	८९९१३०	९००५५०	८९९७३३	९४५५७८
सशर्त अनुदान	७६४३४८	८५२५७२	१०९८४५६	१२०७१७५	१५१०७५६	१४५१५३२	१९२११७०	१८३३०२५	१७३४९८५
समपूरक अनुदान	०	०	०	२९०७२	४७६७१	४०४४२	६८०७७	५०८८७	६६४८३
विशेष अनुदान	०	०	०	१८०८८	४८४३४	३९१२६	६८९०३	५८३४१	८३१०१
अन्य अनुदान	०	०	०	०	५१४६८	१८९५४	०	०	०
जम्मा	२२५०७४६	२३४०१०१	१९५०५३१	२१०७५४	२५५७९८१	२४४९१८४	२९५८७००	२८४१९८६	२८३०१४७

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

४.५ अन्तर सरकारी राजस्व हस्तान्तरण र प्रक्षेपण

४.५.१ अन्तर सरकारी राजस्वको हस्तान्तरण

अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ को प्रावधान बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनमा संकलन हुने अन्तःशुल्कको १५/१५ प्रतिशत रकम प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । सोही व्यवस्था बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर र आन्तरिक उत्पादनमा संकलन भएको अन्तःशुल्क रकम प्रदेश र स्थानीय तहमा हस्तान्तरण गरिएको विवरण तालिका ४.११ मा दिइएको छ ।

तालिका नं. ४.११ - अन्तर सरकारी राजस्व बाँडफाँड (रु. करोडमा)

आ. व. / तह	२०७५/७६		२०७६/७७		२०७७/७८		२०७८/७९*	
	प्रदेश	स्थानीय तह	प्रदेश	स्थानीय तह	प्रदेश	स्थानीय तह	प्रदेश	स्थानीय तह
मूल्य अभिवृद्धि कर	३६०२	३६०२	३३५९	३३५९	४२३०	४२३०	३०५३	३०५३
अन्तःशुल्क (आन्तरिक)	११०६	११०६	९७५	९७५	१२२४	१२२४	९९७	९९७
जम्मा	४७०८	४७०८	४३३३	४३३३	५४५४	५४५४	४०५०	४०५०

स्रोत: महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय/अर्थ मन्त्रालय ।

* आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को फाल्गुन महिनासम्म ।

४.५.२ अन्तर सरकारी राजस्व हस्तान्तरणको प्रक्षेपण

मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कको आन्तरिक उत्पादनमा संकलन हुने राजस्वको १५/१५ प्रतिशत प्रदेश तथा स्थानीय तहमा बाँडफाँड हुने व्यवस्था बमोजिम तत् तत् तहका लागि प्रक्षेपित राजस्व तालिका ४.१२ मा दिइएको छ । तालिका ४.५ अनुसार आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. १३ खर्ब ३० अर्ब १२ करोड संघीय सरकारको राजस्व संकलन हुने प्रक्षेपण गरिएकोमा आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा रु. ७८ अर्ब ६२ करोड प्रदेशमा र रु. ७८ अर्ब ६२ करोड स्थानीय तहमा बाँडफाँड हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । यसरी आगामी आर्थिक वर्षमा संघीय सरकारबाट कुल रु. १ खर्ब ५७ अर्ब २४ करोड राजस्व प्रदेश तथा स्थानीय तहमा हस्तान्तरण हुने प्रक्षेपण गरिएको छ । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०८१/८१ र २०८१/८२ मा क्रमशः कुल रु. १ खर्ब ८७ अर्ब ९८ करोड र रु. २ खर्ब २४ अर्ब १८ करोड बराबरको रकम सरकारी वित्तीय हस्तान्तरण अन्तर्गत प्रदेश र स्थानीय तहमा जाने प्रक्षेपण छ ।

तालिका नं. ४.१२ - अन्तर सरकारी राजस्व हस्तान्तरणको प्रक्षेपण (रु. करोडमा)

आ.व. / तह	२०७८/७९		२०७९/८०		२०८०/८१		२०८१/८२	
	प्रदेश	स्थानीय तह	प्रदेश	स्थानीय तह	प्रदेश	स्थानीय तह	प्रदेश	स्थानीय तह
मूल्य अभिवृद्धि कर	४९९८	४९९८	६०७७	६०७७	७२४७	७२४७	८६२१	८६२१
अन्तःशुल्क (आन्तरिक)	१४८१	१४८१	१७८५	१७८५	२१५२	२१५२	२५८८	२५८८
जम्मा	६४७९	६४७९	७८६२	७८६२	९३९९	९३९९	११२०९	११२०९

स्रोत: प्रक्षेपित ।

राजस्व व्यवस्थापनका सबल र दुर्बल पक्ष तथा चुनौती र अवसर

यस परिच्छेदमा नेपालको राजस्व प्रणालीका प्रमुख सबल पक्ष, राजस्व व्यवस्थापनमा देखिएका कमी कमजोरी, आन्तरिक तथा बाह्य कारणबाट सिर्जित समस्या, विगतदेखि राजस्व प्रशासनले महसुस गरिरहेका चुनौती तथा वर्तमान परिवेशमा देखापरेका अवसरहरूलाई संक्षेपमा विश्लेषण गरिएको छ ।

५.१ राजस्व व्यवस्थापनका सबल एवं दुर्बल पक्ष

५.१.१ सबल पक्ष

(क) आधुनिक कर कानून

नेपालमा राजस्व व्यवस्थापनमा सुधार गर्न राजस्व व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मूलभूत कानूनहरू: मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२, आयकर ऐन, २०५८, भन्सार ऐन, २०६४ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ तर्जुमा गरी लागू गरिएको छ । त्यसैगरी उल्लिखित ऐनहरूको कार्यान्वयनका लागि नियमावली, निर्देशिका एवं कार्यविधिहरू समेत तर्जुमा गरिएका छन् । राजस्व व्यवस्थापन र करसँग सम्बन्धित सबै कानूनहरूले स्वयंकर निर्धारणमा आधारित आधुनिक कर प्रणालीको मान्यता र सिद्धान्तलाई आत्मसात् गरेका छन् ।

(ख) आधुनिक संगठन संरचना

आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत उद्देश्यमूलक (Purposeful), ग्राहकउन्मुख (Client Oriented) र सेवामूलक (Service Oriented) गरी तीन प्रकारको संगठन संरचना बनाइएको छ । उद्देश्यमूलक संरचनाले करदाता सेवा, कर सङ्कलन, कर परीक्षण र अनुसन्धान गर्ने कार्य गर्दछ । हाल देशभर उद्देश्यमूलक ४३ वटा आन्तरिक राजस्व कार्यालय छन् । राजस्व सङ्कलनको दृष्टिकोणबाट ठूला र मझौला करदाताहरूको मात्र प्रशासन गर्ने गरी एक एक वटा ग्राहकउन्मुख (Client Oriented) ठूला र मझौला करदाता कार्यालय स्थापित छन् । त्यसैगरी करदातालाई सहज तरिकाले सेवा प्रवाह गर्न ३९ वटा सेवामूलक (Service Oriented) करदाता सेवा कार्यालयहरू सञ्चालनमा छन् ।

अन्तरदेशीय व्यापार सहजीकरण, यथार्थपरक राजस्व सङ्कलन, समाजको सुरक्षा र सीमा व्यवस्थापन जस्ता जिम्मेवारी पूरा गर्न भन्सार विभाग अन्तर्गत ३९ वटा मूल भन्सार कार्यालयहरू र एउटा भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालय (PCA) रहेका छन् । मूल भन्सार कार्यालय अन्तर्गत त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल, गौतम बुद्ध अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल र काठमाडौंको चोभारस्थित सुक्खा बन्दरगाह बाहेक अन्य सबै भन्सार

कार्यालयहरू भारत र चीनतर्फको सीमा नाकामा रहेका छन् । मूल भन्सार कार्यालय अन्तर्गत १३३ वटा छोटो भन्सार कार्यालयहरू रहेका छन् । चोभारस्थित सुक्खा बन्दरगाह सञ्चालनमा आएपछि भन्सारतर्फको संगठन संरचना केवल सीमा नाकामा मात्र सीमित नरही सीमा बाहिर पनि भन्सार प्रशासन सञ्चालन गर्न सकिन्छ भन्ने पुष्टि भएको छ । यसप्रकार उद्देश्यमूलक, ग्राहक उन्मुख र सेवामूलक आधुनिक सङ्गठन संरचना निर्माण गरी करदातालाई सेवा प्रवाह गर्ने कार्यलाई राजस्व व्यवस्थापनको सबल पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ ।

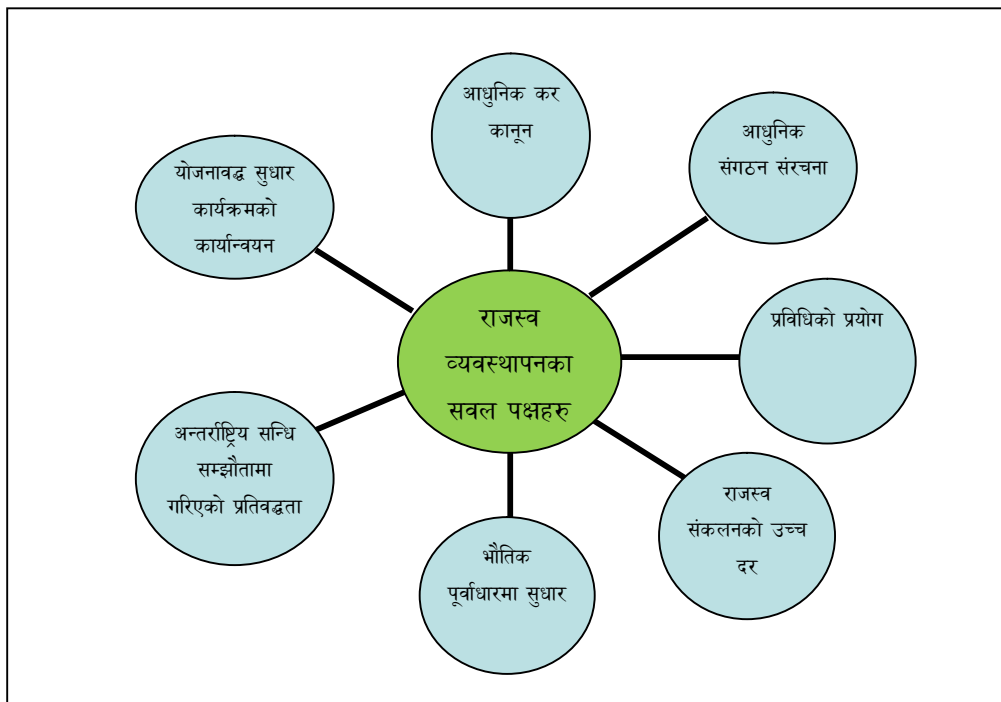
(ग) प्रविधिको प्रयोग

कर परिपालना अभिवृद्धि गर्ने सिलसिलामा करदाताले पेश गर्नुपर्ने मूल्य अभिवृद्धि कर विवरण, आय विवरण र अन्तःशुल्क मास्केवारी बुझाउने सरलीकृत व्यवस्था स्थापित गरिएको छ । अभिलेख राख्नको लागि आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत एकीकृत कर प्रणाली र भन्सारमा मालवस्तुको घोषणा तथा जाँचपास र तत्सम्बन्धी तथ्यांक व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनको लागि आसिकुडा वर्ल्डमा आधारित नेकास (NECAS) सफ्टवेयर प्रयोगमा ल्याइएको छ । भन्सार सम्बन्धी प्रायः सम्पूर्ण कारोवार यसै प्रणाली मार्फत हुने गर्दछ । यसरी प्राप्त हुने आएका कर विवरण र घोषणाको राजस्व जोखिमको आधारमा परीक्षणको लागि छनौट गर्न एकीकृत कर प्रणालीमा Risk Engine र आसिकुडा वर्ल्डमा छनौट प्रणाली (Selectively Module) प्रयोगमा ल्याइएको छ । भन्सार प्रशासन अन्तर्गत जोखिम व्यवस्थापनलाई प्रभावकारी बनाई जोखिममा आधारित जाँचपास प्रणाली कार्यान्वयन गर्न जोखिम व्यवस्थापनको ढाँचा (Risk Management Framework) र विशिष्टीकृत कार्यसञ्चालन कार्यविधि (Standard Operating Procedure-SOP) को तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । WAN का माध्यमबाट IP Camera को समेत प्रयोग गरी भन्सार जाँचपास प्रक्रियाको केन्द्रबाटै प्रत्यक्ष अनुगमन गर्ने, मोबाइल तथा ट्याब्लेट प्रयोग गरेर भन्सार जाँचपास गर्ने, विद्युतीय माध्यमबाट महसुल भुक्तानी गर्ने, सेवाग्राहीले आफै (अनलाइन मार्फत) Exim Code प्राप्त गर्न सक्ने जस्ता प्रावधानहरू राखिएका छन् । त्यसैगरी भन्सार जाँचपाससँग सम्बन्धित सबैजसो सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूले एउटै पोर्टल प्रयोग गरी सेवा उपलब्ध गराउने गरी नेपाल राष्ट्रिय एकद्वार प्रणाली (NNWS) हाल कार्यान्वयनको चरणमा छ । उल्लिखित व्यवस्थाहरू हाम्रो राजस्व व्यवस्थापन प्रणालीमा रहनुलाई सबल पक्षको रूपमा लिइएको छ ।

(घ) राजस्वको सङ्कलनको उच्च दर

विगतका केही आर्थिक वर्षहरूमा आर्थिक गतिविधिहरूमा अपेक्षाकृत सुधार नहुँदा आर्थिक वृद्धि र लगानीको वातावरण उत्साहजनक भइनसकेको अवस्थामा पनि राजस्व व्यवस्थापनको क्षेत्रमा गरिएको नीतिगत, कानूनी र प्रणालीगत सुधारका प्रयासका कारण

प्रतिकूल परिस्थितिका बावजूद नेपालको विगत १० वर्षको औषत राजस्व वृद्धिदर १७.३९ प्रतिशत रहेको थियो । गत आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा राजस्वको योगदान करिब २२ प्रतिशत रहेको थियो । अतः न्यून दरको आर्थिक वृद्धि र कमजोर पूँजी निर्माणको उक्त अवधिमा पनि सरदर १७ प्रतिशतको राजस्व वृद्धि र कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा करिब २२ प्रतिशत राजस्वको योगदान हुनु राजस्व व्यवस्थापनको सबल पक्षको रूपमा रहेको छ ।

राजस्व व्यवस्थापनका सबल पक्षहरू

(ङ) भौतिक पूर्वाधारमा सुधार

राजस्वको समग्र व्यवस्थापनमा प्रभावकारिता ल्याउन नेपाल सरकारले विगत केही वर्षदेखि राजस्व सम्बद्ध कार्यालयहरूको भौतिक पूर्वाधारमा उल्लेख्य रूपमा लगानी बढाएको छ । भन्सार प्रशासन अन्तर्गत विराटनगर र वीरगञ्जमा दुईवटा एकीकृत जाँच चौकी (ICP) सञ्चालनमा आइसकेका छन् भने भैरहवा र नेपालगञ्जमा थप दुईवटा निर्माणाधीन अवस्थामा रहेका छन् । त्यसैगरी तीनवटा सुक्खा बन्दरगाह सञ्चालन भई सकेका छन् । रसुवामा थप एक सुक्खा बन्दरगाह निर्माणाधीन अवस्थामा रहेको छ । हालसालै चोभारस्थित सुक्खा बन्दरगाह पनि सञ्चालनमा ल्याइएको छ । यसको अतिरिक्त अन्य भन्सार कार्यालयहरूको पनि भौतिक पूर्वाधारमा सुधार भई कार्य सञ्चालनमा सहजीकरण भएको छ । त्यसैगरी आन्तरिक राजस्वतर्फ ठूला करदाता कार्यालय, मध्यमस्तरीय करदाता कार्यालय, आन्तरिक राजस्व कार्यालय र दुर्गम स्थानमा समेत करदाता सेवा कार्यालयहरू स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याइएका छन् । प्रायः सबै कार्यालयहरूमा आधारभूत भौतिक सुविधा पुर्‍याइएको छ । कार्यालयको

भौतिक पूर्वाधारमा भएको सुधारका कारण करको परिपालनामा वृद्धि र करदातालाई सेवा लिन थप सहजता भएको पाइएको छ ।

(च) अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि-सम्झौतामा गरिएको प्रतिबद्धता

नेपाल सरकारले धेरैवटा अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौतामा हस्ताक्षर गरिसकेकोले तिनमा उल्लिखित प्रतिबद्धता र मापदण्डहरू पूरा गर्न सरकार वाध्यकारी छ । यस्ता वाध्यताका कारण सिर्जना हुने दवावले गरिनुपर्ने सुधारहरू पनि राजस्व व्यवस्थापनको लागि सबल पक्ष बन्ने गरेको छ । भन्सार तर्फ विश्व व्यापार संगठन (WTO) को व्यापार सहजीकरण सम्झौता, भन्सार सहजीकरणसँग सम्बन्धित संशोधित क्योटो महासन्धि, वस्तु वर्गीकरण सम्बन्धी हार्मोनाइज्ड प्रणाली र विश्व व्यापार संगठनको सेफ फ्रेमवर्क आदिलाई उदाहरणको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसको अतिरिक्त दक्षिण एशियाली मुलुकहरू बीच भएको साफ्टा सम्झौता, छिमेकी भारत र चीन लगायत अन्य राष्ट्रहरूसँग भएको द्विपक्षीय व्यापार सम्झौताहरूमा जनाइएको प्रतिबद्धताको कार्यान्वयन गर्नु पर्ने दायित्वका कारण आन्तरिक नीति, रणनीति र कार्यविधिमा थप सुधार हुँदै आएको स्थिति छ ।

त्यसैगरी आन्तरिक राजस्वतर्फ ११ वटा देशसँग दोहोरो कर मुक्ति सम्झौता (DTAA) सम्पन्न भएका छन् । चीन सरकारको सक्रियतामा चीनको राजधानी वेईजिङमा स्थापना भएको Belt & Road Initiative Tax Administration Corporation Mechanism (BRITACOM) नामक कर सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय संस्थाको नेपालले सदस्यता प्राप्त गरेको छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF) ले प्रत्येक वर्ष कर प्रणालीमा भएको सुधार र गर्नुपर्ने थप प्रयासको विषयमा अध्ययन गरी सुझाव दिने गरेको छ । यस्ता सुधारका प्रयासहरूले आन्तरिक राजस्व प्रशासनको कार्यशैली र व्यवहारलाई क्रमशः अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुकूल बनाउन प्रेरित गरेको छ ।

(छ) योजनावद्ध सुधार कार्यक्रमको कार्यान्वयन

राजस्व प्रशासन गर्ने आन्तरिक राजस्व विभाग र भन्सार विभागले विगत केही वर्षदेखि योजनावद्ध सुधारका कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दै आएका छन् । यसै क्रममा भन्सार विभागले "छैठौँ भन्सार सुधार तथा आधुनिकीकरण योजना (२०७८/७९-२०८२/८३)" र आन्तरिक राजस्व विभागले "दोस्रो कर सुधार रणनीतिक योजना (सन् २०१८/१९-२०२२/२३)" कार्यान्वयनमा ल्याएका छन् । योजनावद्ध रणनीतिक सुधारका यी पक्षहरू हाम्रो राजस्व व्यवस्थापनको सबल पक्षको रूपमा रहेका छन् ।

५.१.२ दुर्बल पक्ष

(क) अपरिस्कृत राजस्व नीति र नीतिगत अस्थिरता

प्रभावकारी नीति निर्माण गर्नु पूर्व पर्याप्त अध्ययन, अनुसन्धान र सरोकारवालाहरूसँग घनिभूत छलफल जरूरी हुन्छ । यसक्रममा नीति परिवर्तनबाट पर्ने प्रभाव, सिर्जना हुनसक्ने जोखिम, कार्यान्वयनका चरणमा आउन सक्ने जटिलता र दिगोपना समेत विश्लेषण गरी नीति परिमार्जन हुनुपर्नेमा त्यसो हुन सकेको देखिदैन । सरकारद्वारा जारी गरिएका कतिपय नीतिहरू कार्यान्वयन हुन नसक्नु वा कार्यान्वयनमा आएपनि दिगो हुन नसक्नु र अपेक्षित परिणाम प्राप्त हुन नसक्नु कमजोरीको रूपमा रहेका छन् । जसलाई राजस्व व्यवस्थापनको दुर्बल पक्षको रूपमा लिन सकिन्छ ।

(ख) जनशक्ति व्यवस्थापनमा समस्या

राजस्व प्रशासनलाई विशिष्टीकृत बनाउन प्रशासन सेवा अन्तर्गत राजस्व समूह गठन गरिएको हो । तर यो समूह अन्तर्गत राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीसम्म मात्र समूहीकृत हुने र राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका पदहरू समूह बाहिर पर्ने भएकोले समूहको संचालनमा प्रभावकारिता आउन सकेको छैन । साविकमा राजपत्र अनङ्कित द्वितीय श्रेणीदेखि राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीसम्मको पद राजस्व समूहमा समूहीकृत भएकोमा पछि राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीलाई समूहबाट हटाई राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीसम्म मात्र सिमित गरियो । उक्त पदमा सेवा प्रवेश गर्न वाणिज्य, व्यवस्थापन, अर्थशास्त्र र कानून विषयमा अध्ययन गर्नुपर्ने र अलगगै प्रतिस्पर्धात्मक परीक्षा सञ्चालन हुने व्यवस्था रहेकोमा हाल सो व्यवस्था हटेर एकीकृत परीक्षाबाट उत्तीर्ण व्यक्ति मध्येबाट नै राजस्व समूहमा पदस्थापन गर्ने प्रावधान भएकाले विषय विज्ञताले स्थान पाएको छैन ।

कार्यक्षेत्र सम्बन्धी अनुभव न्यून भएका कर्मचारीहरूलाई उपयुक्त प्रशिक्षणबिना राजस्व प्रशासन जस्तो संवेदनशील क्षेत्रमा सोझै कामकाज गर्न खटाउने प्रचलनले गर्दा राजस्व परिचालन र व्यवस्थापन अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी हुन सकेको छैन । त्यसैगरी राजस्व समूहभित्र पनि भन्सार प्रशासन र आन्तरिक राजस्व प्रशासनको कार्य प्रकृति फरक फरक भएतापनि त्यसलाई सम्बोधन गर्ने गरी उपसमूह गठन हुन सकेको छैन । कर्मचारीहरूको अन्तर विभाग सरुवा भइरहने स्थितिले एक विभागमा प्राप्त अनुभव अर्को विभागमा उपयोग पनि भइरहेको पाईदैन । राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीको नीति निर्माण र नेतृत्व तहमा रहने उच्च तहको कर्मचारी समूह बाहिर नै रहंदा राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणीसम्म राजस्व समूहमा रही आर्जन गरेको ज्ञान र सीपको उपयोग हुनसक्ने अवस्था पनि देखिएन । त्यसैगरी नेतृत्व तहमा छिटो छिटो परिवर्तन हुने प्रवृत्तिले गर्दा समग्र राजस्व प्रशासनको क्षमता एवं दक्षता कमजोर एवं अस्थिर बन्दै गएको देखिएको छ ।

(ग) कमजोर सूचना प्रविधि प्रणाली

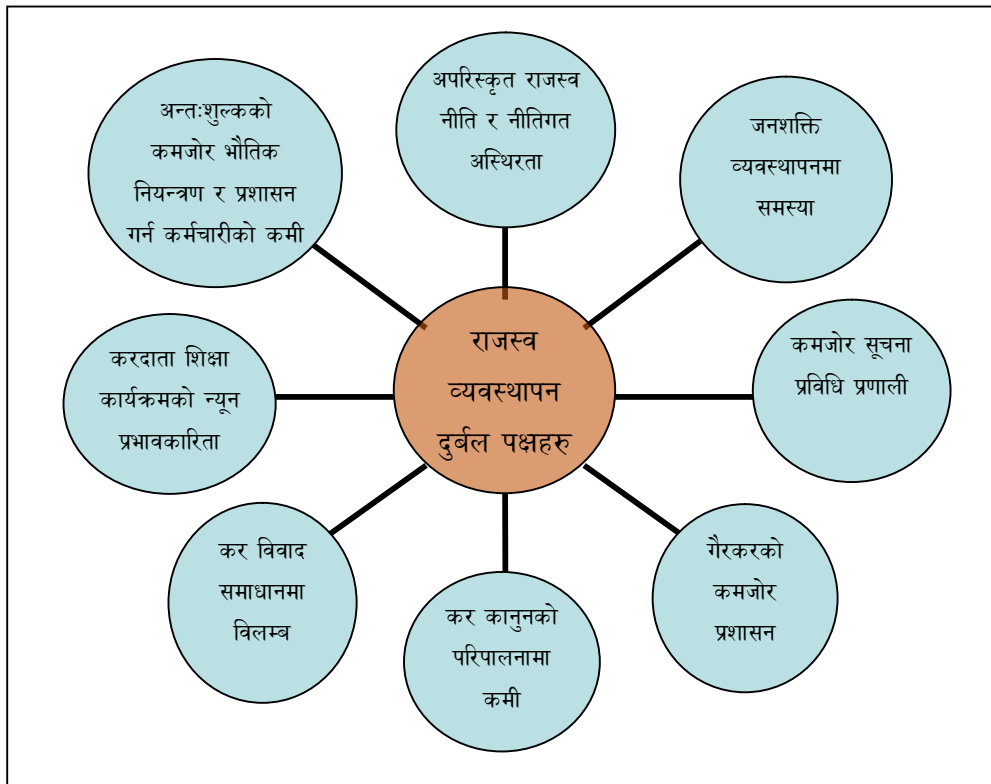
साविकको मूल्य अभिवृद्धि करको प्रोट्याक्स, आयकरतर्फको आईट्याक्स र अन्तःशुल्कतर्फको सफ्टवेयरलाई एकीकृत गरी आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत एकीकृत कर प्रणाली (ITS) विकास गरिएको हो । यस प्रणालीका कतिपय मोड्यूलहरू जस्तै आयकर र अन्तःशुल्कतर्फ करदाताको कर विवरण, कर भुक्तानी र कर दायित्व देखाउने एकीकृत विवरण "Audit Trial Report Module" पुनरावलोकनमा गएका करदाताको अभिलेख राख्ने प्रयोजनको लागि तयार पारिएको "Appeal Module" आयकरतर्फको संशोधित कर निर्धारण गर्ने "Tax Assessment Module" आदि दक्ष प्राविधिक कर्मचारीको अभाव र भरपर्दो प्रविधिको अभावका कारण पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आउन नसक्दा अझै पनि करदाताहरूको अभिलेख विश्लेषण गर्न कठिनाई भइरहेको छ ।

त्यसैगरी भन्सार प्रशासनमा प्रयोग भइरहेको आसिकुडा वर्ल्डमा आधारित नेकास (NECAS) सफ्टवेयरको नियमित सपोर्ट र विकासको लागि स्वदेशी दक्ष जनशक्तिको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्दा महङ्गो पारिश्रमिक दिएर विदेशी विज्ञको सेवा लिनुपर्ने अवस्था विद्यमान छ । सूचना प्रविधि प्रणाली सञ्चालन सम्बन्धी दक्षताको अभावमा यी प्रणालीभित्रका विभिन्न मोड्यूलहरूको पूर्णरूपमा कार्यान्वयन हुनसकेको देखिँदैन । त्यसैगरी बढ्दो कार्यबोझको तुलनामा प्रणालीको क्षमता वृद्धि हुन नसक्दा र नेटवर्कको समस्या समाधान हुन नसक्दा भन्सारतर्फको IT प्रणाली प्रायजसो तीन बजेपछि र आन्तरिक राजस्व तर्फको IT प्रणाली प्रत्येक महिनाको २० गतेपछि अवरुद्ध भइरहने गरेकाले सेवाग्राही तथा राजस्व प्रशासन समेतले हैरानी व्यहोर्नु परेको छ । त्यसैगरी राजस्व प्रणाली सञ्चालनसँग सम्बन्धित सफ्टवेयरको सुरक्षा व्यवस्था कमजोर हुनु, नियमित रूपमा प्रणालीको अडिट हुन नसक्नु र अडिट अनुरूप प्रतिवेदन कार्यान्वयनमा नआउनु तथा नियमित मर्मत, संभार र सञ्चालनको भरपर्दो व्यवस्था नहुनु जस्ता विषयहरू सूचना प्रणाली व्यवस्थापनका दुर्बल पक्षका रूपमा रहेका छन् ।

(घ) गैरकरको कमजोर प्रशासन

गैरकर राजस्वको आधार, दर, क्षेत्र, मापदण्ड र सिद्धान्त स्पष्ट रूपमा तय गर्न सकिएको छैन । यस सम्बन्धी नीति, कानून एवं प्रक्रियाहरू छरिएर रहेका छन् । गैरकरको अलग्गै प्रशासन तथा अनुगमन गर्ने संस्थागत प्रवन्ध अझै हुन सकेको छैन । गैरकर असुली हुने नवीन क्षेत्रहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी स्पष्ट पहिचान हुन सकेको अवस्था पनि विद्यमान छैन । गैरकरका दरहरू निर्धारण गर्दा सेवा प्रवाह गर्न लाग्ने समय र लाभ-लागतको यथार्थ विश्लेषण, हालको बजार मूल्य, जन अपेक्षा र मुद्रास्फीतिको वस्तुपरक विवेचना पनि गर्न सकिएको छैन । कतिपय गैरकरका क्षेत्रहरूको दरमा लामो समयसम्म पुनरावलोकन पनि भएको छैन । गैरकर राजस्वलाई

लागतप्रभावी बनाई राजस्व सङ्कलनको लागत र यसका दरहरूमा पुरावलोकन गर्दै विद्यमान नीतिगत तथा संरचनागत व्यवस्थामा समयानुकूल परिमार्जन गरी गैरकर प्रशासन सम्बन्धी छुट्टै कानूनी र कार्यविधिगत व्यवस्था गर्न नसक्दा गैरकरको क्षेत्रमा खासै सुधार हुन सकेको अवस्था देखिँदैन ।

राजस्व व्यवस्थापनका दुर्बल पक्षहरू

(ड) कर कानूनको परिपालनामा कमी

कर कानूनको परिपालनाको अवस्थाको विश्लेषण गर्दा करमा दर्ता, विवरण पेश, कर भुक्तानी, भन्सार जाँचपासको लागि मालवस्तुको स्पष्ट घोषणा जस्ता आधारभूत सूचकाङ्कको आधारमा गर्ने गरिन्छ । केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागले गरेको राष्ट्रिय आर्थिक व्यवसायिक सर्भेक्षण, २०१८ अनुसार ४९.९ प्रतिशत व्यवसायिक प्रतिष्ठानहरू दर्ता नभई सञ्चालनमा रहेको देखिएको छ । आन्तरिक राजस्व विभागबाट प्रकाशित वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा आयकरतर्फ ४९ प्रतिशत र मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ ३८.०५ प्रतिशत करदाताले विवरण नै नबुझाएको अवस्था छ । त्यस्तै आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ पेश भएका विवरणको संरचना विश्लेषण गर्दा क्रेडिट, डेबिट र शून्य विवरण क्रमशः ५५.१५, ११.०७ र ३७.७८ प्रतिशत रहेबाट कर परिपालनाको अवस्था कमजोर रहेको पुष्टि हुन्छ । त्यसैगरी आर्थिक वर्ष २०७७/७८ सम्मको कुल बक्यौता रु. ३९ अर्ब ४० करोड रहेको छ । जसमा आयकर तर्फ रु. २३ अर्ब ५४ करोड, मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ

रु. १४ अर्व, अन्तःशुल्कतर्फ रु. ८२ करोड र अन्य रु. १ अर्व ३ करोड बक्यौता रहेको छ ।

करदाताले वस्तु तथा सेवा विक्री गर्दा अनिवार्य रूपमा बीजक जारी गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था छ । यसबाट करदाताको अभिलेख पारदर्शी हुने एवं दर्तावाल खरीदकर्ता र विक्रेताबीच विपरीत स्वार्थ भई उनीहरूबीच यथार्थ मूल्यमा वस्तु तथा सेवाको कारोवार हुने अपेक्षा गरिन्छ । तर बिक्रेताले बीजक जारी नगर्ने, जारी गरेपनि न्यून र अवास्तविक मूल्य देखाउने, क्रेताले पनि बीजक नलिने र कर प्रशासनबाट पनि तत्सम्बन्धमा प्रभावकारी अनुगमन गर्न नसक्दा कर कानूनको परिपालनामा सुस्तता आएको पाइन्छ ।

(च) कर विवाद समाधानमा विलम्ब

भन्सार अधिकृतले गरेको भन्सार मूल्याङ्कन सम्बन्धी निर्णयउपर मूल्याङ्कन पुनरावलोकन समितिमा र वस्तु वर्गीकरण सम्बन्धी निर्णयउपर महानिर्देशक समक्ष पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिन सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन बमोजिम भएको कर निर्धारण एवं अन्तःशुल्क ऐन बमोजिम कैदको सजाय हुने गरी भएको निर्णय बाहेक अन्य कर निर्धारण आदेशउपर चित्त नबुझे प्रशासकीय पुनरावलोकनको लागि आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशक समक्ष निवेदन दिनसक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । यसरी परेको निवेदनमा निर्णय गर्नुपर्ने म्याद समेत कानूनमा उल्लेख गरिएको छ । सो म्यादभित्र महानिर्देशकले निर्णय नगरेमा वा गरेको निर्णयमा चित्त नबुझेमा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिन सक्ने व्यवस्था छ । यसरी पुनरावलोकन सम्बन्धी निर्णय गरिसक्नु पर्ने बाध्यात्मक कानूनी व्यवस्था भएपनि अधिकांश पुनरावलोकनको निर्णय तोकिएको म्यादभित्रै हुन सकेको पाइदैन ।

आन्तरिक राजस्व विभागबाट करदाताको कर विवाद समयभित्र समाधान नहुँदा करदाता राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदनका लागि जान सक्ने र म्यादभित्र पुनरावलोकनको निर्णय नगरेको कारणले करदाताले पुनरावेदनमा जाँदा सरकारी पक्षको मुद्दा कमजोर हुने अवस्था पनि आउनसक्ने देखिन्छ । राजस्व न्यायाधिकरण देशका चार शहर (बिराटनगर, काठमाडौं, पोखरा र नेपालगञ्ज) मा मात्र सीमित रहेको हुँदा कार्यबोझको कारण न्यायाधिकरणबाट पनि अधिकांश मुद्दा उचित समयभित्र फैसला भएको पाइएको छैन । यसरी राजस्व न्यायाधिकरणबाट पनि समयमा फैसला नहुने र फैसला भएपछि पुनः अनुमति लिई सर्वोच्च अदालतमा पुनरावेदन गर्न सकिने व्यवस्था भएको हुँदा कर राजस्व सम्बन्धी विवाद समाधानको लागि लामो समय लाग्ने, बढी लागत पर्ने र समयमा नै न्याय पाइन्छ भन्ने मान्यताले खासै स्थान पाएको छैन ।

(छ) अन्तःशुल्कको कमजोर भौतिक नियन्त्रण र प्रशासन गर्ने कर्मचारीको कमी

अन्तःशुल्क पनि राजस्वको एक महत्वपूर्ण स्रोतको रूपमा रहेको छ । आन्तरिक राजस्व विभाग अन्तर्गत आर्थिक वर्ष २०७७/७८ मा रु. ४ खर्व २९ अर्व २७ करोड राजस्व असुली भएकोमा आन्तरिक उत्पादनतर्फको अन्तःशुल्कको अंश रु. ८१ अर्व ५१ करोड अर्थात करिव १९ प्रतिशत रहेको थियो । नेपालमा अन्तःशुल्क प्रशासनको भौतिक नियन्त्रण प्रणालीमा सञ्चालन हुनुपर्ने उद्योगहरू करिव ५० वटा छन् । प्रचलित कानूनी व्यवस्था अनुसार भौतिक नियन्त्रणका लागि प्रत्येक प्रतिष्ठानमा दुई जना सहायकस्तरका कर्मचारी खटाउनुपर्ने भएतापनि कर्मचारी नभएका कारण हाल ४/५ वटा प्रतिष्ठानको लागि एकजना कर्मचारी खटाइएको अवस्था छ । अन्तःशुल्क उच्च राजस्व जोखिम भएको क्षेत्र भएपनि अन्तःशुल्क प्रशासनबाट पर्याप्त नियन्त्रणात्मक व्यवस्था अवलम्बन गर्न सकेको देखिदैन । त्यसैगरी अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुमा अनिवार्य रूपमा लगाउनु पर्ने अन्तःशुल्क स्टिकरको व्यवस्थापनमा समेत लामो समयदेखि समस्या रहेको छ ।

(ज) करदाता शिक्षा कार्यक्रमको न्यून प्रभावकारिता

करदाता शिक्षालाई आधुनिक कर प्रशासनको स्वेच्छिक कर परिपालना गराउने महत्वपूर्ण औजारको रूपमा लिइन्छ । यस अन्तर्गत करदातालाई कर तिर्नको लागि आवश्यक पर्ने सबै प्रक्रिया तथा प्रचलित कानून बमोजिम पाउने अधिकार, सेवा, सुविधा र पालना गर्नुपर्ने कर्तव्यको बारेमा जानकारी गराइन्छ । कर प्रशासनलाई पनि यसबाट आफ्नो कर प्रणालीमा सुधार गर्दै जान पृष्ठपोषण प्राप्त हुन्छ । यस कार्यक्रमबाट करदाता र कर प्रशासनबीच विश्वासको वातावरण अभिवृद्धि भई कर प्रशासनलाई करदाताप्रति जवाफदेही बन्न अभिप्रेरित गर्दछ । आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूबाट वर्षेनी यस्ता कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गरिएता पनि करदाताको क्षमता विकासका लागि खासै कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसक्दा करदाताको कर परिपालन व्यवहारमा परिवर्तन ल्याउन पनि सकिएको छैन । कर सम्बन्धी प्रक्रियागत जटिलता र जानकारीको अभावमा चाहेर पनि कर तिर्न नसकेको गुनासो करदाताहरूबाट आउने गरेको पाइन्छ । भन्सार प्रशासनतर्फ यस प्रकारका शिक्षामूलक कार्यक्रमहरूको अभ्यास न्यून नै छ । अतः करदाता शिक्षाको अभावमा राजस्व परिचालन र व्यवस्थापनको कार्य प्रभावकारी बन्न सकेको छैन ।

५.२ राजस्व व्यवस्थापनका चुनौती एवं अवसर

५.२.१ चुनौती

(क) अस्पष्ट र द्विअर्थी कानूनी प्रावधान

राजस्व सम्बन्धी कानूनका कतिपय प्रावधानहरू अस्पष्ट र द्विअर्थी भएकाले कार्यसम्पादनमा द्विविधा सिर्जना हुने र एकरूपता नहुने अवस्था रहेको छ । सालवसाली जारी हुने आर्थिक ऐनबाट राजस्व सम्बन्धी मूलभूत ऐनहरू संशोधन गर्ने परिपाटीले त्यस प्रकारका संशोधन प्रस्तावमाथि पर्याप्त छलफल हुन पाउँदैन । कानूनको प्रयोगमा एकरूपता कायम गर्न र द्विविधा निराकरण गर्न कानून तर्जुमा गर्दा व्याख्यात्मक टिप्पणी समेत तयार गर्ने र आधिकारिक निकायबाट नै त्यसलाई अनुमोदन गराई कानूनी स्वरूप दिने व्यवस्था हुन नसक्दा यस प्रकारको समस्या सृजना भएको पाइएको छ । परिणामतः परिमार्जित कानूनको परिपालनामा कठिनाई उत्पन्न भइरहेको पाइन्छ ।

(ख) साँघुरो करको दायरा

कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा एक चौथाइ योगदान दिने कृषि क्षेत्रको अधिकांश हिस्सा अहिले पनि करको दायराभन्दा बाहिर नै रहेको छ । मुलुकभित्र संचालनमा रहेका सबै आर्थिक गतिविधि एवं कारोवारहरूको अभिलेखीकरण नभएकोले त्यस्ता अनौपचारिक आर्थिक गतिविधिहरूलाई पहिचान गरी हालसम्म पनि करको दायरामा समेट्न सकिएको छैन । भारततर्फको खुला सिमानाका कारण चोरी पैठारी नियन्त्रण गर्न पनि कठिनाई भइरहेको छ । मूल्य अभिवृद्धि करलाई राजस्व परिचालनको मियोको रूपमा स्वीकार गरी कर छुटका वस्तु तथा सेवाको सूची कम गर्ने नीति भएतापनि व्यवहारमा त्यस्तो सूची झन् झन् बढ्दै गएको देखिन्छ । त्यसैगरी आयकर छुट र भन्सार छुटमा पनि बढोत्तरी भएको पाइन्छ । यस्ता विविध कारणले गर्दा राजस्वको दायरा विस्तार हुनुको सट्टा साँघुरिँदै गएको छ । अतः सीमित राजस्वको दायरालाई क्रमशः फराकिलो पाउँदौं लाने कार्य राजस्व व्यवस्थापनको सन्दर्भमा प्रमुख चुनौतीको रूपमा देखा परेको छ ।

(ग) पैठारीमा आधारित राजस्वको संरचना

हालैका वर्षहरूको तथ्यांक विश्लेषण गर्दा संघीय सरकारले परिचालन गर्ने कुल कर राजस्व मध्ये भन्सार महसुल, कृषि सुधार शुल्क, पैठारीतर्फको मूल्य अभिवृद्धि कर, पैठारी अन्तःशुल्क, सडक मर्मत तथा सुधार दस्तूर, सडक निर्माण दस्तूर, पूर्वाधार कर जस्ता पैठारीका बखत नै संकलन हुने राजस्वको अंश करिव ४९ प्रतिशतको हाराहारीमा रहेको छ भने आन्तरिक राजस्वको हिस्सा ५१ प्रतिशतभन्दा माथि जान सकेको छैन । मूल्य अभिवृद्धि करमा पनि भन्सार विन्दुमा सङ्कलन भएको मूल्य अभिवृद्धि करको अंश ५९.४४ प्रतिशत र आन्तरिक तर्फ ४०.५५ प्रतिशत रहेको छ । पैठारीमा आधारित राजस्वको संरचनामा परिवर्तन गरी मुलुकको आन्तरिक

उत्पादन, उत्पादकत्व र रोजगारी अभिवृद्धि गरी आन्तरिक रूपमा संकलन हुने राजस्वलाई दिगो कर आधारको रूपमा स्थापित गर्न कठिनाई परिरहेको छ । अतः पैठारीमा आधारित राजस्वको विद्यमान संरचनालाई आन्तरिक राजस्वमा रूपान्तरण गर्ने कार्य राजस्व व्यवस्थापनको अर्को प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेकोछ ।

(घ) ठूलो परिमाणको कर छुट व्यवस्था

नेपालमा कर छुट राजस्व प्रणालीको एक अभिन्न अङ्गको रूपमा स्थापित भएको छ । सामान्यतया छुटलाई सामाजिक न्याय र आर्थिक उद्देश्य हासिल गर्ने संयन्त्रको रूपमा प्रयोग गर्ने गरिन्छ । विशेष गरी वैदेशिक सहायता परिचालनमा दातृ निकायसँग भएको सम्झौता पालना गर्न, वैदेशिक लगानी आकर्षित गर्न, औद्योगिक विकास गर्न, निजीक्षेत्रमा लगानी आकर्षित गर्न, पिछडिएका क्षेत्रको विकास गर्न, सामाजिक न्याय र सामाजिक उत्तरदायित्व निर्वाह गर्नका लागि कर छुटको संयन्त्र प्रयोग भएको पाइन्छ । तर कर छुटले विद्यमान करको आधार साँघुरो बनाउन, राजस्व घटाउन र बजेट घाटा बढाउन मद्दत गरिरहेको छ । कर छुट सम्बन्धमा गरिएको एक अध्ययनले आर्थिक वर्ष २०७४/७५ मा रु. ८१ अर्ब ५९ करोड र २०७५/७६ मा रु. १ खर्ब ३० अर्ब अर्थात कुल राजस्व (Total Revenue) को झण्डै १२ प्रतिशत र कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) को ३ प्रतिशतभन्दा बढी कर छुट दिइएको देखिएको छ । यसरी ठूलो परिमाणमा कर छुट हुँदा आन्तरिक राजस्व वृद्धिमा नकारात्मक असर परिरहेको छ । पछिल्ला वर्षहरूमा छुटलाई न्यूनतम सीमामा राख्नुपर्ने र वैदेशिक सहायता परिचालनमा कर छुट दिइनु हुँदैन भन्ने बहस पनि सुरु भएको छ । अतः कर छुट सम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थामा पुनरावलोकन गरी राजस्व परिचालनलाई प्रभावकारी पार्नु अर्को प्रमुख चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

(ङ) द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सन्धि सम्झौतामा भएका कर सम्बन्धी प्रावधानहरू

नेपालले विश्व व्यापार संगठन (WTO), दक्षिण एशियाली स्वतन्त्र व्यापार क्षेत्र (SAFTA) र बहुक्षेत्रीय प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोगका लागि बंगालको खाडीको पहल (BIMSTEC) जस्ता बहुपक्षीय र भारत, चीन लगायत कतिपय देशसँग द्विपक्षीय व्यापार सम्झौता गरेको छ । यी सम्झौताहरूले मुलुकमा पैठारी हुने मालवस्तुको भन्सार महसुल दर निर्धारण गर्ने स्वतन्त्रतामा अंकुश लगाएको छ । भारतसँग भएको द्विपक्षीय व्यापार सम्झौताको प्रावधानले भारतबाट हुने पैठारीमा अन्य मुलुकबाट हुने पैठारीमा भन्दा बढी महसुल लगाउन नपाउने, कृषि तथा पशुजन्य प्राथमिक वस्तु तथा प्राथमिक खनिज उत्पादनहरूमा पारस्परिक आधार (Reciprocal Basis) मा भन्सार छुट दिनुपर्ने प्रावधान राखेको छ । त्यसैगरी तुलनात्मक लाभको क्षेत्रमा मुलुकभित्रै उत्पादन बढाई निकासी प्रवर्द्धन गर्न नसक्दा व्यापार सम्बन्धी सम्झौताहरूको प्रावधानहरूबाट नेपालले अपेक्षित फाइदा लिन पनि सकिरहेको छैन । बहुपक्षीय एवं

द्विपक्षीय व्यापार सम्झौताका प्रावधानहरू पालना र कार्यान्वयनबाट स्वदेशी उद्योगलाई संरक्षण गर्न समेत कठिनाई भइरहेको छ । एकातर्फ कर राजस्वको करिव आधा हिस्सा पैठारीमा आधारित भएको र अर्कोतर्फ यसप्रकार सम्झौताका कारण पैठारी महसुल दर अझै घटाउनुपर्ने बाध्यता हुँदा यसले हाम्रो राजस्व व्यवस्थापनमा थप चुनौती खडा गरेको परिस्थिति छ ।

(च) खुला सिमानाको व्यवस्थापन र चोरी पैठारी

भारतीय सिमानाको प्रभावकारी व्यवस्थापन तथा चोरी पैठारी नियन्त्रण हुन नसक्दा राजस्व व्यवस्थापनमा चुनौती सृजना भएको छ । खुला सिमानाबाट हुने तस्करी नियन्त्रण गर्ने दायित्व कुन निकायको हो स्पष्ट किटान हुन नसक्दा तस्करी नियन्त्रण कार्य प्रभावकारी हुन सकिरहेको छैन । भन्सार कार्यालयको कर्मचारी दरबन्दीको स्थिति हेर्दा भन्सार जाँचपास र कार्यालय सञ्चालनको लागि मात्र कर्मचारी व्यवस्थापन भएको पाइन्छ । उपलब्ध दरबन्दीबाट नियमित कार्यमा समेत पर्याप्त जनशक्तिको अभाव देखिँदा भन्सार कार्यालयबाट प्रभावकारी रूपमा सीमा गस्ती गरी तस्करी नियन्त्रण हुन सक्ने अपेक्षा गर्न सक्ने स्थिति छैन । नेपालको सिमानामा निश्चित दूरीमा हातहतियार सहितको २२१ वटा बोर्डर आउट पोष्ट (Border Outpost-BoP) खडा गरी सशस्त्र प्रहरी बलको उपस्थिति रहेको र कतिपय स्थानमा साविकको छोटी भन्सार कार्यालयको भौतिक संरचना नै हाल बोर्डर आउट पोष्टले प्रयोग गर्दै आएको छ । तर पनि चोरी पैठारी नियन्त्रण हुन सकेको छैन । निजी र व्यक्तिगत प्रयोगका नाममा सीमा क्षेत्रका बासिन्दाले चाडपर्व एवं सार्वजनिक महत्वका दिनमा बढी र अन्य दिनमा समेत दैनिक करोडौं मूल्यका मालवस्तु सीमापारीबाट खरिद गरी ल्याउने प्रवृत्तिले नेपाली व्यवसायीलाई मर्का परेको, ठूलो मात्रामा राजस्व गुमिरहेको र भारतमा GST तिरी सामान खरिद गर्ने र नेपालमा ल्याई उपभोग गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो छ । यो स्थितिले हाम्रो राजस्व व्यवस्थापनमा ठूलो चुनौती थपेको छ ।

(छ) सूचना प्रविधिको एकीकृत प्रयोगको अभाव

भन्सार प्रशासन अन्तर्गत महसुल असुल गर्ने प्रयोजनार्थ भन्सारमा आसिकुडा वर्ल्डमा आधारित नेकास (NECAS) सफ्टवेयर संचालनमा छ भने आन्तरिक राजस्व विभाग र कार्यालयहरूमा एकीकृत कर प्रणाली सञ्चालनमा छ । त्यसैगरी महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयमा राजस्व असुली अभिलेख र सूचनाका लागि Revenue Management Information System (RMIS) छ भने राजस्व अनुसन्धान विभागले ढुवानीका साधन मार्फत हुने व्यापारिक मालसामानको ओसारपसारलाई अभिलेखवद्ध गर्न Vehicle Consignment Tracking System (VCTS) संचालनमा ल्याएको छ । यी सफ्टवेयरहरू विभागहरूका आ-आफ्ना आवश्यकतानुसार बनेका र एक आपसमा अन्तर आवद्धता नभई एकाङ्गी रूपमा चलिरहेको हुँदा तिनबाट अधिकतम उपलब्धि प्राप्त गर्न सकिएको

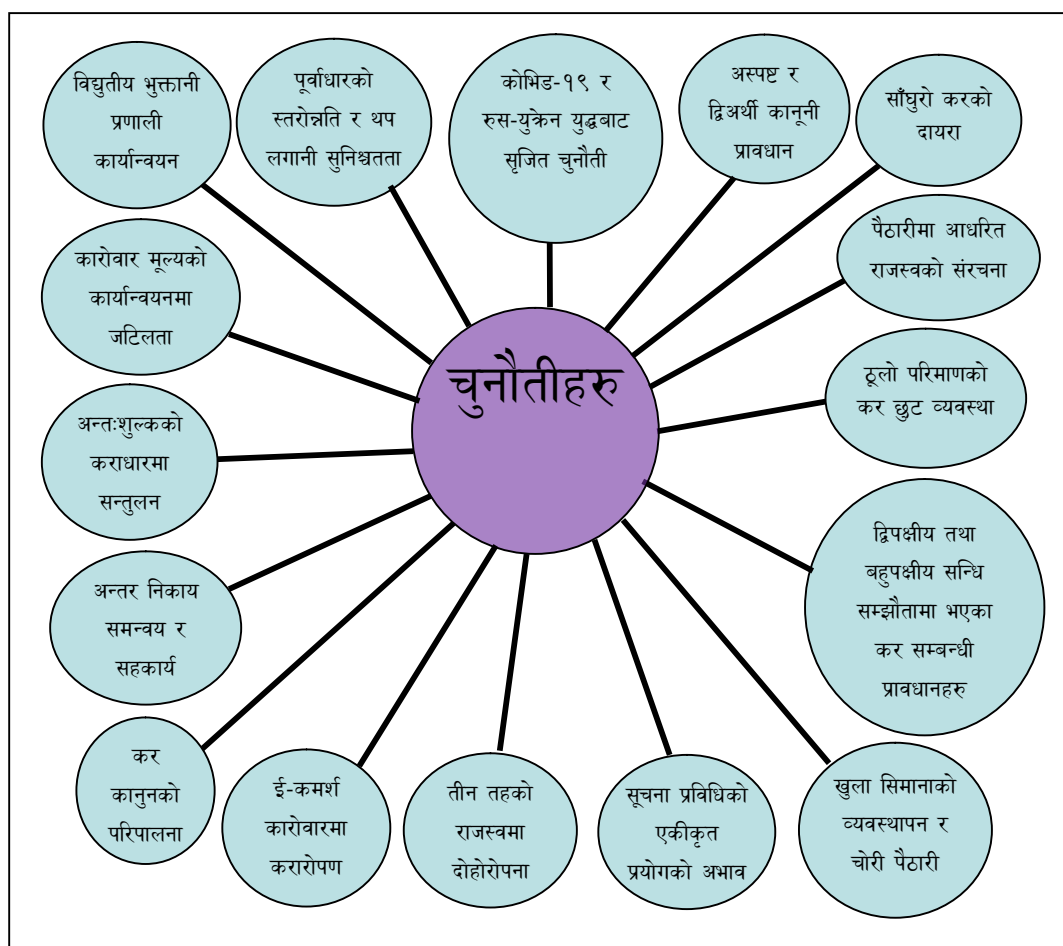
छैन । त्यसैले यी प्रणालीलाई अन्तर आवद्धता गरी करदातालाई सहजीकरण गर्ने र कर छल्ने माथि निगरानी बढाई कारवाही गर्ने कार्य राजस्व व्यवस्थापनको क्षेत्रमा चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

(ज) तीन तहको राजस्वमा दोहोरोपना

मुलुकको संघीय शासन प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्ने क्रममा नेपालको संविधानको अनुसूची ५ देखि ९ सम्म करारोपणका क्षेत्र तोकिए वमोजिम अन्तर-सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐनले तीनै तहका सरकारको करारोपणको क्षेत्र, कर सङ्कलन प्रक्रिया र कार्य प्रणाली समेत स्पष्ट गर्दै यथासंभव दोहोरो कर नलाग्ने संवैधानिक व्यवस्था गरिएको छ । तथापि आ-आफ्नो भौगोलिक क्षेत्रमा स्थापित व्यवसायहरूमा प्रदेश तथा स्थानीय तहबाट नयाँ नयाँ कर र सेवा शुल्क लगाउँदै आएको स्थितिले व्यवसायमा दोहोरो करको भार पर्न गएको निजीक्षेत्रको गुनासो रहेको छ । उही प्रकृतिका व्यवसायमा र एउटै प्रयोजनमा पनि प्रदेश र स्थानीय तहपिच्छे फरक-फरक दरका कर र शुल्क लगाइएको पाइन्छ । प्रदेशले उठाउने गरेको सवारी कर स्थानीय तहले पनि उठाउन थालेको व्यवसायीहरूको गुनासो रहेको छ । त्यसैगरी करको सन्दर्भमा अनावश्यक झन्झट व्यहोर्नु परेको कारण व्यवसायीहरूले एकीकृत कर कानून र कर प्रणाली (Integrated Tax Law and Tax System) अत्यावश्यक भएको आवाज उठाउँदै आएका छन् । अतः तीन तहको सरकारबीच कर लगाउने र संकलन गर्ने सन्दर्भमा आवश्यक समन्वय गरी दोहोरोपना हटाउनु राजस्व व्यवस्थापनको अर्को प्रमुख चुनौती रहेको छ ।

(झ) ई-कमर्स कारोवारमा करारोपण

विगत केही वर्षदेखि विद्युतीय माध्यमबाट हुने आर्थिक कारोवार (ई-कमर्स), Online र Cloud Business को हिस्सा क्रमशः बढ्दै गएको छ । कोभिडको महामारीले गर्दा भौतिक उपस्थितिमा कारोवार गर्न नसक्ने अवस्था सिर्जना भएकोले बाध्यतावश विद्युतीय कारोवारमा जानैपर्ने परिवेश पनि सृजना हुन गएको छ । यसक्रममा अन्तर्देशीय अनलाइन कारोवारमा करारोपण गर्ने कार्य झनै चुनौतीपूर्ण बनेको छ । यो समस्यालाई समयमै सम्बोधन गर्न नसक्दा ठूलो मात्रामा राजस्व गुमेको अवस्था छ । नेपालमा पनि इ-कमर्स मार्फत कारोवार गर्ने करदाताको संख्या क्रमशः वृद्धि हुँदै गएको भएतापनि इ-कमर्स सम्बन्धी कानूनको अभावमा यसलाई करको दायरामा ल्याउने विषय राजस्व व्यवस्थापनको सन्दर्भमा चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

राजस्व व्यवस्थापनका चुनौतीहरू

(ज) कर कानूनको परिपालना

कर कानून परिपालनको अभ्यास नेपालमा अझै पनि कमजोर नै रहेको छ । यसमा सुधार ल्याउन केवल कर प्रशासनको एकल प्रयास र प्रयत्नबाट मात्र सम्भव हुँदैन । यसमा सरकारवाला सबैको समान भूमिका रहनु पर्दछ । कर परिपालना बढाउन करदातालाई दण्ड जरिवाना मात्र पर्याप्त हुँदैन समग्रताको दृष्टिकोण (Holistic Approach) बाट हेरिनु पर्दछ । कर परिपालनाको समग्र दृष्टिकोण अनुसार कर कार्यान्वयन (Enforcement) सहजीकरण (Facilitation) र विश्वास (Trust) जस्ता पक्षमा सन्तुलन (Balance) कायम गर्न आवश्यक हुन्छ । करदाताको विश्वास जित्नको लागि कर प्रणाली निष्पक्ष, पारदर्शी र समतामूलक हुनुपर्छ जसले गर्दा करदाता आफूले तिरेको कर सार्वजनिक वस्तु तथा सेवाको प्राप्तिको लागि सदुपयोग भइरहेको छ भन्ने कुरामा आश्वस्त हुन सकोस् । जब कर सङ्कलन गर्ने अधिकारी जिम्मेवार र जवाफदेही भएर कर परिपालनाको लागि करदातालाई उत्प्रेरित गर्छ तब मात्र करदाताको कर मनोबल बढेर स्वेच्छिक कर परिपालनामा सुधार हुन्छ । अतः कर प्रशासनले स्वच्छता, समानता, पारस्परिकता र जवाफदेहिता कायम गरी कर कानूनको

परिपालनामा सुधार ल्याउनु हाम्रो राजस्व व्यवस्थापनको लागि चुनौतीका रूपमा रहेको छ ।

(ट) अन्तर निकाय समन्वय र सहकार्य

कर कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन समग्र सरकारी संयन्त्रको परिचालन र क्षमता उपयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । राजस्व प्रशासनसँग सम्बन्धित वित्तीय अपराधमा संलग्न अपराधीहरू बढी दक्ष हुने भएकाले तिनलाई कारवाहीको दायरामा ल्याउन सम्बद्ध राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूको पनि आपसी सहयोग र सहकार्य जरूरी हुन्छ । यस किसिमको अन्तर निकाय समन्वय र सहकार्य वित्तीय अपराध नियन्त्रणको लागि मात्र नभई वैध व्यवसायको सहजीकरणको लागि पनि आवश्यक पर्दछ । तर हाम्रो वर्तमान अवस्था यस सन्दर्भमा कमजोर रहेको छ । राजस्व सम्बन्धी मुद्दाको सन्दर्भमा राजस्व प्रशासनको तर्फबाट गरिने प्रतिरक्षा प्रणाली कमजोर देखिएको छ । अध्यागमन, सुरक्षा निकाय र अन्य सम्बन्धित निकायहरूबीच प्रभावकारी समन्वयको अभाव रहेको छ । त्यसैगरी सीमा क्षेत्रमा रहने भन्सार प्रशासनको सञ्चालनमा पनि समन्वयगत र सहकार्य सम्बन्धी समस्या एवं चुनौतीहरू रहेका छन् ।

(ठ) अन्तःशुल्कको कराधारमा सन्तुलन

नेपालले द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय व्यापार सम्झौताहरूको कार्यान्वयनको चरणमा भन्सार महसुलका विद्यमान दरहरू घटाउनु परेकोले ती वस्तुहरूबाट प्राप्त हुने राजस्व समायोजन गर्न त्यस्ता वस्तुमा अन्तःशुल्क लगाउन थालियो । स्वास्थ्यलाई हानि गर्ने, विलासिताका वस्तुहरू र केही नकारात्मक सूचीमा रहेका वस्तुहरूमा मात्र लागू आएको अन्तःशुल्क कच्चापदार्थ लगायत स्वदेशमा उत्पादन नहुने उपभोग्य वस्तुहरूमा समेत लागू सिद्धान्ततः ठिक होइन । अतः कराधार नखुम्चने, औद्योगिक उत्पादनको संरक्षण हुने, राजस्व परिचालनमा असर नपर्ने र अन्तःशुल्कको अवधारणा अनुरूप मात्र करारोपण गर्ने गरी अन्तःशुल्कको कराधारमा सन्तुलन मिलाउने कार्य राजस्व व्यवस्थापनको चुनौतीको रूपमा रहेको पाइन्छ ।

(ड) कारोवार मूल्यको कार्यान्वयनमा जटिलता

भन्सार ऐन, २०६४ को दफा १३ ले पैठारी हुने मालवस्तुको भन्सार मूल्य निर्धारण गर्ने आधार तोकेको छ । यस अनुसार पैठारी हुने मालवस्तुको भन्सार मूल्य निर्धारण गर्दा विश्व व्यापार संगठनको भन्सार महसुल तथा व्यापार सम्बन्धी सामान्य सम्झौता (GATT), १९९४ को धारा ७ कार्यान्वयन गर्नको लागि सम्पन्न भएको सम्झौतामा उल्लिखित भन्सार मूल्याङ्कन सम्बन्धी नियमहरू, यसको अनुसूची र अन्य व्यवस्था अवलम्बन गर्नु पर्दछ । यो सम्झौता र सो सम्बन्धी नियमहरू अवलम्बन गर्दा मूलतः कारोवार मूल्यका आधारमा भन्सार मूल्य निर्धारण गर्नु पर्दछ । तर आवश्यक

सूचनाको अभाव, अनौपचारिक क्षेत्रबाट हुने भुक्तानी, परम्परागत व्यापार प्रणाली र व्यवसायिक इमान्दारिताको कमी जस्ता कारणले यथार्थ कारोवार मूल्य स्थापित गर्न कठिन छ । कतिपय अवस्थामा भन्सार मूल्यांकन यथार्थ हुन नसक्दा व्यवसायीको लेखापालनमा समेत समस्या आउने र यसको असरले गर्दा आन्तरिक राजस्व प्रणालीमा थप जटिलता आउने हुन्छ । अतः पैठारी हुने मालवस्तुको कारोवार मूल्य (Transaction Value) मा आधारित यथार्थ मूल्यांकन गरी सोको पूर्ण पालना गर्ने गराउने कार्य राजस्व व्यवस्थापनको चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

(ढ) विद्युतीय भुक्तानी प्रणाली कार्यान्वयन

विगत केही वर्षदेखि राजस्व भुक्तानी प्रणालीलाई सरलीकरण र सूचना प्रविधिमा आधारित गर्ने प्रयासहरू भइरहेका छन् । यसको लागि New Revenue Management Information System (N-RMIS) प्रणालीको विकास एवं Real Time Gross Settlement (RTGS) प्रणालीको सुरुआत गरिएको छ । विद्युतीय माध्यमबाट हुने भुक्तानी प्रणालीलाई सरल बनाउने प्रयास पनि भएका छन् । आन्तरिक राजस्व विभागतर्फ विगत केही वर्षदेखि Connect IPS मार्फत कर भुक्तानी गर्न सकिने भएतापनि नयाँ प्रणाली भएको र करदाता यसमा अभ्यस्त भइनसकेको हुँदा हालसम्ममा न्यून मात्रामा मात्रै यस प्रणालीबाट राजस्व संकलन भएको छ । यसै आर्थिक वर्षदेखि भन्सारतर्फ पनि व्यवसायीहरूले आफूले तिर्नुपर्ने राजस्व रकम सोझै भन्सार कोष खातामा अनलाइन भुक्तानी गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । अतः राजस्व रकमको भुक्तानी विद्युतीय माध्यमबाट गर्न सरोकारवालाहरूलाई उत्प्रेरित गर्ने, अभ्यस्त बनाउने र अनिवार्य तुल्याउने कार्य राजस्व व्यवस्थापनको अर्को चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

(ण) पूर्वाधारको स्तरोन्नति र थप लगानी सुनिश्चितता

भन्सार प्रशासनमा अहस्ताक्षेपकारी जाँच उपकरण (Non-Intrusive Inspection Equipment) खरीदको लागि ठूलो लगानी गनुपर्ने अवस्था रहेको छ । विगत केही वर्षदेखि यस्ता उपकरणहरू खरीद गर्ने र जडान गर्ने भनिएतापनि त्यस्तो हुन सकेको छैन । यसको साथै २१ औं शताब्दीको राजस्व प्रशासनलाई आवश्यक पर्ने Blockchain Technology मा आधारित सफ्टवेयरको निर्माण गरी एकीकृत रूपमा प्रयोगमा ल्याउने र यस प्रकारका प्रविधिको निर्माण, उपयोग र दिगोपनाको लागि थप लगानी र आवश्यक जनशक्ति व्यवस्थापन गर्ने कार्य राजस्व व्यवस्थापनको लागि चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

(त) कोभिड-१९ र रुस-युक्रेन युद्धबाट सृजित चुनौती

सन् २०१९ को डिसेम्बर देखि विश्वव्यापी महामारीको रूपमा फैलिएको कोरोना भाइरस डिजिज (कोभिड) को कारण आर्थिक गतिविधि, व्यापार व्यवसाय, उत्पादन र

रोजगारी एवं व्यक्ति, संघ, संस्था र निकायहरूको आर्थिक जीवन अस्तव्यस्त भएको छ । यसको अतिरिक्त विगत तीन महिना देखि चलेको रुस-युक्रेन युद्धले विश्वव्यापी मुद्रास्फीति बढेको, डलरको मूल्य वृद्धि भएको, पेट्रोलियम पदार्थ, खाद्यान्न, तेलहन जस्ता वस्तु महंगिएको र आपूर्ति श्रृंखला (Supply Chain) मा नै अवरोध पुगेको छ । यसले अतिरिक्त उत्पादन र आर्थिक वृद्धिमा मात्र नकारात्मक असर नपारी बाह्य क्षेत्रको नराम्रो दबाव सृजना गरेको छ । कोरोनाबाट मुक्ती पाई यसको असर र प्रभाव न्यूनीकरण गर्दै "कोरोना साथसाथै अर्थतन्त्र" का क्रियाकलाप सञ्चालन गर्दै अर्थतन्त्रलाई रुस-युक्रेन युद्धका बाबजुद पूर्ववत सञ्चालन गर्ने गराउने र विकासको प्रतिफल प्राप्त गर्ने कार्य ठूलो चुनौतीको रूपमा खडा भएको छ ।

५.२.२ अवसर

(क) अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको परिचालनमा दातृ निकायको तत्परता

नेपालमा सन् १९९० को दशकदेखि विशेष गरी बहुदलीय प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाको पुर्नस्थापना भएपछि राजस्व प्रशासनको सुधार तथा आधुनिकीकरण गर्ने कार्यलाई प्राथमिकतामा राखिएको पाइन्छ । यसैक्रममा डेनमार्क सरकारको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा मूल्य अभिवृद्धि कर (VAT) प्रणाली कार्यान्वयन गरियो भने जर्मन सरकारको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा आयकर (IT) कानुनको तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याइयो । हाल जर्मन सरकारको सहयोगमा राजस्व प्रशासन सहयोग कार्यक्रम (RASP) सञ्चालनमा रहेको छ । यसका अतिरिक्त अन्य दातृसंस्थाहरू - अमेरिकी सहयोग नियोग, विश्व बैंक र अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष जस्ता द्विपक्षीय र बहुपक्षीय निकायहरूबाट समेत राजस्व प्रशासन सुधारका लागि प्राविधिक सहयोग प्राप्त हुँदै आएको छ ।

त्यसैगरी भन्सार प्रशासनलाई आधुनिकीकरण गर्ने सिलसिलामा अमेरिकी सहयोग नियोग र कोईकाबाट द्विपक्षीय प्राविधिक सहायता प्राप्त भएको पाइन्छ । सन् २०१७ देखि एशियाली विकास बैंकको आर्थिक तथा प्राविधिक सहयोगमा व्यापार र भन्सार प्रक्रियामा सुधार गरी अन्तर्राष्ट्रिय मापदण्ड अनुसारको बनाउने उद्देश्यले छैठौँ भन्सार सुधार तथा आधुनिकीकरण योजना” (२०७८/७९-२०८२/८३) कार्यान्वयनमा रहेको छ । राजस्व प्रशासन सुधार एवं व्यापार सहजीकरणको लागि आवश्यक नीतिगत, प्रक्रियागत, संरचनागत एवं पूर्वाधार विकासका लागि एशियाली विकास बैंकबाट नीति कार्यक्रममा आधारित सहलियतपूर्ण ऋण (Programmatic Policy Based Loan - PPBL) तथा अनुदान सहयोगको लागि प्रक्रिया अघि बढेको छ । उक्त सहयोग रकम व्यापार सहजीकरणको लागि आवश्यक नीतिगत, प्रक्रियागत, संरचनागत र पूर्वाधार विकासमा लगानी गर्ने कार्यक्रम रहेको छ । त्यसैगरी व्यापार सहजीकरणको लागि विश्व बैंकको आंशिक सहयोगमा भन्सार जाँचपाससँग सम्बन्धित ४७ वटा सरकारी तथा

गैरसरकारी निकायहरूलाई एउटै प्रणालीमा आवद्ध गरी सेवा प्रवाह गर्ने अभिप्रायले नेपाल राष्ट्रिय एकद्वार प्रणाली (Nepal National Single Windows-NNSW) परियोजना अगाडि बढेको छ । यसरी राजस्व व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित निकायहरूको सुधारको लागि दातृ निकायहरूले देखाएको चासो र सहयोगको तत्परता राजस्व प्रशासनको लागि अवसरको रूपमा रहेको छ ।

(ख) करको दायरा विस्तार

विगतको प्रणालीगत, कानूनी र संरचनागत समस्याको कारण मुलकभिन्न सञ्चालित सबै आर्थिक गतिविधिहरू एवं कारोवारको अभिलेखीकरण हुन नसक्दा कुल गार्हस्थ्य उत्पादनको करिव एक तिहाई कारोवार अनौपचारिक अर्थतन्त्रको रूपमा रहेको भन्ने सन्दर्भ विभिन्न अध्ययनहरूले देखाएका छन् । तर राजस्व व्यवस्थापनमा हाल भएका प्रविधिगत सुधारका प्रयासहरूले त्यसरी अभिलेखीकरण हुन नसकेका आर्थिक क्रियाकलापहरूलाई अभिलेखीकरण गरी करको दायरामा ल्याउन सक्ने अवस्था रहेको हुँदा आगामी दिनमा राजस्वको वृद्धिदरमा सुधार आउने अपेक्षा गरिन्छ । त्यसैगरी Digital Economy को थप संभावना र Online Business लाई करको दायरामा ल्याउने प्रयास पनि राजस्व व्यवस्थापनको अवसरको रूपमा रहेका छन् ।

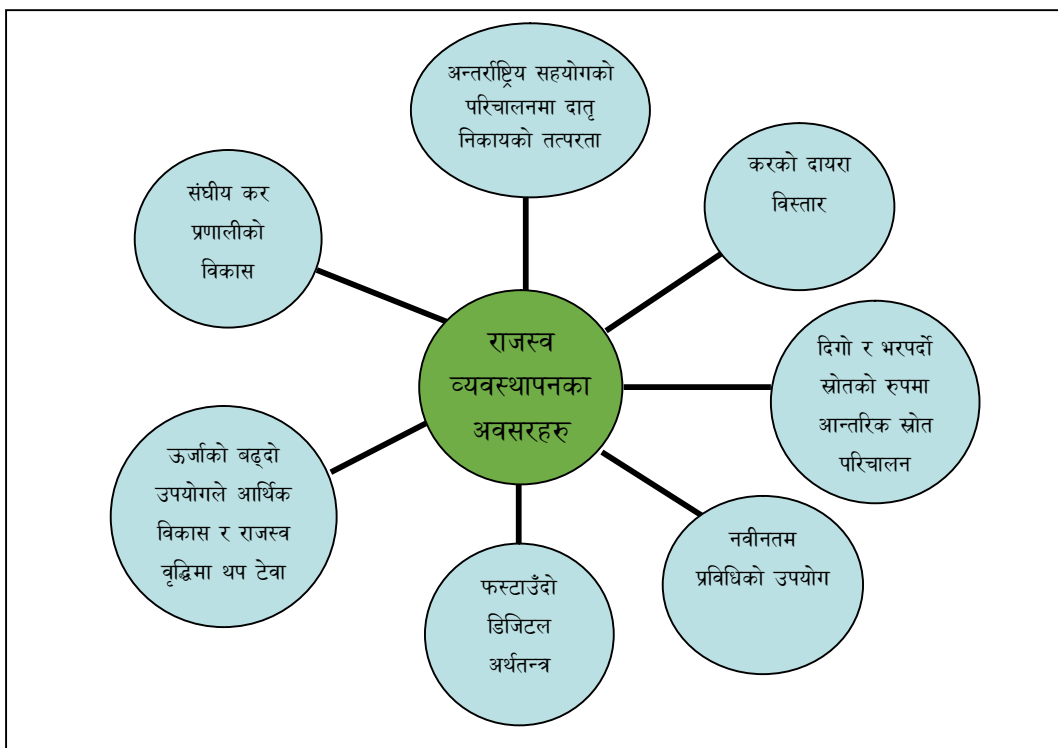
(ग) दिगो र भरपर्दो स्रोतको रूपमा आन्तरिक स्रोत परिचालन

देशको समृद्धि र विकासको लागि सार्वजनिक खर्चको बढ्दो आवश्यकता पूरा गर्न आन्तरिक राजस्वलाई दिगो स्रोतको रूपमा विकास गर्नुपर्ने देखिएको छ । कोभिड-१९ पश्चात आन्तरिक उत्पादन बढाई आयातमा निर्भर राजस्वलाई प्रतिस्थापन गरी आन्तरिक राजस्वलाई विकास वित्तको भरपर्दो स्रोतको रूपमा परिचालन गर्ने अवसर प्राप्त हुने अपेक्षा गर्न सकिन्छ । आगामी दिनमा आन्तरिक उत्पादन र गतिविधिमा तिब्रता आउने सम्भावना रहेकोले समग्र राजस्व प्रशासनको सुधारमा गरिने प्रयासबाट राजस्वको दायरा विस्तार भई नेपाललाई सन् २०२६ सम्म अतिकम विकसित राष्ट्रबाट विकासोन्मुख राष्ट्रको रूपमा स्तरोन्नति गर्न र सन् २०३० सम्म दिगो विकास लक्ष्य पूरा गर्न आवश्यक पर्ने वित्तीय स्रोतको रूपमा आन्तरिक राजस्व परिचालनका थप क्षेत्रहरू परिचालन हुने संभावना रहेको छ ।

(घ) नवीनतम प्रविधिको प्रयोग

सूचना तथा प्रविधिको क्षेत्रमा हाल विश्वले छलाङ् मारिसकेको छ । नेपालमा पनि अन्तर्राष्ट्रियस्तरका सूचना प्रविधि सम्बन्धी आधुनिक प्रविधिहरू भित्रिन थालिसकेका छन् । हाल राजस्व प्रशासन तथा आर्थिक एवं वित्तीय क्षेत्रमा नयाँ नयाँ प्रविधिहरू प्रयोग भइरहेका छन् । भन्सार प्रशासनका लागि आसिकुडा वर्ल्डमा आधारित नेकास (NECAS) सफ्टवेयर प्रयोगमा आइसकेको छ भने महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयमा

राजस्व असुली, अभिलेख र सूचनाका लागि New Revenue Management Information System (NRMIS) कार्यान्वयनमा छ । अनलाइन मार्फत राजस्व तिर्न सकिने गरी विकास गरिएको प्रणाली प्रयोगमा आइरहेको छ । करदाताको कर अभिलेखसम्बन्धी विवरणहरू सफ्टवेयर मार्फत आवश्यकता अनुसार सहजै विश्लेषण गर्न सकिने अवस्था छ । अतः आधुनिक प्रविधिको विकास तथा प्रयोगले भविष्यमा राजस्व व्यवस्थापनलाई थप सुदृढ बनाउन सकिने पर्याप्त सम्भावनाहरू देखापरेका छन् ।

राजस्व व्यवस्थापनका अवसरहरू

(ड) फस्टाउँदो डिजिटल अर्थतन्त्र

कोभिड-१९ पछि अधिकांश व्यापार तथा व्यवसायहरू अनलाइनमा गइसकेका छन् । बस्तु तथा सेवाको कारोवार अनलाइन हुँदा भुक्तानी प्रणाली पनि अनलाइन मार्फत हुन थालिसकेको छ । व्यापारी, व्यवसायी तथा उपभोक्ताहरूमा अनलाइनमा आधारित प्रविधिहरू चलाउने बानी परिसकेको छ । यसरी आर्थिक क्रियाकलापहरू डिजिटल रूपमा हुन थालेपछि आम्दानी पनि डिजिटल रेकर्डमा रहन्छन् र त्यसमा करछली गर्ने सम्भावना न्यून हुन्छ । आगामी दिनहरूमा अनलाइनमा आधारित कारोवार अझै बढ्ने हुनाले Digital Service Tax (DST) को अवधारणा लागू हुने संभावनाले गर्दा राजस्व परिचालनको थप अवसर सृजना हुने देखिन्छ ।

(च) ऊर्जाको बढ्दो उपयोगले आर्थिक विकास र राजस्व वृद्धिमा थप टेवा

नेपालमा हाल जलविद्युत ऊर्जाको उत्पादन द्रुत गतिमा भइरहेको छ । यसले गर्दा भविष्यमा उद्योगधन्दाको विस्तार सँगसँगै आर्थिक क्रियाकलाप पनि बढ्ने निश्चित छ । विगतमा विद्युतको अभावले औद्योगिक उत्पादन, अनलाईन कारोबार र राजस्व प्रशासनमा बारम्बार समस्या देखापर्दै आएको थियो । अवका दिनहरूमा ऊर्जाको बढ्दो प्रयोगले उत्पादन, व्यापार तथा आर्थिक कारोबार पनि बढ्ने र अनलाईन कारोबारका लागि ऊर्जा पर्याप्त हुने हुँदा राजस्व प्रशासन र राजस्व परिचालनमा थप टेवा पुग्ने देखिन्छ । विद्युतीय ऊर्जा खपत गर्ने उद्योगधन्दा र व्यापार व्यवसाय बढ्ने अवसरले थप राजस्व परिचालन हुने संभावना देखिएको छ ।

(छ) संघीय कर प्रणालीको विकास

मुलुक संघीय व्यवस्थामा गइसकेपछि प्रदेश र स्थानीय तह आफैले राजस्व परिचालन गर्ने अधिकार प्राप्त गरेका छन् । प्रदेश र स्थानीय तह आफ्नो आवश्यकता अनुसारको खर्च जुटाउन आफै राजस्व संकलनमा सक्रिय हुने भएकोले संघीय व्यवस्था स्वयंमा राजस्व परिचालनको लागि महत्वपूर्ण अवसर पनि हो । सम्पत्ति कर, घर बहाल कर, व्यवसाय कर, भूमिकर, (मालपोत), विज्ञापन कर, मनोरञ्जन कर, सवारी साधन कर, घरजग्गा रजिष्ट्रेशन शुल्क, सेवा शुल्क, दण्ड जरिवाना, नक्सापास, इजाजत, सिफारिश दस्तुर, बहाल विटौरी शुल्क, पर्यटन शुल्क, आदि प्रदेश र स्थानीय तहले लिन पाउने व्यवस्था छ । कानूनले प्रदेश र स्थानीय तहलाई उल्लेख्य अधिकार दिएको भएतापनि प्रदेश र स्थानीय तहको संरचना नयाँ भएकोले राजस्व व्यवस्थापनमा प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । त्यसको लागि आवश्यक नीति तथा कार्यविधि, सङ्गठनात्मक व्यवस्था, सूचना तथा तथ्यांकको व्यवस्थापन र नियन्त्रण प्रणाली आदिमा सुधार गरी यी दुवै तहमा कार्यमूलक राजस्व प्रणालीको संस्थागत विकास गर्नसके आगामी वर्षहरूमा राष्ट्रको समग्र राजस्व परिचालनमा वृद्धि हुने राम्रो संभावना देखिन्छ ।

परिच्छेद - छ

सुझाव, सिफारिश तथा निष्कर्ष

यस परिच्छेदमा आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा अवलम्बन गर्नुपर्ने राजस्व नीति र राजस्व प्रशासनको निरन्तर सुधारका लागि राय, सुझाव एवं सिफारिशहरू प्रस्तुत गरिएको छ । नीति परिलक्षित समष्टिगत सुझावहरू (जसको प्रभाव र असर तत्कालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन प्रकृतिको हुन्छ) लाई बुँदा ६.१ मा र विषयगत एवं क्षेत्रगत रूपमा आगामी आर्थिक वर्षमा अवलम्बन गर्नुपर्ने कर सुधार सम्बन्धी सुझाव तथा सिफारिशहरूलाई बुँदा ६.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ । यस समितिले गत वर्ष (२०७८ वैशाख) प्रस्तुत गरेको प्रतिवेदनको परिच्छेद-६ को राजस्व प्रशासन र व्यवस्थापनमा देखिएका मूलभूत समस्या एवं चुनौतीहरू र परिच्छेद-७ मा उल्लेख गरिएका नीतिगत मार्गदर्शन र विषयगत सुझाव तथा सिफारिशहरू वतर्मान स्थितिमा पनि उपयुक्त देखिएका छन् । अतः गत वर्ष प्रेषित प्रतिवेदनका कार्यान्वयन हुन बाँकी रहेका सुझाव तथा सिफारिशहरूको अतिरिक्त राजस्व नीति र कर क्षेत्रमा गर्नुपर्ने सुधारका कार्यहरूको प्रस्ताव यस प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।

नेपाल सरकारले आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० का लागि देहायका प्रमुख राजस्व नीतिहरू अवलम्बन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

- निर्यात प्रवर्द्धन र आयात प्रतिस्थापन गर्ने उत्पादनमूलक उद्योगहरूलाई विशेष संरक्षण गर्ने ।
- लगानीमैत्री वातावरणको सृजना गरी स्वदेशी तथा विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- कर सक्षमता अभिवृद्धि गर्न मूल्य अभिवृद्धि कर छुट भएका वस्तु तथा सेवाको संख्या क्रमशः घटाउँदै लैजाने ।
- अनलाइन र डिजिटल व्यवसायलाई करको दायरामा ल्याउने ।
- अनौपचारिक अर्थतन्त्रको क्षेत्र र दायरा पहिचान गरी औपचारिकीकरण गर्न उपयुक्त नीति, रणनीति र संयन्त्रको विकास गर्ने ।
- नवीनतम प्रविधिको उच्चतम उपयोग गरी राजस्व प्रणालीलाई प्रगतिशील, स्वचालित, स्वच्छ, एवं पारदर्शी बनाउने ।
- संघीयता अनुकूल राजस्व प्रणाली सुदृढ गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्था र कर प्रशासनको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।
- नेपाल राजस्व परामर्श समितिलाई राजस्व परिचालन र व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सवल, सक्षम प्रभावकारी एवं बौद्धिक केन्द्र तथा सार्वजनिक-निजी सम्वाद मञ्चको रूपमा विकास गर्दै लाने ।

६.१ नीति परिलक्षित सुझाव तथा सिफारिशहरू

१. प्रस्तावित भन्सार ऐनको कार्यान्वयन

भन्सार सुधार सम्बन्धी संशोधित क्योटो महासन्धि तथा विश्व व्यापार संगठनको व्यापार सहजीकरण सम्झौतालाई नेपालले अनुमोदन गरिसकेको छ । उक्त महासन्धिको प्रावधान बमोजिम नेपालले आफ्नो भन्सार सम्बन्धी राष्ट्रिय कानूनमा परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसैलाई दृष्टिगत गरी तर्जुमा गरिएको भन्सार ऐनको मस्यौदा २०७७ साल आषाढदेखि संसदमा विचाराधीन छ । नेपाल सन् २०१७ फ्रेब्रुअरी ३ मा संशोधित क्योटो महासन्धिको पक्ष राष्ट्र बनेको र उक्त महासन्धिका सामान्य अनुसूचीका धेरैजसो प्रावधानहरू पक्ष राष्ट्र बनेको ३६ महीनाभित्र र केही प्रावधानहरू पक्ष राष्ट्र बनेको ६० महीनाभित्र आफ्नो राष्ट्रिय कानूनमा समावेश गरिसक्नुपर्ने प्रावधानलाई स्वीकार गरी महासन्धि अनुमोदन गरेको भएतापनि त्यस प्रकारको कानूनी व्यवस्था नहुँदा सो समयासीमा समाप्त भइसकेको छ । संशोधित क्योटो महासन्धिको सदस्यता लिने प्रस्ताव संसदबाट पारित गरेर नै नेपाल पक्ष राष्ट्र बनेको पृष्ठभूमिमा सोही सन्धिको प्रावधानहरू कार्यान्वयनका लागि मस्यौदा गरिएको नयाँ भन्सार ऐन कार्यान्वयनमा नआउनु सरोकारवालाहरूको चासोको विषय भएकोले विषयको संवेदनशीलता र राष्ट्रको गरिमालाई मध्यनजर राखी उक्त विधेयक आगामी संसदबाट पारित गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनु पर्छ ।

२. भन्सार महसुल ऐनको तर्जुमा

नेपालमा भन्सार महसुलका दरहरू आर्थिक ऐनबाट तोक्ने र संशोधन गर्ने अभ्यास रहेको छ । सालबसाली जारी हुने आर्थिक ऐनबाट भन्सार महसुलका दरहरू तोकिने र सोको बैधानिकता सोही आर्थिक वर्षका लागि मात्रै रहने कानूनी व्यवस्थाले अर्को आर्थिक वर्षको लागि पुनः अर्को आर्थिक ऐनबाटै महसुल दर तय गरिने परिपाटी छ । यसरी पछिल्लो आर्थिक ऐनबाट परिवर्तन भएका बाहेकका महसुल दरहरू र अन्य व्यवस्थाहरू अघिल्लो आर्थिक ऐन बमोजिम हुने भनी हरेक वर्षको आर्थिक ऐनमा नै उल्लेख गर्ने गरिएको छ । हरेक वर्षको आर्थिक ऐनले यस्तो व्यवस्था उल्लेख गर्दा यसको श्रृङ्खला कहाँ गएर टुङ्गिने भन्ने निश्चित छैन । यसले एकातिर कानूनी जटिलता निम्त्याएको छ भने अर्कोतर्फ भन्सार महसुलका दरहरू र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरूका सम्बन्धमा कुनै विवाद परी कानूनी प्रश्न खडा भएमा थप समस्या सृजना हुने देखिन्छ । यस क्रममा भन्सार महसुल तथा यस सम्बन्धी अन्य व्यवस्थाहरूको सिंगो स्वरूपसहितको कानूनको अभाव खटिएको छ ।

अतः यसप्रकारको समस्या समाधानको लागि भन्सार महसुलका दरहरू र तत्सम्बन्धी अन्य व्यवस्था आर्थिक ऐनबाट तोक्ने परिपाटिको अन्त्य गरी छुट्टै भन्सार महसुल ऐन तर्जुमा गरी लागू गर्न आवश्यक छ । यस प्रकारको छुट्टै भन्सार महसुल ऐन तर्जुमा गरिएमा सो ऐन स्थायी प्रकृतिको हुने भएकाले देखापर्ने कानूनी जटिलता यसैबाट हल हुने हुन्छ । संसारका प्रायजसो मुलुकहरूमा छुट्टै भन्सार महसुल ऐन कार्यान्वयनमा ल्याइएको पाइन्छ ।

नेपालको भन्सार महसुल सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थालाई अन्तर्राष्ट्रिय अभ्यास अनुकूल बनाउन र कानूनी जटिलता अन्त्य गर्न नेपालले पनि भन्सार महसुल ऐन तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ ।

३. बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय व्यापार सम्झौताबाट नेपालमा परेको प्रभावबारे अध्ययन

सन् २००४ अप्रिल २३ मा निकै उत्साहकासाथ विश्व व्यापार संगठन (WTO) को सदस्यता प्राप्त गर्दा नेपालले यसबाट ठूलै उपलब्धि हासिल गर्ने अपेक्षा राखेको थियो । सदस्यता प्राप्त गर्दाका बखत विभिन्न मुलुकहरूसँग वार्ता गरेर केही मालवस्तुमा शून्य र अन्य मालवस्तुमा निश्चित दरभन्दा माथि भन्सार महसुल नलगाई नेपालमा विदेशी मालवस्तुलाई प्रवेश दिने शर्त स्वीकार गरिएको थियो । त्यसबेला नेपालले आफ्नो मुलुकमा पैठारी हुने मालवस्तुमा आफ्नो आवश्यकता अनुसार भन्सार महसुल दर निर्धारण गर्न पाउने सार्वभौम अधिकार कटौती गरेरै भएपनि WTO को सदस्यता स्वीकार गरेको थियो ।

त्यसैगरी नेपाल पक्ष रहेको दक्षिण एसियाली क्षेत्रीय सहयोग संगठन (SAARC) का सदस्य राष्ट्रहरूबीच भएको दक्षिण एसियाली स्वतन्त्र व्यापार सम्बन्धी सम्झौता (SAFTA) बमोजिम नेपाल सरकारको संवेदनशील सूची (Sensitive List) मा परेका मालवस्तुहरू बाहेक सार्क क्षेत्रबाट पैठारी हुने अन्य मालवस्तुमा भन्सार महसुल सन् २००६ देखि क्रमशः घटाउँदै लगेर सन् २०१५ डिसेम्बर ३१ सम्म पाँच प्रतिशतमा झारिसक्नुपर्ने व्यवस्था रहेको थियो । तर विभिन्न कारणले नेपालले सन् २०१३ देखि नै त्यस्ता वस्तुको भन्सार महसुल दर घटाउन छाडेकाले सन् २०१५ भित्र ५ प्रतिशतमा झारिसक्नुपर्ने महसुल दर अझै पनि ११.२५ प्रतिशतसम्म मात्र कायम रहेको छ । एकातर्फ साफ्टा सुविधाका कारणले नेपाल सरकारले त्याग गरेको राजस्वको आकार वर्षेनी बढ्दै गएको छ भने अर्कोतर्फ सार्क सचिवालयमा औपचारिक रूपमा नेपालले बुझाएको मालवस्तुको संवेदनशील सूचीको संख्या घटाएर ५०० मा झार्नुपर्ने दवाव पनि नेपालमाथि रहिरहेको स्थिति छ ।

त्यसैगरी भारतसँग भएको द्विपक्षीय सम्झौताबाट नेपालले आधारभूत कृषि उत्पादन र आधारभूत खनिज पदार्थमा भन्सार महसुल छुट दिनुपर्ने विशेष प्रावधान पनि रहेको छ ।

अतः उल्लिखित प्रावधानहरूका कारण नेपालले ठूलो परिमाणमा राजस्व गुमाउनु परेको छ भने ती सम्झौताहरूबाट नेपालले के कति फाइदा लिएको छ भन्ने विषयमा खासै लेखाजोखा पनि भएको छैन । यी सन्धि-सम्झौताहरूबाट नेपालले पाएकोभन्दा गुमाएको हिस्सा निकै ठूलो भएको विज्ञहरूको भनाई छ । अतः बहुपक्षीय एवं द्विपक्षीय सम्झौताका उक्त प्रावधानहरूको हालसम्मको प्रभाव र असरको तथ्यगत अध्ययन र विश्लेषण गरी प्राप्त सिफारिशको आधारमा विद्यमान नीति पुनरावलोकन गर्नुपर्दछ ।

४. भारतसँगको व्यापार सन्धि र अनधिकृत व्यापार नियन्त्रण सम्बन्धी सम्झौता पुनरावलोकन

नेपाल र भारतबीच भएको व्यापार सन्धि बमोजिम एक अर्को देशबाट पैठारी हुने प्राथमिक कृषि उत्पादन वा वस्तुमा भन्सार महसुल लगाउन नपाइने व्यवस्था छ । नेपालबाट भारतमा निकासी हुने प्राथमिक कृषि वस्तुको तुलनामा भारतबाट नेपालमा पैठारी हुने प्राथमिक कृषि उपजको परिमाण धेरै ठूलो भएको हुँदा यसबाट नेपालले अपेक्षित लाभ प्राप्त गर्न सकेको छैन । पैठारी हुने वस्तुबाट न्यून हुनजाने भन्सार महसुल समायोजनका लागि नेपालले कृषि सुधार शुल्क लगाउने गरेको भएतापनि कृषि सुधार शुल्क जस्तो महसुल अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवद्धताका कारण लामो समयसम्म लगाइराख्न व्यवहारिक हुने देखिँदैन । अतः भारतसँगको व्यापार सन्धि पुनरावलोकन गरी भारतबाट पैठारी हुने कृषि उपजमा भन्सार महसुल लगाउने व्यवस्था गर्नु नेपालको हितमा हुने देखिन्छ ।

त्यसैगरी अनधिकृत व्यापार नियन्त्रण सम्बन्धी नेपाल र भारतका बीच भएको सम्झौता बमोजिम तेस्रो मुलुकमा उत्पादन भएका मालवस्तु एक अर्को मुलुकबाट पैठारी गर्न नपाइने व्यवस्था छ । हाल धेरै बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूले भारतमा वितरण केन्द्र (Distribution Agency) स्थापना गरेर भारतीय उपमहाद्वीपमा आफ्ना उत्पादनहरू आपूर्ति गर्दैआएका छन् । नेपालमा पनि भारतबाट त्यस्ता मालवस्तु पैठारी गर्न सकिएमा सो मालवस्तु तेस्रो मुलुकबाट पैठारी गर्नभन्दा लागत र समयका दृष्टिले बढी फाइदाजनक हुने देखिएकोले भारतसँग भएको अनधिकृत व्यापार नियन्त्रण सम्बन्धी उक्त सम्झौता पुनरावलोकन गरी तेस्रो मुलुकमा उत्पादन भएका मालवस्तु दुवै देशले एक अर्को मुलुकबाट पैठारी गर्न नपाउने हालको प्रावधान संशोधन हुनपर्ने देखिन्छ ।

५. चोभारस्थित सुक्खा बन्दरगाहलाई निकासी प्रबर्द्धन केन्द्रको रूपमा विकास गर्ने

हाल काठमाडौंको चोभारमा सुक्खा बन्दरगाहको निर्माण सम्पन्न भएर भन्सार कार्यालयसमेत स्थापना भई सञ्चालनमा आइसकेको छ । सो कार्यालयमा मालबाहक ढुवानीका साधनहरू आउने र जाने प्रयोजनको लागि चक्रपथ देखि चोभारसम्म साँघुरो बाटो प्रयोग गर्नुपर्ने अवस्था र सीमा क्षेत्रबाट प्रवेश गरेर मालवस्तु जाँचपासको लागि सो कार्यालयसम्म आउनका लागि व्यवसायीहरू आकर्षित हुने खास कारण पनि नदेखिएकोले उक्त कार्यालय संचालनमा आएको एक महिनाको अवधिमा केवल १० वटा मालबाहक ढुवानीका साधन मात्र भन्सार जाँचपासका लागि पैठारी भई आएको देखिएको छ । अतः यो अवस्थालाई मध्यनजर राख्दा उक्त सुक्खा बन्दरगाहलाई पैठारी गर्ने प्रयोजनभन्दा निकासी गर्ने प्रयोजनमा उपयोग गर्न प्राथमिकता दिन उपयुक्त हुने देखिन्छ । त्यसका लागि निकासी हुने मालवस्तुको भण्डारण, ग्रेडिङ्ग, प्याकिङ्ग, लेबलिङ्ग जस्ता सेवा सुविधा सो बन्दरगाहभित्रै उपलब्ध गराउने र सो बन्दरगाहबाट निकासी गर्ने मालवस्तु ढुवानीका लागि आउने सिपिङ्ग कन्टेनर र ट्रेलरहरूमा अस्थायी पैठारी महसुल नलिने व्यवस्था मिलाउने साथै सो

बन्दरगास्थित भन्सार कार्यालयबाट निकासीका लागि मालवस्तु जाँचपास र सिलबन्दी गरी पठाएपछि सीमास्थित भन्सार कार्यालयहरुबाट विना अवरोध विदेशी मुलुकमा लैजान पाउने व्यवस्था गरी उक्त बन्दरगाहलाई निकासी प्रबर्द्धन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न उपयुक्त देखिन्छ ।

६. समन्वयात्मक सीमा व्यवस्थापन

नेपालको बैदेशिक व्यापारलाई विभिन्न गैरभन्सार अवरोधहरुले पनि असहज बनाएको पाइन्छ । विभिन्न मुलुकहरुले आफ्ना सीमावर्ती मुलुकहरूसँग समन्वय गरी सीमापार व्यापारलाई सहजीकरण गर्ने गरेका छन् । विश्व व्यापार संगठनको व्यापार सहजीकरण सम्झौतामा समेत समन्वयात्मक सीमा व्यवस्थापनलाई प्राथमिकतामा राखिएको छ । नेपालले पनि उक्त सम्झौता अनुमोदन गरिसकेको अवस्था समेतलाई दृष्टिगत गर्दै गैरभन्सार अवरोध हटाई व्यापार सहजीकरण गरी सीमापार व्यापारको समय र लागत कम गर्नका लागि गरिनुपर्ने कार्यहरु प्रारम्भ गर्न जरुरी भएको छ । यस प्रकारका कार्यहरु मध्ये समकक्षी भन्सार कार्यालयहरुबीच मालवस्तु जाँचपास गर्ने दिन र समयमा सामञ्जस्यता कायम गर्ने तथा जाँचपास गर्दा दुवैतर्फका सीमावर्ती भन्सार कार्यालयहरुमा पेश गर्नुपर्ने कागजातहरुमा एकरूपता कायम गर्ने जस्ता कार्यहरु प्राथमिकतासाथ गुर्नुपर्ने देखिन्छ ।

७. मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदर सम्बन्धी अध्ययन

छुट्टाछुट्टै संरचना र सञ्चालन प्रक्रिया भएका विक्री कर, होटल कर, ठेक्का कर र मनोरञ्जन करलाई विस्थापन गरी नेपालमा २०५४ साल मंसिरदेखि मूल्य अभिवृद्धि कर कार्यान्वयनमा ल्याइएको थियो । यो कर प्रारम्भ हुँदाका बखत १० प्रतिशतको एकल दर थियो भने राज्यको थप राजस्वको आवश्यकता पूर्ति गर्न आर्थिक वर्ष २०६२/६३ देखि करको दर वृद्धि गरी १३ प्रतिशत पुऱ्याइएको हो । उक्त १३ प्रतिशतको दरलाई १० प्रतिशतमै कायम गर्नुपर्ने र बहुदरमा जानुपर्ने माग निजीक्षेत्रबाट पटक पटक उठेका छन् । छिमेकी देश बंगलादेशमा मूल्य अभिवृद्धि करको सामान्य दर (Standard Rate) १५ प्रतिशत र सहूलियत दर (Reduced Rate) ०, ५, ७.५ र १० प्रतिशत रहेको छ भने भारतमा बहुदर (५, १२, १८ र २८ प्रतिशत) मा आधारित वस्तु तथा सेवा कर (GST) सन् २०१७ देखि कार्यान्वयनमा छ ।

नेपाल राजस्व परामर्श समितिले गत वर्ष (२०७८ बैशाखमा) माननीय अर्थमन्त्रीज्यू समक्ष पेश गरेको प्रतिवेदनमा मूल्य अभिवृद्धि करको बहुदर सम्बन्धमा विस्तृत अध्ययन गरेर मात्र नीतिगत परिमार्जनमा जान उपयुक्त हुने सिफारिश गरेको थियो । आर्थिक वर्ष २०७८/७९ को बजेट वक्तव्यमा प्रत्यक्ष एवं अप्रत्यक्ष कर प्रणालीमा गरिनुपर्ने सुधारका लागि सुझाव दिन कर प्रणाली पुनरावलोकन उच्चस्तरीय आयोग गठन गर्ने प्रावधान राखिएको भएतापनि उक्त आयोग हालसम्म गठन भएको छैन ।

बहुदरमा जानुभन्दा अगाडि मूल्य अभिवृद्धि करमा बहुदरको आवश्यकता र औचित्य, कार्यान्वयनको प्रशासनिक संरचना, राजस्व परिचालनमा पर्ने प्रभाव, पूर्व तयारी हुनु पर्ने विषय, आईपर्ने जटिलता, बहुदर सम्बन्धमा अन्य देशहरूले अनुभव गरेका सबल र दुर्बल पक्षको गहन अध्ययन विश्लेषण हुन जरूरी छ । अतः यस विषयमा विज्ञ समूहबाट विस्तृत अध्ययन विश्लेषण गरी सुझाव सहितको प्रतिवेदन लिने र सो को आधारमा आगामी वर्षहरूमा नीतिगत निश्कर्षमा पुगनु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

८. मूल्य अभिवृद्धि करको कारोवारको सीमा (Threshold) बढाउने

साना व्यवसायीहरूको नियमन गर्न प्रशासनिक दृष्टिकोणले हुने जटिलता, अनुपालन लागत एवं उठ्न सक्ने संभावित राजस्व समेतलाई विचार गरी मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने प्रायः सबै देशहरूमा कारोवारको सीमा (Threshold) तोक्ने व्यवस्था छ । नेपालमा मूल्य अभिवृद्धि कर शुरु गर्दा वस्तु तथा सेवामा एउटै थ्रेसहोल्ड कायम गरिएको थियो भने हाल वस्तुको कारोवारमा रु. ५० लाख र सेवाको कारोवार एवं वस्तु तथा सेवा मिश्रित कारोवारमा रु. २० लाखको थ्रेसहोल्ड कायम गरिएको छ । समय समयमा केही वस्तु तथा सेवा अनिवार्य रूपमा दर्ता गर्नेपर्ने प्रावधान समेत थपियो । यसले दर्ता प्रक्रियालाई जटिल मात्र बनाएन परिपालना दरमा समेत हास ल्याएको देखियो । अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास (Best Practices) र प्रशासनिक (Administrative) एवं परिपालन (Compliance) लागत (Cost) का दृष्टिले समेत सबै प्रकारका वस्तु वा सेवामा एउटै थ्रेसहोल्ड कायम गर्नु उपयुक्त मानिन्छ । तसर्थ वस्तु तथा सेवा एवं वस्तु र सेवाको मिश्रित कारोवारमा एउटै सीमा (Threshold) राख्न उपयुक्त हुन्छ ।

साना व्यवसायीद्वारा मूल्य अभिवृद्धि कर कानूनको परिपालना गर्दा आफ्नो कारोवारको व्यवसायिक हिसाब किताब राख्ने जनशक्तिको व्यवस्थापन गर्ने, कर वीजक जारी गर्ने, विवरण तयार गरी नियमित पेश गर्नुपर्ने जस्ता कार्यले कारोवारको समय (Time) र लागत (Cost) बढ्ने हुन्छ । साथै साना व्यवसायीहरूलाई इन्टरनेटको पहुँचको कारण विवरण बुझाउन पनि कठिनाई हुनसक्छ । तसर्थ स्वेच्छाले दर्ता हुन चाहनेलाई दर्ता हुन दिने प्रावधानलाई निरन्तरता दिँदै साना व्यवसायीलाई थ्रेसहोल्डको प्रावधानमार्फत सहूलियत दिने व्यवस्था गर्दा यसले कर परिपालनामा समेत वृद्धि हुने संभावना देखिन्छ । अन्तरक्रिया छलफल कार्यक्रममा निजीक्षेत्रबाट थ्रेसहोल्ड वृद्धि गरी रु. एक करोड पुऱ्याउनु पर्ने सुझाव बारम्बार प्राप्त पनि भएका छन् । मूल्य अभिवृद्धि करको छुट पुनरावलोकन सम्बन्धमा गरिएको एक अध्ययनले समेत मूल्य अभिवृद्धि करको सीमा रु. ७० लाख देखि रु. १ करोडसम्म कायम गर्न उपयुक्त हुने भनी सिफारिशसमेत गरेको छ । अतः सबै प्रकारका वस्तु वा सेवाको लागि मूल्य अभिवृद्धि करको हालको सीमा (थ्रेसहोल्ड) बढाई रु. १ करोडसम्म बनाउन सिफारिश गरिएको छ ।

९. मूल्य अभिवृद्धि कर छुटमा पुनरावलोकन

मूल्य अभिवृद्धि करको सिद्धान्त तथा अन्तरराष्ट्रिय असल अभ्यास अनुसार मूल्य अभिवृद्धि कर मापन गर्न र प्रशासनिक दृष्टिकोणले नियमन गर्न कठिन हुने वस्तु वा सेवाको कारोवारमा कानून बमोजिम छुट दिएका बाहेक सबै वस्तु वा सेवामा यो कर लाग्दछ । नेपालमा पनि कानूनले छुट दिएका बाहेक अन्य सबै वस्तु वा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था छ । प्रारम्भमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट भएका वस्तु वा सेवाहरूको संख्या सीमित थियो । त्यसलाई क्रमशः घटाउँदै जाने नीति भए पनि व्यवहारमा त्यसो हुन नसकि छुट हुने वस्तु र सेवाको संख्या झन् बढ्न पुगेकोछ । त्यसैगरी विभिन्न संघ संस्था र निकायहरूले गर्ने खरिद तथा पैठारीमा समेत छुट दिने परिपाटी बढ्दै गएको छ ।

मूल्य अभिवृद्धि करमा दिइएको व्यापक छुटले मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तर (VAT Gap) बढ्न गई राजस्व असुलीमा संकुचन ल्याएको छ । नेपालको मूल्य अभिवृद्धि करका सम्बन्धमा विश्व बैंकले गरेको एक अध्ययनले आर्थिक वर्ष २०७७/०७८ मा मूल्य अभिवृद्धि कर अन्तर मध्ये नीतिगत अन्तर ५२.३ प्रतिशत र अनुपालन अन्तर ४७.७ प्रतिशत रहेको देखाएको छ । मूल्य अभिवृद्धि कर छुट मार्फत आर्थिक विकास एवं सामाजिक न्याय दिलाउने उद्देश्य राखिएकोमा सो व्यवहारिक रूपमा परिपूर्ती हुन सकेको अवस्था छैन । छुटबाट प्रशासनिक लागत बढेको, करदाताले छुट भएका र नभएका वस्तु वा सेवाको छुट्टा छुट्टै अभिलेख राख्नु पर्ने बाध्यताले अनुपालन लागत बढेको, करको अंश रहरहनाले उत्पादन र निकासी प्रतिस्पर्धी हुन नसकेको जस्ता समस्या विद्यमान छन् । छुट गरिएको वस्तु तथा सेवा मूल्य अभिवृद्धि कर बाहिर रहेकोले मूल्य अभिवृद्धि करको सुन्दर पक्षको रूपमा रहेको Self-Polishing Feature र Catch-up Effect को अवधारणा पनि प्रभावकारी बन्न सकेको छैन ।

मूल्य अभिवृद्धि करलाई प्रशासनिक हिसाबले सरल एवं आर्थिक दृष्टिकोणले सक्षम बनाई राजस्वको मूल स्रोतको रूपमा विकास गर्नका लागि कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाको संख्या न्यूनतम गरिनु पर्ने कुरामा विवाद छैन । मूल्य अभिवृद्धि कर सवल र सक्षम हुँदा आयकर र अन्तः शुल्कको कराधारमा समेत वृद्धि हुन गई समग्र राजस्वमा सकारात्मक योगदान पुग्दछ । मूल्य अभिवृद्धि कर सक्षम हुनका लागि कर छुटका वस्तुहरू कम गरेर मात्र हुँदैन अन्य दुई अभिन्न अङ्ग - कर कट्टी र कर फिर्तालाई पनि सरल र सहज बनाउन उत्तिकै जरुरी छ । यसको लागि उद्योग व्यवसायको सिलसिलामा खरीदमा तिरिएको कर (Input Tax) कट्टी गर्न पाउने सुनिश्चतता र छिटो छरितो एवं सहज ढंगले कर फिर्ता पाउने प्रणाली स्थापित हुन आवश्यक छ । नियमित रूपमा निकासी गर्ने विश्वसनीय निकासीकर्ता (Trusted Exporter) लाई कर विवरणका आधारमा १५ दिनभित्र कर फिर्ता रकम निकासीकर्ताको खातामा नै जाने व्यवस्था गर्न सकिन्छ भने अन्य फिर्तालाई पनि प्रक्रिया सरलीकरणको माध्यमबाट छिटो, छरितो र झन्झटरहित तरिकाले सहजीकरण गर्न सकिन्छ । यसो गर्दा व्यवसायिक लागत घट्ने र सरकारप्रतिको विश्वास पनि बढ्ने हुन्छ ।

तर हाम्रो सन्दर्भमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुटलाई एकै पटक हटाउन सकिने अवस्था पनि छैन । आवश्यकता र औचित्यका आधारमा पर्याप्त कर शिक्षा, छलफल, अन्तरक्रिया र समझदारी विकास गरी व्यवसायी र उपभोक्ता दुवैलाई कर छुट हटाउनुका फाइदा सम्बन्धमा चेतना जागृत गराई मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची १ मा उल्लेख भएका वस्तु तथा सेवामध्ये केहीलाई आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा देखि र अन्य केहीको हकमा आगामी वर्षहरूमा क्रमशः हटाउँदै जान उपयुक्त हुन्छ ।

१०. वास्तविक प्रतिफल प्राप्त गर्ने व्यक्तिलाई कर प्रति जिम्मेवार बनाउने

नेपालमा वा अन्य देशमा बसी नेपाली नागरिकको नाममा व्यवसाय दर्ता गर्ने औपचारिक तथा अनौपचारिक हिसावले लगानी गर्ने, व्यवसायबाट लाभ लिने तर सरकारलाई तिर्नुपर्ने राजस्व नतिर्ने वा समयभित्रै नतिर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गर्नु पर्दछ । यस प्रकारका व्यवसायी विशेषत सीमा क्षेत्रमा र पर्यटन व्यवसायमा देखिएका छन् । यसको लागि व्यवसाय गर्ने व्यक्तिको दर्ताका अवस्थामा स्पष्ट पहिचान, आर्थिक क्षमता, राजस्वको हिसावले नियमित सम्पर्क हुने स्थिति र पारिवारिक विवरण समेत राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी लगानीको अवस्था तथा कुन कुन बैंकसँग निजको व्यवसायिक सम्बन्ध छ सो को निरन्तर अनुगमन गर्ने प्रणाली विकास गर्न सकिनेमा गलत प्रवृत्तिको न्यूनीकरण हुन सक्दछ । आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११० ग मा "व्यवसायको वास्तविक प्रतिफल प्राप्त गर्ने व्यक्ति व्यवसाय दर्ता भएको व्यक्तिभन्दा फरक भएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो व्यवसायको कर भुक्तानी गर्ने दायित्व त्यस्तो प्रतिफल प्राप्त गर्ने व्यक्तिको हुनेछ" भन्ने व्यवस्था भएतापनि यसको कार्यान्वयन पक्ष प्रभावकारी हुनसकेको छैन ।

अतः यस्तो कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन र करदाताको सरल रूपमा पहिचानको लागि आन्तरिक राजस्व विभाग र व्यवसाय दर्ता गर्ने निकायबीच सूचना प्रविधि संजाल निर्माण (IT Networking) र कार्यमूलक समन्वय स्थापित गरी अनधिकृत व्यवसायिक प्रवृत्तिलाई निरुत्साहन गर्ने प्रणालीको विकास गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

११. समूहगत कर परीक्षण कार्य योजना बनाउने

उद्योग, व्यापार, बैंक, वित्तीय संस्था, बीमा लगायतका व्यवसायमा सम्बद्ध पक्षबीच कर योजना हुने संभावना देखिदा सोको न्यूनीकरण गर्न आवश्यक छ । एकै व्यवसायिक समूह विभिन्न व्यवसायिक क्षेत्रमा संलग्न हुने र एक अर्कासँग सम्बद्ध (Related Party) भई कारोवार गरेका हुन्छन् । यस्ता सम्बद्धतामा कर योजना गरी चुहावट हुने अवस्था समेत रहेको र आयकर ऐन, २०५८ को दफा ३३ को "सम्बद्ध व्यक्तिहरूबीच मूल्य हस्तान्तरण र अन्य प्रवन्ध" को व्यवस्था सही र उपयुक्त रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याउन यस्ता व्यवसायीहरूको समूहगत कर परीक्षण (Group Audit) गर्ने व्यवसायिक गम्भिरता अनुसार थप अनुसन्धान गर्ने प्रणाली स्थापित गरी व्यवसायिक पारदर्शीता अभिवृद्धि गर्ने गराउने कार्यलाई संस्थागत बनाइनु पर्दछ । यसको लागि अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास र सार्क

देशहरूले अवलम्बन गरेका नीति तथा कानूनी व्यवस्था समेतको अध्ययन विश्लेषण गरी यस सम्बन्धी निर्देशिका (Guidelines) अविलम्ब बनाई कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१२. कारोबारको नविनतम् विधिलाई करको दायरामा ल्याउने

प्रविधिको बढ्दो प्रयोगसँगै विस्तार भएको विद्युतीय कारोबारको कारण कुनै देशको भौगोलिक कुनामा बसेर व्यक्तिले विश्व बजारमा उत्पादन भएका विद्युतीय वस्तु र सेवाहरू उपभोग गर्न सक्दछ । विद्युतीय कारोबारकै कारण उत्पादक, आयातकर्ता, वितरक, थोक बिक्रेता, खुद्रा बिक्रेता हुँदै अन्तिम उपभोक्ताले वस्तु तथा सेवाको उपभोग गर्ने परम्परागत व्यापार सञ्जालको औचित्य पनि क्रमशः समाप्त हुँदै जाने देखिन्छ । अबको कारोबार व्यवसायबाट व्यवसाय (B2B) र व्यवसायबाट उपभोक्ता (B2C) मा मात्र सीमित नरही उपभोक्ताबाट व्यवसाय (C2B) र उपभोक्ताबाट उपभोक्ता (C2C) मा समेत हुन सम्भव भएको छ । यसरी विश्वबजारमा भएको कुनै पनि सेवा प्राकृतिक व्यक्तिले सोझै खरीद गरी उपभोग गर्न सक्दछ । अतः यस्ता नवीन कारोबारलाई करको दायरामा ल्याउन नेपालमा वस्तु तथा सेवा प्रदायक गैर बासिन्दा व्यक्तिलाई पनि उत्तरदायी बनाउँदै अन्तर्राष्ट्रिय विद्युतीय कारोबारलाई करको दायरामा ल्याउनु पर्ने देखिन्छ ।

१३. अन्तःशुल्क लगाउने वस्तुको संख्या सीमित गर्ने

सामान्यतया अन्तःशुल्क स्वास्थ्यलाई हानिकारक वस्तु र केही नकारात्मक सूचीमा रहेका वस्तुहरूमा मात्र लागुपर्ने भएतापनि विगतमा भएका द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय व्यापारिक सम्झौताका कारण भन्सारका दरहरू घटाउनुपर्दा त्यसबाट घट्नसक्ने राजस्व संरक्षणका लागि र आन्तरिक उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्नका लागि अन्तःशुल्कलाई महत्वपूर्ण संयन्त्रको रूपमा लिइएको छ । तर आन्तरिक उत्पादन नहुने, कतिपय अत्यावश्यक वस्तु र कच्चापदार्थहरूमा पनि अन्तःशुल्क लागेको छ । निजीक्षेत्रबाट पनि कतिपय त्यस्ता मालवस्तुहरूमा अन्तःशुल्क खारेज गर्न वा घटाउन माग भइरहेको छ । अतः स्वास्थ्यलाई हानि गर्ने, प्रदूषण बढाउने, विलासी प्रकृतिका र अपवादको रूपमा नकारात्मक सूचीमा रहेका वस्तुहरूमा मात्र अन्तःशुल्कलाई सीमित गर्ने गरी दीर्घकालीन राजस्व नीतिमा पुनरावलोकन गरी अन्तःशुल्क लाग्ने मालवस्तु र अन्तःशुल्कको दरहरूमा क्रमशः परिमार्जन गर्न उपयुक्त हुन्छ । तर स्वदेशी उद्योगहरूलाई संरक्षण दिनका लागि लगाइएको अन्तःशुल्क अन्य राजस्वले प्रतिस्थापन (Replace) नगरेसम्म हटाउन मनासिव देखिँदैन ।

१४. अन्तःशुल्क ऐन र मदिरा ऐनमा पुनरावलोकन

सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा तथा आर्थिक हित कायम राख्नका लागि मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरण, निकासी र पैठारी समेतमा नियन्त्रण गर्ने प्रावधानहरू मदिरा तथा अन्तःशुल्क ऐन दुवैमा उल्लेख भएकोले कार्यान्वयनमा अन्यायलता सृजना भएकोछ । अतः इजाजत दिने, नवीकरण गर्ने, जाँच परीक्षण, जरीवाना र नियमन जस्ता

विषयहरूमा एकरूपता र सामन्जस्यता कायम गर्नेगरी अन्तःशुल्क ऐन र मदिरा ऐनमा दोहोरोपन नहुने गरी स्पष्ट कार्यक्षेत्र तोकिने गरी पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१५. वाइनको आन्तरिक उत्पादनको अन्तःशुल्क दरमा पुनरावलोकन

स्वदेशमा उत्पादन हुने वस्तु वर्गीकरणका २२०४, २२०५ र २२०६ मा पर्ने वाइन र साइडरमा अन्तःशुल्कमा पैतीस प्रतिशत छुट दिइएको छ । औद्योगिक व्यवसाय ऐन, २०७६ को अनुसूची १० मा उल्लेख भएका अति अविकसित क्षेत्रमा स्थापित स्थानीय फलफूलमा आधारित उद्योगबाट उत्पादित ब्रान्डी, वाइन र साइडरको उत्पादनमा लाग्ने अन्तःशुल्कमा ८० प्रतिशत छुट दिइएको छ । साथै, अति अविकसित क्षेत्रबाहेक अन्य क्षेत्रमा स्थापित स्वदेशी एवं स्थानीय फलफूलमा आधारित उद्योगबाट उत्पादित ब्रान्डी, वाइन र साइडरको उत्पादनमा समेत दोहोरो सुविधा नपाउने गरी ५० प्रतिशत छुट दिन उपयुक्त हुन्छ ।

१६. कर विवाद समाधानको बैकल्पिक व्यवस्था

कार्यालयले गरेको कर निर्धारण उपर करदाताहरू मुद्दामा जाने र लामो समयदेखि त्यस्ता मुद्दाहरू विचाराधीन रहेको अवस्था छ । आन्तरिक राजस्व विभागको आर्थिक वर्ष २०७७/७८ को वार्षिक प्रतिवेदन अनुसार रु. १ खर्व ३१ अर्व ९८ करोड बराबरको करारोपण विभिन्न पुनरावदेन तहमा अनिर्णित अवस्थामा रहेका छन् । विभागकै प्रशासकीय पुनरावलोकनबाट पनि २३ प्रतिशत मुद्दा मात्र निर्णय भई ७७ प्रतिशत मुद्दा अर्को आर्थिक वर्षलाई जिम्मेवारी सार्दै आएको अवस्था विद्यमान छ । विभाग आफैले समयमा पुनरावलोकन गर्न नसकी करदाता पुनरावेदनमा जाँदा मुद्दा कमजोर हुने अवस्था रहन्छ । यसरी लामो समयसम्म मुद्दा किनारा नलाग्दा राज्यले पाउनुपर्ने राजस्व समयमा प्राप्त गर्न नसकेको र करदाताहरूको कर परिपालना तथा प्रशासनिक लागत पनि उच्च हुन गएको छ । अतः कर विवाद समाधानका लागि देहायका दुई विकल्प अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छः

- (क) कार्यालयबाट हुने कर निर्धारण सम्बन्धी विवादलाई निरूपण गर्न करदाताले तिर्न सक्ने क्षमता अनुसारको राजस्व प्राप्त गर्नेगरी स्वतन्त्र र स्थायी संरचना सहितको छुट्टै कर विवाद समाधान समिति गठन गर्न कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- (ख) कुनै करदाताले मुद्दा फिर्ता लिएर कर दाखिला गर्न चाहेमा कानूनद्वारा नै छुट सुविधा दिएर त्यस्तो कर विवाद समाधान गर्ने ।

१७. कर फिर्ता प्रक्रियामा सरलीकरण

कुनै व्यक्तिले दाखिला गर्नु पर्नेभन्दा बढी कर दाखिला गरेमा त्यसरी दाखिला गरेको रकम यकिन गरी फिर्ता दिने र तोकिएको समयमा फिर्ता नदिएमा ब्याज समेत दिनुपर्ने पर्ने

कानूनी व्यवस्था छ । यसरी फिर्ता दिने प्रक्रियामा केही जटिलता देखिएकाले प्रक्रिया सरलीकरण गरी बढी दाखिला भएको रकम शिघ्र फिर्ता दिने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

१८. अन्तर्राष्ट्रिय कर र कराधार संरक्षण

विश्वव्यापी रूपमा विद्युतीय अर्थतन्त्र (Digital Economy) मा नवीन व्यवसायिक स्वरूप र शैलीहरू देखापरेका छन् । त्यसैगरी व्यापार व्यवसायका नयाँ नयाँ तरिका र विधिहरू समेत प्रयोगमा ल्याइएका छन् । उदाहरणका लागि E-Commerce, सामाजिक सञ्जाल, Cloud Computing, Digital Payment आदिलाई लिन सकिन्छ । त्यस्ता विधिहरू अबलम्बन गर्ने मूलतः बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको करारोपणको विषय क्रमशः चुनौतिपूर्ण बन्दै गएको तथ्यलाई जि-७ र जि-२० देशहरूले स्वीकार गरेका छन् । यसप्रकारको व्यवसायिक शैली र स्वरूपबाट हाम्रो अर्थतन्त्रमा पनि असर र प्रभाव देखिन थालेको छ । बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरू करको दायित्व कम गर्नका लागि कर योजना बनाउन निपुणः पनि हुन्छन् । यस प्रकारको कर कम गर्ने योजनालाई निरुत्साहन गर्न OECD ले सन् २०१३ देखि सञ्चालनमा ल्याएको "कराधारको क्षयीकरण र मुनाफाको हस्तान्तरण" (Base Erosion and Profit Shifting-BEPS) कार्ययोजनाले कर न्यूनीकरण र कर छुली जस्ता विषयलाई सम्बोधन गर्न सघाएको छ । उक्त कार्ययोजनाले उल्लिखित विषयमा हालसम्म पनि अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्य निरन्तर गरिरहेको छ । कतिपय देशहरूले त्यस सम्बन्धी कार्य योजनालाई आफ्नो देशको कानूनमा समेत समावेश गरिसकेका छन् । यस कार्ययोजनाले कराधारको क्षेत्र घटाउने, करयोग्य आय नदेखाउने, करयोग्य उपस्थितिबाट जोगिने र सन्धिको दुरुपयोग गर्ने लगायतका प्रवृत्तिलाई रोक्ने प्रयास गरेको छ । अतः यसका सबल पक्ष मनन गरी नेपालमा रहेका बहुराष्ट्रिय कम्पनीहरूको व्यवसायिक कार्यशैली र तिनको कर परिपालनको स्तर विषयमा अध्ययन हुनपर्ने देखिन्छ । खासगरी आयकर ऐन, २०५८ को परिच्छेद १३ मा रहेका " अन्तर्राष्ट्रिय कर" र परिच्छेद ७ को "रकमको परिमाणीकरण, बाँडफाँड र चारित्रीकरण" अन्तर्गत दफा ३३ को "सम्बद्ध व्यक्तिहरूबीच मूल्य हस्तान्तरण र अन्य प्रबन्धहरू" विषयमा अन्तर्राष्ट्रिय असल अभ्यास, उत्कृष्ट निकायका प्रतिवेदनहरू, स्वदेश तथा विदेशका अदालतले गरेका न्यायिक फैसला, छिमेकी देशहरूले प्रयोगमा ल्याएको नीति समेतको आधारमा विज्ञ समूहबाट अध्ययन विश्लेषण गराई प्राप्त सुझावको आधारमा आयकर ऐनमा आवश्यक संशोधन गरी अद्यावधिक गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१९. संघीय राजस्व नीतिको आवश्यकता

नेपालमा आवधिक योजना, सरकारको सालवसाली नीति र कार्यक्रम, वार्षिक बजेट र विषयगत कानूनमा उल्लेख भएका प्रावधानहरू एवं कार्यकारी निकायबाट भएका नीतिगत निर्णयहरू बाहेक मुलुकको "एकीकृत संघीय राजस्व नीति" बनिसकेको छैन । ठोस र दीर्घकालीन राजस्व नीतिको अभावमा करको सुनिश्चितता हुँदैन । यसको अभावमा

राजस्वसँग सम्बद्ध द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सम्झौताको कार्यान्वयन, लगानीका शर्तहरू, औद्योगिक छुट, भन्सार तथा करका व्यवस्थाहरू आदि एकांकी (Isolated) निर्णयका उपज बन्न पुग्छन् । कतिपय अवस्थामा औद्योगिक व्यवसाय ऐन, आर्थिक ऐन र आयकर ऐनका प्रावधानहरू बाझिएका छन् । त्यसैले उच्चतम आर्थिक स्रोत परिचालन गर्ने, सक्षम र सेवामूलक राजस्व प्रशासन निर्माण गर्ने, उच्च आर्थिक वृद्धिमैत्री राजस्व प्रणालीको विकास गर्ने, स्वेच्छिक कर परिपालनाको वातावरण तयार गर्ने र संघीयतामा आधारित राजस्व प्रणालीको विकास गर्ने उद्देश्यसहित मुलुकको राजस्व नीतिको ठोस दस्तावेज तयार हुनुपर्दछ । त्यस्तो नीतिको सही विश्लेषण गरी भन्सार, आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर र अन्तःशुल्कका दरहरू, कर र गैह्रकरका सीमाहरू, कर छुटको प्राथमिकता, विषयगत राजस्व कानूनका साझा सवालहरूको एकीकरण जस्ता विषयहरूमा विस्तृत अध्ययनपश्चात् करका विद्यमान दर र छुटहरूमा बृहत पुनरावलोकन, परिमार्जन र कानूनी सुधार गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

२०. लगानी, उत्पादन, निर्यात र रोजगारी प्रवर्द्धन सम्बन्धी विशेष व्यवस्था

देशमा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याउन सरकारले लगानीकर्तालाई परियोजनामा आधारित प्रोत्साहन प्याकेज घोषणा गर्नुपर्छ । कम्बोडिया, भियतनाम, म्यानमार, बंगलादेश र भारतजस्ता प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी भित्र्याउन सफल देशहरूले अवलम्बन गरेका वैदेशिक लगानी आकर्षण गर्ने रणनीतिको सूक्ष्म अध्ययन गरी बहुराष्ट्रिय कम्पनीलाई नेपालमा प्रवेश गराउने, लगानी अभिवृद्धि गर्ने तथा प्रतिफल सहज रूपमा फिर्ता लाने सुनिश्चितता गर्ने विशेष कार्यक्रम ल्याइनु पर्दछ ।

यस्ता कार्यक्रमद्वारा व्यक्तिगत एवं संस्थागत आयकर निश्चित अविधिको लागि छुट दिने, आयातीत कच्चापदार्थ र मेशिनेरी औजारमा भन्सार सहूलियत दिने, विशेष आर्थिक क्षेत्रमा स्थापित उद्योगमा सरल श्रम कानून र श्रम सम्बन्धी नीति लागू गर्ने जस्ता व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ । यसै गरी प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी सम्बद्ध उद्योगका लागि एकद्वार नीति अनुरूप एकै स्थानबाट एकीकृत सेवा दिने सुनिश्चितता गर्दै प्रक्रियागत झन्झटहरू हटाइनु पर्दछ ।

यसबाट निकासीजन्य उत्पादन बढ्नुका साथै आन्तरिक रोजगारी सृजना र निर्यात प्रवर्द्धनमा समेत सघाउ पुग्ने देखिन्छ । तुलनात्मक र प्रतिस्पर्धी लाभ (Comparative and Competitive Advantage) भएका क्षेत्र जस्तै - एग्रो प्रोसेसिङ्ग, जडिबुटी प्रशोधन, विद्युतीय उर्जा, बोटलबन्द पानी, सिमेन्ट र क्लिंकर, पर्यटन व्यवसाय आदिको प्रवर्द्धन गर्न राज्यले आवश्यक सहयोग र सहजीकरण गर्नुपर्दछ । तोकिएको संख्यामा रोजगारी सृजना गर्ने उद्योगलाई थप प्रोत्साहन दिने व्यवस्था समेत सुनिश्चित गर्नुपर्छ ।

यसले कोभिड-१९ र रुस-युक्रेनको युद्धले प्रभाव पारेको नेपाली अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन समेत मद्दत पुग्ने देखिन्छ । साथै सम्वत् २०८० देखि २०९० को दशकलाई

"स्वदेशी वस्तु उत्पादन, उपयोग र निर्यात दशक" को रूपमा घोषणा गरी स्वदेशी वस्तु उत्पादन र उपयोग बढाउने साथै तुलनात्मक लाभका वस्तु तथा सेवाहरू निर्यात गर्ने नीति लिन वाञ्छनीय देखिन्छ ।

२१. राजस्व प्रशासन सम्बन्धी अलग्गै सेवाको गठन

हाल नेपालको राजस्व प्रशासनले विशिष्टीकृत प्रशासनको स्वरूप ग्रहण गरिसकेको छ । विज्ञता आवश्यक पर्ने भएर नै नेपाल प्रशासन सेवा अन्तर्गत रहने गरी राजस्व समूह गठन भएको हो । साविकमा राजस्व समूहका पदहरूमा खुला प्रतियोगिताबाट सेवा प्रवेश गर्न तोकिएको विषय अध्ययन गर्नु पर्ने र अलग्गै परीक्षा सञ्चालन हुने व्यवस्था थियो । तर पछिल्ला वर्षहरूमा एकीकृत परीक्षाबाट उत्तीर्ण व्यक्ति मध्येबाट नै राजस्व समूहमा पदस्थापन हुने व्यवस्था भएकाले विषय विज्ञताले खासै स्थान पाएको छैन । त्यसैगरी राजस्व समूहमा राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीसम्मका पदहरू मात्र समूहीकृत हुने र अर्थ मन्त्रालयका सचिव र सहसचिवहरू, विभागका महानिर्देशक र उपमहानिर्देशक, प्रमुख भन्सार/कर प्रशासक जस्ता नीतिगत नेतृत्व तहमा रहने पदाधिकारीहरू समूहभन्दा बाहिर नै रहेको छ । त्यस्तै राजस्व समूहभित्र पनि भन्सार प्रशासन र आन्तरिक राजस्व प्रशासनको कार्य प्रकृति फरक फरक भएतापनि यी दुई विभागबीच कर्मचारीहरूको परस्परमा सरुवा भइरहने परिपाटीले गर्दा एक विभागमा हासिल गरिरहेको अनुभव अर्को विभागमा उपयोग हुने स्थिति पनि छैन । यस्तै कारणहरूले गर्दा राजस्व समूहको सञ्चालनमा नतिजामुखी ढंगले प्रभावकारिता पनि आउन सकेको छैन ।

अतः राजस्व प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउन छुट्टै राजस्व सेवा गठन गरी सो सेवाभित्र अर्थ मन्त्रालयका सचिव र सहसचिवहरू, भन्सार विभाग तथा आन्तरिक राजस्व विभागका महानिर्देशक र उपमहानिर्देशक, प्रमुख भन्सार/कर प्रशासकहरू तथा सार्वजनिक वित्त व्यवस्थापन तालिम केन्द्रका प्रमुखका पदहरूहरूलाई आबद्ध गर्नुपर्दछ । सो सेवाभित्र भन्सार समूह र आन्तरिक राजस्व समूह गठन गरी राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीसम्मका पदहरूलाई विशिष्टीकरणको सिद्धान्त वमोजिम समूहीकृत गर्नुपर्दछ । उल्लिखित प्रस्तावित समूहहरूमा रहने पदहरूमा खुला प्रतियोगिताबाट पदपूर्ति गर्दा हालको एकीकृत परीक्षाबाट नभई छुट्टै पाठ्यक्रम र परीक्षा प्रणालीद्वारा सिफारिश गर्ने नीति लिनुपर्दछ ।

६.२ कर राजस्वको सुधारका लागि सुझाव तथा सिफारिशहरू

६.२.१ भन्सार महसुल

१. राजस्व छुट व्यवस्थामा पुनरावलोकन

(क) नेपाल सरकारको पटके निर्णयबाट, सालवसाली जारी हुने आर्थिक ऐनबाट र द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सन्धि एवं सम्झौताका कारणले भन्सार महसुलमा छुट दिइने गरिएको छ । यस्तो छुट रकमको परिमाण वर्षेनी वढ्दै गएको देखिनु राजस्व परिचालनका दृष्टिले चिन्ताजनक देखिन्छ ।

यसरी दिइने छुट भन्सार कार्यालयहरूले मालवस्तु जाँचपास गर्दाकै अवस्थामा दिने वर्तमान व्यवस्था हो । अब यो व्यवस्थामा परिवर्तन गरेर द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय सन्धि वा सम्झौता बमोजिम दिइने छुटबाहेक अन्य प्रावधान अन्तर्गत दिइने छुटको हकमा भन्सार जाँचपास हुँदाका बखत नदिई त्यस्तो छुट र लाग्ने महसुल असुल उपर गर्ने । कर छुट दिइनुभन्दा छुटबापत दिइनुपर्ने रकम बजेटमा नै व्यवस्था गरेर छुटबापतको रकम पछि फिर्ता गर्ने प्रणाली अवलम्बन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसो भएमा राजस्व छुटको तथ्यांक पारदर्शी हुने, राजस्व छुटको निर्णय गर्दा त्यसको औचित्यमाथि थप विचार गर्न दबाव पर्ने र राजस्व छुटको दुरुपयोग हुने न्यून संभावना रहन्छ ।

(ख) दातृ राष्ट्रहरूको सहयोगमा नेपालमा संचालन हुने आयोजनाहरूका हकमा आवश्यक पर्ने मालवस्तुमा द्विपक्षीय सम्झौता बमोजिम अर्थ मन्त्रालयको निर्णयबाट राजस्व छुट दिने गरिएको छ । यो व्यवस्था अनुरूप छुट दिँदा आवश्यकताभन्दा बढी मालवस्तुमा राजस्व छुट लिई दुरुपयोग गर्ने वा अबैध रूपमा नेपालभित्रै विक्री वितरण हुने गरेका घटनाहरू समेत सुन्नमा आएका छन् । अतः आयोजनासँग सम्बन्धित मालवस्तुमा राजस्व छुटको निर्णय गर्दा मालवस्तुको आवश्यक परिमाण छुटपूर्व यकिन गरेर मात्रै राजस्व छुट निर्णय गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

(ग) राजस्व छुट हुने आयोजनाहरूको लागत स्टिमेट तयार पार्दा सम्पूर्ण कर महसुल समावेश गरिएको सामानको स्थानीय बजार मूल्यका आधारमा गरिने, सोही लागतका आधारमा प्रतिस्पर्धा गरेर निर्माण व्यवसायिहरूले ठेक्का लिने र पछि निजले तिनै सामान पैठारी गर्दा कर महसुल छुट पाउने वर्तमान व्यवस्थाले छुट दिनुको औचित्य प्रमाणित हुन सक्दैन । आयोजनाको लागत कम गर्ने उद्देश्यले राजस्वमा छुट दिएको भएतापनि वास्तवमा आयोजनाको लागत कम भएको नदेखिएको र सो छुटको एकल फाइदा सम्बन्धित निर्माण व्यवसायीले लिने गरेको पाइन्छ । अतः राजस्व छुटको यस प्रकारको व्यवस्थामा पुनरावलोकन हुनु पर्दछ ।

यस सम्बन्धमा संयुक्त राष्ट्र संघको Committee of Experts on International Cooperation in the Tax Matters बाट तयार पारिएको सरकारबीच हुने विकास सहायता परिचालन सम्बन्धी सहायता सम्झौतामा कर व्यवहार विषयको मार्गदर्शन-२०२१ कार्यान्वयनमा आइसकेको छ । सो मार्गदर्शनमा पनि कर छुटलाई प्रोत्साहन नदिने विषय उल्लेख भएकाले उक्त मार्ग दर्शनको अधीनमा रही विकास सहायता नीतिमा सुधार गर्ने, सोही बमोजिम दातृ निकायहरूसँग सम्झौता गर्ने र सहायता परिचालन गर्ने भावी कार्यदिशा हुनु पर्दछ ।

(घ) कतिपय उद्योगहरूले पैठारी गर्ने कच्चा पदार्थ तथा उपभोग्य वस्तुहरूमा समेत महसुल छुट दिने गरिएको छ । त्यस प्रकारका मालवस्तुहरू स्वदेशमा नै उत्पादन हुने र नेपालभित्रै खरिद बिक्री गर्नसकिने भएतापनि महसुल छुटका कारणले पैठारीले प्रोत्साहन पाएको अवस्था विद्यमान छ । यसले अर्थतन्त्रमा थप विसंगति ल्याउने जोखिम छ । अतः नेपालमा नै उत्पादन भई बिक्री वितरण र सहज आपूर्ति हुनसक्ने वस्तुमा दिइएको महसुल छुटको व्यवस्था शीघ्र हटाउनु पर्दछ ।

२. मालवस्तुको घोषणामा सुधार

भन्सार कार्यालयमा मालवस्तुको घोषणा गर्दा मालवस्तुको प्रकृति अनुसार स्पष्ट पहिचान हुने गरी घोषणा गर्नुपर्दछ । भन्सार प्रशासनले विगतमा मालवस्तुको घोषणामा सुधार गर्ने प्रयास गरेको भएतापनि हालसम्म उल्लेख्य सुधार हुन सकेको पाइँदैन । यसरी मालवस्तुको स्पष्ट र किटानी घोषणा नहुँदा त्यस्तो मालवस्तुको पहिचान गर्न, मूल्य कायम गर्न र वर्गीकरण गर्न कठिनाई हुने तथा सही रूपमा मूल्यांकन र वर्गीकरण हुन नसक्दा त्यसबाट प्राप्त हुने राजस्वमा समेत प्रभाव पर्ने देखिन्छ । यसबाट पैठारी भएका र बिक्री भएका मालवस्तुबीच सम्बन्ध स्थापित गर्न समेत नसकिने हुँदा जाँचपास पछि गरिने परीक्षणका अतिरिक्त त्यस्तो मालवस्तुको कारोवारका पछिल्ला चरणहरूमा गरिने कर निर्धारणमा समेत कठिनाई उत्पन्न हुन्छ । वर्तमान समयमा भन्सारजन्य राजस्व विचलनको प्रमुख कारण नै स्पष्ट घोषणा हुन नसक्नु देखिएको छ । यस्तो प्रवृत्तिलाई नियन्त्रण गर्न स्पष्ट रूपमा मालवस्तुको पहिचान हुने गरी किटानी घोषणा नगर्ने पैठारीकर्ताहरूलाई गरिने दण्डात्मक व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन तथा स्पष्ट घोषणा नगरिएका मालवस्तु जाँचपास गर्ने कर्मचारीहरूलाई पनि जिम्मेवार र जवाफदेही बनाउने गरी नियामक व्यवस्था गरिनु पर्दछ ।

३. जोखिममा आधारित जाँचपास पछिको परीक्षण

(क) भन्सारबाट जाँचपास भएका मालवस्तुको जाँचपास पछिको परीक्षण भन्सार जाँचपास परीक्षण (PCA) कार्यालयले गर्दै आएको छ । यसरी परीक्षणका लागि फर्म, कम्पनी वा प्रज्ञापनपत्रको छनौट गर्दा वैज्ञानिक र वस्तुनिष्ठ आधारहरू अवलम्बन गरेको पाइँदैन । जाँचपास पछिको परीक्षण गर्नका लागि जोखिमको प्रोफाइल (Risk

Profile) र जोखिमका सूचकहरू (Risk Indicators) तयार गरी सोही आधारमा स्वचालित (Automated) प्रणालीबाट फर्म, कम्पनी वा प्रज्ञापनपत्रको छनौट गरी जाँचपास पछिको परीक्षण गर्ने प्रणाली अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यसका लागि मालवस्तु जाँचपास गर्दा अबलम्बन गरिदै आएको छनौट प्रणाली अन्तर्गत नीलो मार्ग (Blue Lane) लाई पनि उपयोगमा ल्याउनु पर्दछ ।

- (ख) भन्सारबाट जाँचपास भएको मालवस्तु भन्सार जाँचपास पछिका कारोवारका चरणहरूमा पनि अन्तर सम्बन्धित हुने भएकाले आन्तरिक कारोवारमा लाग्ने मूल्य अभिवृद्धि कर र आय करमा समेत यसको प्रभाव रहन्छ । ती सबै कर तथा महसुलको न्यायोचित परिचालन भएको सुनिश्चितता गर्न जोखिमका आधारमा छानिएका पैठारीकर्ताहरूको परीक्षण गर्दा भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालय र सम्बन्धित आन्तरिक राजस्व कार्यालयले संयुक्त रूपमा परीक्षण (Joint Audit) गर्नु प्रभावकारी हुन्छ ।
- (ग) भन्सार ऐन, २०६४ को दफा ३४ ले भन्सारबाट मालवस्तु जाँचपास भएको मितिले चार वर्षसम्म परीक्षण गर्न सकिने र कुनै निकासीकर्ता वा पैठारीकर्ताले झुठ्ठा लिखत वा कागजात तयार गरी प्रचलित कानून बमोजिम लाग्नेभन्दा कम महसुल दाखिला गरेको प्रमाणित भएमा भन्सार विभागका महानिर्देशकको अनुमति लिई चार वर्षपछि पनि परीक्षण गर्न सकिने व्यवस्था गरेको छ । लामो समयपछि परीक्षण गर्नुभन्दा पैठारी भएको मालवस्तु बिक्री हुने सामान्य अवधि व्यतीत भएपछि परीक्षण गर्दा त्यस्तो परीक्षण प्रभावकारी एवं नतिजामुखी हुने देखिन्छ । अतः भन्सार जाँचपास परीक्षणको समय घटाउनुपर्ने विगतदेखि नै निजीक्षेत्रको माग भएको सन्दर्भ समेतलाई मनन गरी यस्तो अवधिलाई दुई वर्षमा सीमित गर्ने र विशेष परिस्थितिमा मात्र महानिर्देशकको अनुमति लिई २ वर्षपछि पनि परीक्षण गर्न सकिने व्यवस्था हुन उपयुक्त हुन्छ ।

४. अनलाइन मूल्यांकन डेटाबेसको प्रयोग

हाल भन्सार मूल्यांकन गर्ने प्रयोजनका लागि सन्दर्भ मूल्य (Reference Price) सूची प्रयोगमा ल्याउने गरिएको छ । यस प्रकारको सन्दर्भ मूल्यसूचीको विकल्पको रूपमा भन्सारमा पैठारी भइआएका सामानमा भन्सारले गरेको विवादरहित भन्सार मूल्यांकनका आधारमा स्वचालित अनलाईन मूल्यांकन डेटाबेस (Automated Online Database) तयार गर्ने र विश्व व्यापार संगठनको मूल्यांकन पद्धतिको प्रतिकूल नहुने गरी त्यस्तो डाटाबेसलाई मूल्यांकनका लागि प्रयोग गर्नुपर्दछ । मालवस्तुको स्पष्ट पहिचानका लागि राजस्वका दृष्टिले महत्वपूर्ण मालवस्तुहरूको Tariff Specification Code तयार गरी सो को कार्यान्वयनबाट अनलाइन मूल्यांकन डेटाबेसलाई भरपर्दो बनाउन सकिन्छ ।

५. व्यापारिक छलीमा कारवाही

प्रचलित भन्सार ऐन, २०६४ बमोजिम कुनै पैठारीकर्ताले यथार्थ कारोबार मूल्य घोषणा नगरेमा वा न्यून बीजकीकरण गरेर सामान पैठारी गरेमा आवश्यक मूल्य समायोजन गरी जाँचपास गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । कारोबार मूल्य घोषणा गर्दा बीजकमा थप गर्नुपर्ने वा समायोजन गर्नुपर्ने खर्चहरू जस्तै - भाडा, बीमा, रोयल्टी, कमिशन आदि थप नगरिएको वा लुकाइएको अवस्थामा भन्सार अधिकृतले सो तथ्य प्रमाणित गरी ती खर्चहरू समावेश गरेर मूल्य निर्धारण गरी जाँचपास गर्नुलाई सामान्य रूपमा लिन सकिन्छ । तर त्यस्ता खर्चहरू लुकाएको मात्र नभई बीजक नै नक्कली बनाई पेश गरेको वा बीजकमा नै फरक मूल्य उल्लेख गरेको अवस्थालाई सामान्य रूपमा लिन उपयुक्त हुँदैन । नेपालको भन्सारमा न्यून बीजकीकरणमा कारवाही गरिएका दृष्टान्त हेर्दा नक्कली बीजक पेश गरेको अथवा बीजकमा नै जानाजानी कम मूल्य उल्लेख गरेको स्थिति पुष्टि हुँदा पनि सामान्य रूपमा न्यून बीजकीकरण गरेको मानेर मूल्य थप गरी जाँचपास गर्ने प्रवृत्ति रहेको पाइन्छ । यसरी नक्कली बीजक पेश गर्ने कार्य सामान्य न्यून बिजकीकरण मात्र नभई व्यापारिक छल (Commercial Fraud) को कार्य भएकाले यस्तोलाई व्यापारिक छल नै मानेर सोही बमोजिम कानूनी कारवाही गर्नुपर्दछ । यसो गरिएमा मात्र राजस्व छल्ने प्रवृत्ति निरुत्साहित हुने र भन्सारजन्य राजस्व असुलीमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने देखिन्छ ।

६. पैठारीमा विशिष्टीकरण

नेपालमा हुने पैठारीमा विशिष्टीकरणलाई ध्यान दिएको देखिँदैन । उदाहरणका लागि एउटै कन्साइन्मेन्टमा एकभन्दा बढी पैठारीकर्ताका मालवस्तु ल्याउने, एउटै पैठारीकर्ताले धेरै प्रकारका मालवस्तु पैठारी गर्ने, एउटै अदतभित्र पनि विभिन्न किसिमका मालवस्तु राखी पैठारी गर्ने, खुद्रा व्यापारी समेत आफैँ पैठारीकर्ता बन्ने, रिक्सा, गोरुगाडा, टाँगा, ठेला जस्ता साधनमा मालवस्तु पैठारी गर्ने प्रवृत्तिहरू आम रूपमा देखिने गरेका छन् । यस्तो प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गरेर एउटा कन्साइन्मेन्टमा एकै प्रकृतिका मालवस्तु मात्र पैठारी गर्न पाउने प्रावधान राखी पैठारी व्यापारलाई विशिष्टीकरण गर्ने नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यसबाट भन्सार जाँचपासका क्रममा साधन र स्रोतको समुचित उपयोग हुने, जाँचपास सहज हुने, राजस्व छल्ने सम्भावना न्यून हुने र समग्रमा राजस्व प्रशासनलाई करदाताको नियमन एवं सहजीकरण सकिने देखिन्छ ।

७. निर्धारित मालवस्तु तोकिएको भन्सार कार्यालयबाट मात्रै जाँचपास गर्ने

भन्सार ऐनमा कुनै खास प्रकृतिका मालवस्तुहरूलाई कुनै खास भन्सार कार्यालयबाट मात्रै निकासी वा पैठारी गर्न सक्ने गरी महानिर्देशकले तोकिदिन सक्ने व्यवस्था भएतापनि यो व्यवस्था हालसम्म कार्यान्वयनमा आएको देखिँदैन । निकासी-पैठारी हुने कतिपय मालवस्तु विशिष्ट प्रकृतिका हुने र तिनको पहिचान, मूल्यांकन र वर्गीकरणका लागि कर्मचारीमा पनि विशेष ज्ञान हुन आवश्यक हुन्छ । कतिपय मालवस्तुको जाँच गर्न विशेष उपकरणहरूको

समेत आवश्यकता पर्दछ । तर त्यस प्रकारका दक्ष जनशक्ति र उपकरण सबै भन्सार कार्यालयहरूमा उपलब्ध नहुन सक्दछ । ऐनमा भएको उल्लिखित व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याइएमा कार्य विशिष्टीकरण हुने र न्यायोचित राजस्व असुल हुने संभावना रहन्छ । अतः राजस्व व्यवस्थापनमा सहज र समाजको सुरक्षाका दृष्टिले संवेदनशील मालवस्तुको सही पहिचान गरी त्यस्ता मालवस्तुहरू दक्ष कर्मचारी र उपयुक्त उपकरण सहित तोकिएका भन्सार कार्यालयबाट मात्रै जाँचपास गर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनमा ल्याउन आवश्यक कार्यविधि तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा लैजान सिफारिश गरिन्छ ।

८. प्रतीतपत्रबाट हुने पैठारीलाई प्रोत्साहन

अन्य भुक्तानीको तुलनामा प्रतीतपत्र (LC) बाट हुने पैठारी बढी पारदर्शी र विश्वसनीय हुने भएकाले तेस्रो मुलुक, चीन तथा चीनको स्वशाशित क्षेत्र तिब्बत र भारतबाट हुने पैठारीमा समेत प्रतीतपत्रलाई प्रोत्साहन गर्ने नीति लिनुपर्दछ । प्रारम्भमा तोकिएको रकमभन्दा बढी मूल्यका मालसामान प्रतीतपत्रबाट मात्रै पैठारी गर्न पाउने व्यवस्था लागू गर्न र प्रतीतपत्र मार्फत हुने पैठारीलाई भन्सार जाँचपास प्रक्रियामा थप सुविधा दिने व्यवस्थाद्वारा प्रतीतपत्रबाट हुने व्यापारलाई प्रोत्साहन गर्न सकिन्छ ।

९. मान्यता प्राप्त प्रयोगशाला (Accredited Laboratory) को व्यवस्था

नेपालबाट निकासी हुने कृषि तथा पशुजन्य वस्तुहरूको सन्दर्भमा नेपालको आधिकारिक निकायले दिएको क्वारेन्टाइन प्रमाणपत्रलाई अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा मान्यताप्राप्त प्रयोगशाला (Accredited Laboratory) को अभाव भएको कारण देखाई पैठारी गर्ने मुलुकले मान्यता नदिएको र मालवस्तुको गुणस्तरमा हास आउने गरी क्वारेन्टाइन चेकजाँचको नाममा लामो समय लगाउने र निकासी निरुत्साहित गर्ने स्थिति विद्यमान छ । अतः निकासी प्रवर्द्धनका लागि नेपालमा नै विश्वस्तरीय सुविधासम्पन्न मान्यताप्राप्त प्रयोगशाला (Accredited Laboratory) स्थापना गरी सञ्चालनमा ल्याउन अत्यन्त जरुरी भएको छ ।

१०. नक्कली (Counterfeit) र गुणस्तरहीन (Inferior) वस्तुको पैठारी नियन्त्रण

नेपालको भन्सारसम्बन्धी प्रचलित कानूनमा नक्कली (Counterfeit) वस्तुको पैठारीलाई नियन्त्रण गर्ने गरी खासै व्यवस्था रहेको पाइदैन । यसले गर्दा कम गुणस्तरका, नक्कली तथा ख्यातिप्राप्त कम्पनीका ब्राण्ड तथा लोगो समेत दुरुपयोग गरी गुणस्तरहीन सामान भित्रिने प्रवृत्ति बढेको छ । यसलाई नियन्त्रण गर्न प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था गर्न र यस प्रकार क्रियाकलापलाई दण्डनीय बनाउन जरुरी देखिएको छ । त्यसैले कम गुणस्तर र नक्कली मालवस्तु पैठारी गर्ने पैठारीकर्तालाई नेपाल गुणस्तर मापदण्ड पूरा नगर्ने मालवस्तु पैठारी नगर्ने गरी कानूनी र प्रक्रियागत व्यवस्था मिलाइनुपर्छ ।

११. पुनरावेदन सम्बन्धी व्यवस्थामा सुधार

भन्सार ऐन, २०६४ मा भन्सार अधिकृतले गरेको मूल्यांकनको निर्णयउपर चित्त नबुझ्ने व्यक्तिले मूल्याङ्कन पुनरावलोकन समितिमा र वस्तु वर्गीकरणको निर्णयउपर महानिर्देशक समक्ष पुनरावलोकनको लागि निवेदन दिनसक्ने र तोकिएको समयभित्र सो उपर निर्णय गर्नुपर्ने प्रावधान छ । तर तोकिएको समयावधि भित्र अधिकांश फाइलहरूमा निर्णय हुन सकेको स्थिति देखिँदैन । भन्सार मूल्यांकन सम्बन्धी विवादमा मूल्याङ्कन पुनरावलोकन समितिको निर्णय पश्चात मात्र राजस्व न्यायाधिकरणमा जान सक्ने प्रावधान भएको र समितिले तोकिएको समयावधि भित्र निर्णय नगरेका कारणले लामो समयसम्म त्यस्तो विवाद रहिरहने अवस्था देखिन्छ । त्यसैगरी वर्गीकरण सम्बन्धी विषयमा महानिर्देशकद्वारा समयमा पुनरावलोकन नभएमा पनि सोही समस्या दोहोरिन जान्छ । यसको निराकरणको लागि ऐनले तोकेको समयावधिभित्र पुनरावलोकन सम्बन्धी निर्णय हुन नसकेको अवस्थामा सम्बन्धित व्यक्ति सोझै राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदनमा जान सक्ने गरी कानूनमा सुधार गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

१२. भारतमा निकासी गर्ने उद्योगलाई बण्डेड वेयरहाउसको सुविधामा परिमार्जन

बण्डेड वेयरहाउसको इजाजतपत्र सम्बन्धी व्यवस्थामा आफ्नो उत्पादन भारतमा निकासी गर्ने उद्योगले आफ्नो कुल उत्पादनको २० प्रतिशत वा रु. १ करोड मूल्य बराबरको सामान भारतमा निकासी गरेमा मात्र बण्डेड वेयरहाउसको सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी सीमा तोक्नु निकासी प्रवर्द्धनका दृष्टिले उचित नहुने हुँदा यस्तो सीमा हटाई तेस्रो मुलुकमा मालवस्तु निकासी गर्ने उद्योगलाई दिइए सरह भारतमा निकासी गर्ने उद्योगलाई समेत सो सुविधा प्रदान गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

१३. करमुक्त (Duty Free) पसलको इजाजतपत्र सम्बन्धी व्यवस्था

भन्सार ऐनमा करमुक्त पसल सञ्चालनको लागि तोकिएको शर्त बमोजिम बैङ्क जमानत सुविधा अन्तर्गत पैठारी गर्ने सुविधा नेपाल सरकारले तोकिएका बमोजिम प्रदान गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । करमुक्त पसल भन्नाले बैङ्क जमानत सुविधामा पैठारी गरिएका मालवस्तु कूटनीतिक सुविधा वा महसुल सुविधाप्राप्त व्यक्तिलाई मात्र बिक्री गर्न नेपाल सरकारले स्वीकृति दिएको पसललाई बुझाउँदछ । हाल मुलुकमा यस प्रकारका पसलहरू नभएको कारणले कूटनीतिक नियोगहरूलाई कूटनीतिक सुविधा अन्तर्गत सोझै पैठारी गर्न अनुमति दिइएको स्थिति छ । त्यस प्रकारका करमुक्त पसल सञ्चालन सम्बन्धी प्रष्ट र पारदर्शी कानूनी व्यवस्था नभएकाले आगामी दिनमा प्रतिस्पर्धाका आधारमा यस प्रकारको पसल सञ्चालन गर्ने इजाजत दिने गरी भन्सार नियमावलीमा नै स्पष्ट व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१४. निकासी पैठारी संकेत नम्बर प्रदान गर्ने सम्बन्धी व्यवस्थामा परिमार्जन

निकासी वा पैठारीको कारोबार गर्न अनिवार्य रूपमा लिनुपर्ने निकासी पैठारी संकेत नम्बर (Exim Code) नवीकरण गर्ने सम्बन्धी भन्सार नियमावलीमा भएको व्यवस्थामा परिमार्जन गरी उद्योगले पाएसरह सबै प्रकारका निकासी पैठारीकर्ताले एक्जिम कोड पाँच वर्षका लागि नवीकरण गर्न सक्ने व्यवस्था राख्न उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी यस सम्बन्धी कार्यविधिमा परिमार्जन गरी नयाँ एक्जिम कोड जारी गर्दा राख्नुपर्ने बैंक जमानतको सीमा र फर्म वा कम्पनीको स्थिर पूँजी वृद्धि गर्ने र पाँचवर्षसम्म गम्भीर कानूनी कारवाही नभोगी नियमित रूपमा निकासी पैठारी कारोबारमा संलग्न रहेको र नियमित रूपमा कर विवरण बुझाइरहेको पैठारीकर्ताको हकमा बैंक जमानी राख्न आवश्यक नपर्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । तर नयाँ कारोवारी व्यक्तिलाई जुनसुकै मुलुकमा पनि जोखिमयुक्त व्यक्तिका रूपमा व्यवहार गरिने र नेपालका सन्दर्भमा त नयाँ फर्म दर्ता गरी छोटो समयमा ठूलो परिमाणमा कारोबार गरेर कर नतिरी बेपत्ता हुने प्रवृत्ति देखिएकोले यसलाई नियन्त्रण गर्न नयाँ कारोवारीलाई निगरानीमा राख्नु पर्ने हुँदा त्यस्ता व्यक्तिबाट पर्याप्त सुरक्षण लिएर र सशर्त मात्र निकासी पैठारी संकेत नम्बर प्रदान गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

१५. भन्सार एजेन्टले प्रतिनिधि राख्न पाउने व्यवस्थामा परिवर्तन

हाल नेपालमा क्रियाशील भन्सार एजेन्टहरूको संख्या दुई सयभन्दा कम रहेको छ । यो संख्या हालको निकासी पैठारी कारोबारका लागि अपर्याप्त भएकाले एकजना भन्सार एजेन्टले २ जनासम्म प्रतिनिधि राखेर आफ्नो तर्फबाट कामकाज गराउन सक्ने व्यवस्था भन्सार नियमावलीले गरेको छ । यस्तो व्यवस्थाले खराब प्रतिस्पर्धा बढ्न गएको र भन्सार एजेन्टले नियुक्ति गर्ने त्यस्ता प्रतिनिधिहरू अवाञ्छित क्रियाकलापमा संलग्न भई राजस्व चुहावटका कारण बन्ने गरेका उदाहरण पाइएका छन् । हाल भन्सार विभाग नयाँ भन्सार एजेन्टहरूलाई इजाजतपत्र प्रदान गर्ने प्रक्रियामा रहेको र भन्सार एजेन्ट पर्याप्त हुने नै हुँदा अब भन्सार एजेन्टले प्रतिनिधि राख्न पाउने व्यवस्था राखिरहन आवश्यक छैन । तसर्थ भन्सार नियमावली संशोधन गरी भन्सार एजेन्टले प्रतिनिधि नियुक्त गर्न पाउने व्यवस्था शिघ्र खारेज गर्नुपर्दछ ।

१६. समन्वय समितिको पुनर्गठन

भन्सार जाँचपास प्रक्रियालाई सहज बनाई सरलीकरण गर्न र समन्वयात्मक रूपमा भन्सार व्यवस्थापन गर्नको लागि भन्सार नियमावलीमा एक समन्वय समिति रहने व्यवस्था छ । हाल नेपाल एकद्वार प्रणाली कार्यान्वयनमा आइसकेको सन्दर्भमा अन्तरनिकाय समन्वय एवं सहजीकरणका लागि सो प्रणालीमा आवद्ध हुने र भन्सारसँग सम्बन्धित इजाजतपत्र, अनुमतिपत्र, प्रमाणपत्र र अन्य यस्तै कागजातहरू (License, Permit, Certificate and Others - LPCOs) जारी गर्ने निकायको प्रतिनिधित्व हुने गरी उक्त समन्वय समितिको पुनःसंरचना गर्नु आवश्यक देखिएको छ ।

१७. प्रज्ञापनपत्रकासाथ पेश गर्नुपर्ने कागजातको संख्या घटाउने

भन्सार नियमावली, २०६४ ले निकासी-पैठारीको लागि प्रज्ञापन पत्रकासाथ पेश गर्नुपर्ने कागजातहरू उल्लेख गरेको छ । नियमावली जारी भएको १४ वर्ष व्यतीत भइसकेको भएतापनि समयानुकूल पुनरावलोकन गरी त्यस्ता कागजातहरूको संख्या घटाउनेतर्फ हालसम्म प्रयास भएको पाइँदैन । अतः व्यवसायको लागत घटाउन र व्यापार सहजीकरणका लागि त्यस्ता कागजातहरूको संख्या समयसापेक्ष र औचित्यपूर्ण हुनेगरी घटाइनु पर्दछ ।

१८. निकासी अनुदान (Export Incentive) मा पुनरावलोकन

उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयबाट तोकिएका वस्तुहरू निकासी गर्ने निकासीकर्ताहरूलाई तोकिएको दरमा निर्धारित कार्यविधिको अधीनमा रही निकासी प्रोत्साहन अनुदान दिने व्यवस्था रहेको छ । निकासी प्रवर्द्धन र भुक्तानी सन्तुलनमा यो व्यवस्थाले केही सघाउ त पुऱ्याएकै छ । त्यस्तो अनुदान न्यायोचित ढंगले निकासीकर्ताहरूलाई प्रदान गर्नका लागि निकासी हुने वस्तुहरूको सूचीमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने देखिन्छ । यसरी अनुदान उपलब्ध गराउँदा मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को आधारमा गर्ने र आयातीत कच्चापदार्थको सट्टा स्वदेशी कच्चापदार्थ प्रयोग गरी वस्तु उत्पादन गर्ने उद्योगलाई प्राथमिकता दिने नीति लिनुपर्छ । त्यसैगरी त्यस्तो अनुदान रकम निकासीकर्ताको खातामा नै जम्मा हुने व्यवस्था गर्नुपर्छ । यसरी दिइने निकासी अनुदानको रकम विनियोजन गर्दा सम्बन्धित आर्थिक वर्षभरी पुग्नेगरी वस्तुनिष्ठ ढंगले गर्नुपर्दछ ।

१९. प्रतीतपत्र बाहेकका भुक्तानीका माध्यमबाट हुने पैठारीका लागि गरिने सिफारिशको व्यवस्था

प्रतीतपत्र बाहेक अन्य भुक्तानीका विधि प्रयोग गरी तेस्रो मुलुकबाट मालासामान पैठारी गर्दा बाणिज्य आपूर्ति तथा उपभोक्ता हित संरक्षण विभागले कोलकातास्थित महाबाणिज्य दूतावासमा सिफारिश गरी पठाउनुपर्ने र महादूतावासले कोलकाताको भारतीय भन्सारमा लेखी पठाउनुपर्ने परिपाटी रही आएको छ । यस्तो व्यवस्थाको कुनै औचित्य नदेखिएको र पैठारीकर्तालाई अनावश्यक प्रक्रियागत झणझट मात्र हुने भएकाले भारतीय भन्सार प्रशासनसँग समन्वय गरी यस्तो अव्यवहारिक प्रावधान हटाउनु पर्ने देखिन्छ ।

२०. आन्तरिक परिवहनमा दण्ड सजायको व्यवस्था

हाल चोभारस्थित सुक्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालय सञ्चालनमा आइसकेको र सीमास्थित भन्सार कार्यालयहरूबाट चोभारसम्म मालवस्तु ढुवानी गर्ने प्रक्रिया पनि सुरु भइसकेको अवस्था छ । यस प्रक्रियालाई सहजीकरण गर्न नेपाल सरकार अर्थमन्त्रालयले २०७८ साल चैत्र ३ गते राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी आवश्यक व्यवस्था समेत गरिसकेको छ ।

तथापि नेपालको सीमास्थित भन्सार कार्यालयबाट चोभारस्थित सुक्खा बन्दरगाह भन्सार कार्यालयमा जाँचपासका लागि आउने मालवस्तु बीचैमा जानाजान विचलन गरेमा त्यस्तो व्यक्तिलाई के कारबाही हुने भन्ने विषयमा कुनै व्यवस्था नभएकोले यस सम्बन्धमा भन्सार ऐनबाट आवश्यक दण्ड सजायको व्यवस्था गर्न जरूरी देखिएको छ । कानूनमा उल्लेख गर्नुपर्ने विषय त्यसरी सूचना प्रकाशनका आधारमा लागू गर्दा कानूनी जटिलता सृजना हुने भएकाले त्यस्तो दण्ड सजाय सम्बन्धी व्यवस्थालाई भन्सार ऐनमा नै उल्लेख गरिनुपर्दछ ।

२१. हुलाक तथा कुरियरमार्फत हुने निकासीमा मूल्यको सीमा परिवर्तन

हुलाक तथा कुरियरमार्फत मालवस्तु निकासी गर्दा स्वीकृत बैङ्किङ्ग प्रणाली अन्तर्गत भुक्तानी हुनेगरी एकपटकमा अमेरिकी डलर १० हजार मूल्य सम्मका मालवस्तु मात्र निकासी गर्न सकिने गरी उद्योग, बाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको २०७७ साल आषाढ २ गतेको सूचनाको दफा ३ मा उल्लेख गरिएको छ । यसरी अमेरिकी डलर दश हजार मूल्यको सीमाका कारण कतिपय उच्च मूल्य र कम तौल (High Value Low Volume) भएका मालवस्तुको निकासीमा कठिनाई भएको छ । यसर्थ निकासी प्रवर्द्धनका लागि स्वीकृत बैङ्किङ्ग प्रणाली अन्तर्गत भुक्तानी हुने अवस्थामा एकपटकमा अमेरिकी डलर ५० हजारसम्मको वस्तु वा सेवा निकासी गर्नपाइने सीमा निर्धारण गर्नेगरी उक्त सूचना संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

२२. अनलाइन पेमेन्टलाई केन्द्रीय राजस्व प्रणालीमा आवद्ध

भन्सारतर्फको राजस्व संकलन कार्य विद्युतीय माध्यमबाट (Online) भुक्तानी गर्नसक्ने सुविधा प्रदान गरिएको छ । यस्तो सुविधा उपलब्ध गराउन शुरु गरिएको छोटो अवधि अर्थात करीव तीन महीनामा नै विद्युतीय भुक्तानी मार्फत भन्सारमा संकलन भएको राजस्वको हिस्सा २०७८ साल चैत्र महीनामा ४९ प्रतिशत रहेको देखिन्छ जुन निकै उत्साहजनक पनि छ । तर यसरी संकलन हुने राजस्व शुरुमा भन्सार कोष खातामा जम्मा हुने र भन्सार कोष खाताबाट नेपाल सरकारको राजस्व खातामा पुनः जम्मा गर्नुपर्ने अवस्था भएकाले भन्सारमा संकलन भएको राजस्व रकम तत्कालै नेपाल सरकारको राजस्व खातामा जम्मा हुने गरेको छैन । अतः यसलाई तत्कालै नेपाल सरकारको राजस्व प्रणालीमा जम्मा हुने गरी भन्सारले प्रयोग गरिआएको अनलाइन प्रणालीलाई महालेखा नियन्त्रकको कार्यालयले व्यवस्थापन गर्ने नेपाल सरकारको केन्द्रीय राजस्व प्रणालीमा आवद्ध गरिने व्यवस्था हुनुपर्दछ ।

२३. सीमापार अवैध व्यापार नियन्त्रण

(क) भारतसँगको नेपालको खुला सिमानाका कारणले सीमापार अवैध व्यापार गर्ने प्रवृत्ति मौलाएको र त्यस प्रकारको व्यापार नियन्त्रण गर्न भन्सार, नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी र यदाकदा नेपाली सेनासमेत उपयोग भएको पाइन्छ । यी निकायहरूबीच

एक आपसमा समन्वय हुने नगरेकोले काममा दोहोरोपना र साधन, स्रोतको समुचित उपयोग हुनसकेको तथा प्रभावकारी नतिजा प्राप्त हुनसकेको देखिंदैन । भन्सार कार्यालयहरूको कार्यबोझको तुलनामा कर्मचारी दरबन्दी तथा साधन स्रोतको उपलब्धता हेर्दा दैनिक भन्सार जाँचपासको लागि मात्र कर्मचारीको खटनपटन भएको देखिन्छ । भन्सार कार्यालयबाट प्रभावकारी रूपमा सीमा गस्ती गरी तस्करी नियन्त्रण हुने अपेक्षा गर्नसक्ने अवस्था देखिंदैन ।

- (ख) नेपालको सीमामा निश्चित दूरीमा २२१ वटा बोर्डर आउट पोष्ट (BOP) खडा गरी सशस्त्र प्रहरीबलको उपस्थिति रहेको हुँदा उक्त निकायलाई कानूनी व्यवस्था गरेर नै सीमापार तस्करी नियन्त्रणको लागि जिम्मेवार बनाइनु उपयुक्त हुने देखिन्छ । त्यसैगरी चोरी निकासी-पैठारी सम्बन्धी मुद्दा हेर्ने अधिकार पनि कसूर अनुसार हुनसक्ने कैदको अवधिका आधारमा भन्सार अधिकृत र जिल्ला अदालतलाई दिइएको छ । चोरी निकासी-पैठारीको कार्य आर्थिक अपराध भएकाले वित्तीय जरिबाना बढाउने र अधिकतम एक वर्षसम्म मात्र कैदको व्यवस्था गरी मुद्दा हेर्ने अधिकार पनि भन्सार अधिकृतलाई दिने व्यवस्था गर्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (ग) खुला सिमानालाई नै रोजगारीको माध्यम बनाएका सीमा क्षेत्रका बासिन्दाहरूलाई वैकल्पिक रोजगारीको व्यवस्था भएमा बाध्यतावश अवैध व्यापार र तस्करी गर्ने समूह त्यस्तो कार्यबाट अलग हुने संभावना छ । रोजगारीको अवसर प्राप्त हुन नसकेको कारणले कमजोर आर्थिक अवस्थाका स्थानीय बासिन्दालाई प्रयोग गरेर तस्करी कार्यमा संलग्न हुन बाध्य अवैध व्यवसाय चलाउने व्यक्तिहरू नै यस्तो तस्करीका नायक, तस्करी नियन्त्रण गर्न खटिने कर्मचारीहरू त्यस्ता तस्करीका नायकहरूसम्म नपुग्ने र भरियाका रूपमा काम गर्ने स्थानीय व्यक्तिहरूलाई मात्र कारवाइको दायरामा ल्याउने प्रवृत्तिले तस्करी नियन्त्रण हुन सकेको छैन । अतः भरियामार्फत तिनका मुख्य कारोवारीसम्म पुग्ने र ती व्यक्तिहरूलाई अनिवार्य रूपमा कारवाहीको दायरामा ल्याउनेगरी सीमाक्षेत्रको अवैध व्यापार र तस्करी नियन्त्रण गर्ने कार्यका लागि शिघ्र पहल गर्नुपर्छ ।

२४. कच्चापदार्थ र तयारी वस्तुको महसुल दरमा भिन्नता

स्वदेशी उद्योगले पैठारी गर्ने कच्चापदार्थको भन्सार महसुल दर तयारी वस्तुमा लाग्ने भन्सार महसुल दरभन्दा २ तहसम्म कम हुनुपर्ने माग हरेक वर्ष निजीक्षेत्रबाट आउने गरेको छ, जुन स्वाभाविकै पनि हो । धेरैजसो मालवस्तुको सम्बन्धमा यस्ता मागहरू सम्बोधन पनि भइसकेका छन् । तर यसरी सम्बोधन भइसकेकोमा पनि कच्चापदार्थ र तयारी मालवस्तुको भन्सार महसुल दरको अन्तर फरक फरक रहेको छ । कतिपय वस्तुमा त तयारी वस्तुभन्दा कच्चा पदार्थ बढी वा बराबर भन्सार महसुल दर रहेको देखिन्छ । उदाहरणको लागि बेसन र चनामा क्रमशः ५ प्रतिशत र १० प्रतिशत, दाल र

दलहनका गेडा दुवैमा १० प्रतिशत, फलामबाट बन्ने कृषि औजार र फलाममा क्रमशः १ प्रतिशत र ५ प्रतिशत, अन्य रेशाको धागो (Yarn) र त्यस्तो धागो बनाउन प्रयोग हुने पोलिप्रोपाइलिन प्लाष्टिक दाना (Polypropylene Granules) मा क्रमशः ५ प्रतिशत र १० प्रतिशत आदिलाई लिन सकिन्छ । कतिपय उद्योगले पैठारी गर्ने तयारी तथा माध्यमिक वस्तु एवं प्याकिङ्ग सामग्रीमा १ प्रतिशत मात्र भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था छ भने त्यस्ता वस्तु उत्पादन गर्ने कच्चापदार्थमा औसत १५ प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्दछ । कतिपय वस्तुका कच्चापदार्थको बहुउपयोगी हुने र तयारी वस्तुको रूपमा समेत उपभोग हुने हुँदा त्यस्ता वस्तुमा महसुल घटाउन उपयुक्त देखिँदैन । अतः यस प्रकृतिका विषयहरूको विश्लेषण गरी कच्चा पदार्थको महसुल दर तयारी वस्तुकोभन्दा औषत ५० प्रतिशतले कम हुने गरी तथा सबै स्वदेशी उद्योगहरूलाई समान सुविधा र सहूलियत दिनेगरी भन्सार महसुल दर समायोजन गर्नुपर्दछ ।

२५. एकै प्रकृतिका मालवस्तुमा समान महसुल दर कायम

उपयोगको हिसावले उस्तै र एकै प्रकृतिका मालवस्तुमा फरक महसुल दर हुँदा घोषणा फरक पारी राजस्व छली हुने सम्भावना बढी हुने भएकाले यस प्रकारका वस्तुहरूमा सम्भव भएसम्म पैठारी हुँदा राजस्वको भार समान हुने गरी महसुल कायम गर्नुपर्दछ । वस्तु वर्गीकरण शीर्षक २९०५ मा पर्ने मेथानल र ३८१४ मा पर्ने थिनर, भाग ८४ र ८७ मा पर्ने क्रेन तथा कंक्रीट मिक्स्चरहरूलाई यस प्रकृतिको उदाहरणका रूपमा लिन सकिन्छ ।

२६. आन्तरिक उत्पादनलाई प्रोत्साहन

मुलुकको अधिकांश माग पूरा गर्ने गरी नेपालमा नै ठूलो परिमाणमा उत्पादन हुने मालवस्तु (निर्माणका ईँटा र ब्लकहरू, पफ प्यानल, आल्मुनियम फ्रेम र स्ट्रक्चर, स्टीलका भाँडाकुँडा, सिँचाईका पाइपहरू, अगरबत्ती, हेलमेट, खाने तेल, जस्तापाता, सिमेण्ट, विस्कुट, कुखुराको मासु, दुग्ध पदार्थ, पशुपक्षीको तयारी दाना, कागज एवं प्लाष्टिकका मुद्रित वस्तुहरू र प्याकिङ्ग गर्ने सामग्री आदि) को पैठारीमा महसुल दर वृद्धि गरी स्वदेशी उद्योगलाई संरक्षण गर्ने नीति अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

२७. कृषि कार्यमा प्रयोग हुने वस्तुमा महसुल सुविधा

कृषि बालीको संरक्षण गर्नका लागि प्रयोग हुने किरा पक्रने पासोहरू, किराहरूको व्यवस्थापन गर्न प्रयोग गरिने खनिज तेल (पाराफिन आयल), मुसा टास्ने ग्लु ट्रयाप र यस्तै प्रकृतिका वस्तुमा प्लान्ट क्वारेन्टिन तथा विषादी व्यवस्थापन केन्द्रको सिफारिशको आधारमा महसुलमा सुविधा दिनुपर्ने देखिन्छ ।

२८. जीवन रक्षक उपकरणमा महसुल सुविधा

मानव जीवन रक्षाका लागि उपचारका क्रममा मानव शरीरभित्र प्रत्यारोपण गरिने Atrial Septal Defect, Patent Ductus Arteriosus Device, PTMC/PTCA Ballora Guide Wire,

Sheath Guiding Cather, Ventricular Septal Defect, LLA Devices, Vascular Plug जस्ता वस्तुमा लाग्ने भन्सार महसुलमा सहलियत प्रदान गर्नुपर्दछ ।

२९. हाइब्रीड (Hybrid) सवारी साधनको भन्सार महसुलमा सहलियत

खनिज इन्धन तथा विद्युत शक्ति दुवैबाट चल्ने गरी उत्पादन गरिएका (वस्तु वर्गीकरण शीर्षक ८७०३.६० र ८७०३.७० मा पर्ने मात्र) हाइब्रीड भनिने सवारी साधनहरूले खनिज इन्धनको खपत कम गर्ने र वातावरण प्रदूषण पनि कम गर्ने भएकाले यस प्रकारका सवारी साधनमा खनिज इन्धनबाट चल्ने सवारी साधनमा भन्दा कम हुने गरी भन्सार महसुल दर कायम गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

३०. दुई पाङ्ग्रे विद्युतीय सवारी साधन उत्पादन गर्ने उद्योगलाई सहलियत

विद्युत, सोलार वा ब्याट्रीबाट मात्र चल्ने तीन पाङ्ग्रे वा चार पाङ्ग्रे सवारी वा ढुवानी साधन उत्पादन गर्ने गरी दर्ता भएका उद्योगले आफूले उत्पादन गर्ने सवारी वा ढुवानी साधनको उत्पादनमा प्रयोग गर्ने चेसीस, मोटर र ब्याट्री चार्जरमा भन्सार महसुस पूरै छुट दिइएको छ । तर यस्तो सुविधा विद्युत वा ब्याट्रीबाट चल्ने दुई पाङ्ग्रे सवारी साधन उत्पादन गर्ने उद्योगलाई प्रदान नगरिएको हुँदा त्यस्ता उद्योगलाई पनि सो सुविधा दिन उपयुक्त हुन्छ ।

३१. ट्रेलर तथा कन्टेनराइज्ड ट्रकमा महसुल सुविधा

विदेशी मुलुकका बन्दरगाहबाट नेपालसम्म र नेपालबाट ती बन्दरगाहसम्म मालवस्तु ढुवानी गर्न प्रयोग हुने कन्टेनर बोक्ने ट्रेलर र कन्टेनराइज्ड ट्रकहरू नेपालमा पर्याप्त मात्रामा उपलब्ध नहुने भएकाले विदेशीकै भर पर्नु पर्ने अवस्था छ । नेपालमा नै यस्ता साधनहरूको उपलब्धता बढाउन यस्ता साधनको पैठारीमा भन्सार महसुलमा सहलियत प्रदान गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

३२. इन्जेक्सन मोल्डिङ मेसिनमा महसुल पुनरावलोकन गर्ने

वस्तु वर्गीकरणको भाग ८४ मा पर्ने औद्योगिक प्रयोजनका मेशिनरी, यन्त्र, उपकरणको पैठारीमा १ प्रतिशत मात्र भन्सार महसुल लाग्ने व्यवस्था छ । तर प्लाष्टिकका मालवस्तु उत्पादन गर्ने उद्योगले प्रयोग गर्ने इन्जेक्सन मोल्डिङ मेसिन (वस्तु वर्गीकरण उपशीर्षक ८४७७.१०) मा ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क लगाइएकोले यो औचित्यपूर्ण देखिँदैन । WTO Binding Rate का कारणले यसमा भन्सार महसुल लगाउन सक्ने अवस्था नभएकाले पैठारीमा अन्य औद्योगिक मेशिनसरह राजस्वको भार पर्ने गरी हाल लगाइ आएको ५ प्रतिशत अन्तःशुल्क घटाइनु पर्दछ ।

३३. विद्युतीय सवारी साधनको व्याट्री चार्जरमा महसुल सुविधा

विद्युतीय सवारी साधनलाई प्रोत्साहन दिने सरकारको नीति भएको अवस्थामा यसको प्रयोगलाई बढावा दिन यस्ता सवारी साधनको व्याट्री चार्ज गर्न प्रयोग हुने पाँच किलोवाट आवर र सोभन्दा बढी क्षमताका चार्जरमा भन्सार महसुलमा सुविधा दिन उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी कसैले विद्युतीय सवारी साधनमा प्रयोग हुने लिथियम आयन व्याट्री नेपालमा नै उत्पादन गर्न चाहेमा त्यस्तो उद्योगले पैठारी गर्ने लिथियममा भन्सार महसुलमा सहूलियत दिनुपर्दछ ।

३४. पुराना सवारी साधनलाई नयाँबाट विस्थापन गर्दा महसुल सुविधा

पुराना सवारी साधनबाट हुने वातावरण प्रदूषण कम गर्न सहयोग पुग्ने र राजस्वमा पनि योगदान हुने भएकाले कसैले बीस वर्षभन्दा बढी पुराना सवारी साधनहरूलाई पत्रु बनाई सोही प्रकृतिको सवारी साधन पैठारी गर्न चाहेमा त्यस्तो सवारी साधन पैठारी गर्दा लाग्ने भन्सार महसुलमा सहूलियत प्रदान गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

३५. पुनः प्रशोधन गर्ने उद्योगलाई प्रोत्साहन

व्याट्री, टायर जस्ता पुराना सामान पुनः प्रशोधन गर्ने उद्योगलाई आवश्यक पर्ने कच्चापदार्थ सहज रूपमा निकासी हुने कारणले सीमा क्षेत्रमा रहेका यस्ता उद्योगलाई कच्चापदार्थको अभाव हुने भएकाले यस्तो निकासीलाई निरुत्साहित गरी पुनः प्रशोधन गर्ने उद्योगलाई प्रोत्साहन दिन उपयुक्त हुन्छ । तर यस प्रकारका उद्योगले वातावरण प्रदूषण गर्ने संभावना बढी भएकाले त्यसतर्फ सचेत हुन पर्ने देखिन्छ ।

३६. साफ्टा सुविधामा पैठारी हुने मालवस्तुमा राजस्वको भार समायोजन गर्ने

साविकमा सार्क क्षेत्रबाट खासै पैठारी नहुने प्रकृतिका मालवस्तुहरू पनि हाल साफ्टा सुविधाका कारणले सार्क मुलुक र खासगरी भारतबाट पैठारी हुने गरेको तथा यस्तो प्रवृत्ति दिनानुदिन बढ्दै गएको देखिएको छ । यसरी सहूलियत दरमा पैठारी हुने कतिपय मालवस्तु नेपालभित्रै पनि उत्पादन हुने गरेको पाइन्छ । साफ्टा सुविधा अन्तर्गत अत्यन्त कम महसुल दरमा मालवस्तु पैठारी हुने हुँदा सोही प्रकृतिका मालवस्तु उत्पादन गर्ने नेपाली उद्योगहरूलाई प्रतिस्पर्धा गर्न कठिनाई भएको छ । अतः स्वदेशमा नै उल्लेख्य परिमाणमा उत्पादन हुने मालवस्तु साफ्टा सुविधा अन्तर्गत पैठारी हुने अवस्था भएमा यसको अन्य उपयुक्त विकल्प खोजी त्यस्ता वस्तुमा राजस्वको भार बढाउनु उपयुक्त हुन्छ ।

३७. मेशिनरी, यन्त्र, उपकरण र विद्युतीय उपकरणमा महसुल छुट

वस्तु वर्गीकरणको भाग ८४ मा पर्ने पाँच प्रतिशत भन्सार महसुल लाग्ने घरायसी प्रयोग हुन सक्ने बाहेकका मेशिनरी, यन्त्र, उपकरणमा १ प्रतिशत मात्र भन्सार महसुल लाग्ने

गरी आर्थिक ऐन, २०७८ को अनुसूची-१ को दफा १४ को उपदफा (२) को खण्ड (ट) मा व्यवस्था गरिएको छ । सोही अनुसूचीको दफा १ को भन्सार महसुल दरबन्दीमा त्यस प्रकारका मेशिनरी, यन्त्र, उपकरणमा पाँच प्रतिशत भन्सार महसुल दर लाग्ने व्यवस्था छ । यसो गर्नुको सट्टा त्यस्ता औद्योगिक मेशिनरी, यन्त्र, उपकरणमा कृषि सम्बन्धी यन्त्र जस्तै दरबन्दीमा नै १ प्रतिशत पैठारी भन्सार महसुल दर उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसैगरी घरको कामको समय घटाई कामलाई सरल, सहज बनाउन र आन्तरिक विद्युत खपत वृद्धि गर्न घरायसी प्रयोगका विद्युतीय उपकरणहरूमा इन्डक्सन चुल्होमा जस्तै भन्सार महसुल १ प्रतिशत कायम गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

३८. महसुल छुटको सिफारिशमा सुधार

प्रचलित आर्थिक ऐनको अनुसूची १ (वर्तमान आर्थिक ऐनको अनुसूची १ को दफा १५) मा विभिन्न निकायको सिफारिशमा पैठारीमा लाग्ने भन्सार महसुलमा पूर्ण वा आंशिक छुट दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी राजस्व छुट दिने व्यवस्था संवेदनशील हुने र छुट दिइने राजस्वको आयतन पनि निकै ठूलो भएकोले सिफारिश गर्ने निकायले त्यसरी महसुल सुविधामा सिफारिश गरिएका मालवस्तुको स्पष्ट रूपमा परिमाण, मूल्य, मालवस्तु चलान गर्ने मुलुक र त्यस्ता मालवस्तु पैठारी हुने भन्सार कार्यालयसमेत खुलाई सिफारिश गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्न वा सिफारिशमा एकरूपता कायम गर्न यसरी गरिने सिफारिशको ढाँचा नै तोक्न उपयुक्त देखिन्छ ।

३९. सिपिङ कन्टेनरको अस्थायी पैठारी

हाल चोभारस्थित सुक्खा बन्दरगाह एवं भन्सार कार्यालयसमेत सञ्चालनमा आएको छ । सो कार्यालयमा जाँचपासको लागि मालवस्तु लिई आउने सिपिङ कन्टेनरहरूको हकमा अस्थायी पैठारी सम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छैन । सीमास्थित भन्सार कार्यालयबाट नेपाली ट्रेलरमा राखी ल्याइने त्यस्ता मालबाहक कन्टेनरहरू कति समयसम्म नेपालमा बस्न पाउने, कति समयभित्र फर्कनु पर्ने र तोकिएको समयमा फिर्ता नभएमा के कति अस्थायी पैठारी महसुल लिने, अस्थायी पैठारी महसुल बुझाएर कति समयसम्म नेपालभित्र बस्न पाउने जस्ता प्राविधिक विषयहरू समेटेर आर्थिक ऐनमा नै सो को व्यवस्था गर्न जरुरी देखिएको छ ।

६.२.२ मूल्य अभिवृद्धि कर

१. मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको पुनरावलोकन

मूल्य अभिवृद्धि करको सिद्धान्त अनुसार उद्योगी, व्यापारी तथा व्यवसायीलाई यस करको दायराबाहिर रहनुभन्दा करको दायराभित्र रहन बढी फाइदा हुन्छ । मूल्य अभिवृद्धि कर व्यवस्थामा सुधार गरेर उद्योग, व्यापारी तथा व्यवसायीलाई मूल्य अभिवृद्धि करको मर्म अनुसार कर छुटको माध्यमले करको दायराबाहिर रहनुभन्दा पनि कर छुट हटाएर करको दायराभित्र आउनु बढी फाइदा हुन्छ भन्ने अनुभूति दिइनुपर्दछ । यस सन्दर्भमा देहाय वमोजिम हुन उपयुक्त देखिएको छ ।

(क) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को अनुसूची १ मा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट हुने वस्तु तथा सेवाको लामो विवरण उल्लेख छ । मूल्य अभिवृद्धि कर छुटको आर्थिक तथा सामाजिक उद्देश्य प्रभावकारी रूपमा हासिल भएको छ भन्ने आधार पनि देखिन्छ । उल्टै त्यसबाट कर सक्षमतामा हास आई समग्र राजस्व संकलनमा समेत नकारात्मक प्रभाव परेको अवस्था छ । अतः मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिन आवश्यक नदेखिएका केही प्रमुख वस्तुहरू जस्तै हार्मोनाइज्ड वस्तु वर्गीकरणको भाग ३ मा पर्ने माछा लगायतका जल जीवजन्य वस्तुहरू, भाग ६ मा पर्ने फूलहरू, भाग ८ मा पर्ने सुक्खा फलहरू (Dry Fruits), भाग ९ मा पर्ने कफिका गोडा र चियाका पात, भाग ५१ को ऊनी धागो, भाग ५७ को ऊनी गलैचा, भाग ६२ मा पर्ने साडी, लुङ्गी र धोतीहरू जस्ता वस्तु तथा सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिने व्यवस्था आर्थिक वर्ष २०७९/८० देखि नै हटाइनु पर्दछ ।

(ख) त्यसैगरी विभिन्न तहका सरकारी तथा सुरक्षा निकायको लागि आवश्यक पर्ने वस्तु वा सेवा पैठारी वा खरीदमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट हुने व्यवस्था मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची-१ मा भएकोमा त्यस्तो छुट हटाइ मूल्य अभिवृद्धि करसहितको बजेट विनियोजनको व्यवस्था गर्नुपर्दछ । त्यस्तै विभिन्न सरकारी निकायको सिफारिशमा दिइने छुटलाई हटाई आवश्यकता र औचित्यता अनुसार तिरेको कर फिर्ता गर्न सालवसाली बजेटवाटै व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

(ग) मूल्य अभिवृद्धि कर छुट सम्बन्धी यस समितिद्वारा विज्ञको सहयोगमा भएको अध्ययन प्रतिवेदन (अर्थ मन्त्रालयमा पेश गरिएको) वमोजिम आगामी आर्थिक वर्षहरूमा VAT छुटको व्यवस्था क्रमशः हटाउँदै जानुपर्ने देखिन्छ ।

२. अनलाइन व्यवसायमा कर

नेपालमा अनलाइन व्यापार गर्ने ई कमर्स साईट (प्लेटफर्म) को व्यवसाय केही वर्षदेखि सामान्यरूपमा बढ्दै गएकोमा कोभिड-१९ महामारीपछि यस्तो व्यवसाय अत्यधिक बढेर गएको छ र भविष्यमा अझ बढ्ने देखिन्छ । हाल दराज, सस्तोडील, फुडमाण्डु, स्मार्ट

डोको, चियर्स, भाटभटेनी अनलाईन, ठूलो, ग्यापु, सोचेको डक कम, मेरो सपिड डट कम, गिफ्टमाण्डु लगायतका ई-कमर्स प्लेटफर्महरू सञ्चालनमा रहेका छन् ।

ई-कमर्स वेवसाइटले आफ्नै सामान विक्री गर्ने लगायत अन्य व्यवसायीका सामान आफ्नो वेवसाइटमा सूचीकृत गरी त्यस्ता सामान विक्री भएमा विक्री रकमको केही प्रतिशत कमिशन र डेलिभरी शुल्क प्राप्त गर्ने गरी आफ्नो कारोबारलाई व्यवस्थापन गरेका छन् । व्यावहारिक रूपमा त्यस्तो दुवानी र कमिशनमा केही ई-कमर्स साइटहरूले मूल्य अभिवृद्धि कर उठाएका छन् भने अन्यले उठाएको पाईदैन ।

हाल ई-कमर्स प्लेटफर्म मार्फत सामान विक्री गर्नेहरूले चोरी पैठारी गरी आयात गरेका सामान विक्री गर्ने जोखिम एकातर्फ बढ्दै गएको छ भने खरिदकर्ताले बीजक नपाउने, पाइहाले पनि त्यस्तो बीजक अभिलेखीकरण नहुने जस्ता कारणले ई-कमर्स मार्फत ठूलो कारोबार गरिरहेका व्यवसायीहरू अर्कोतर्फ करको दायराभन्दा बाहिर नै रहेका छन् । वार्षिक रु. पचास लाखभन्दा बढीको कारोबार गरेतापनि यस्ता आपूर्तिकर्ताहरू मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका तथा नियमनको दायराभित्र समेत आउन सकेका छैनन् । भारतले ई-कमर्स प्लेटफर्महरूले संकलन गरेको रकम आपूर्तिकर्तालाई भुक्तानी गर्दा १ प्रतिशत अग्रिम कर कट्टी गर्ने व्यवस्था लागू गरेको छ भने त्यस्तो अग्रिम कर कट्टी रकम करदाताले आफूले तिर्ने करमा मिलान गर्न पाउने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै बंगलादेशमा अनलाईन मार्फत विक्री हुने वस्तु तथा सेवामा ७.५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने कानूनी व्यवस्था छ । यस परिप्रेक्ष्यमा नेपालमा अनलाईन व्यवसायलाई करको दायरामा ल्याउन निम्न वमोजिम हुनेगरी सुझावहरू सिफारिश गरिएको छ ।

- (क) एक करोडभन्दा माथिको वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्ने अनलाईन सेवा प्रदायक व्यवसायीहरू मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता हुनु पर्ने कानूनी व्यवस्था गर्ने ।
- (ख) अनलाईन सेवा प्रदायक (ई-कमर्स प्लेटफर्म) ले वस्तु वा सेवा आपूर्तिकर्तालाई रकम भुक्तानी गर्दा सो भुक्तानी रकमको निश्चित प्रतिशत अग्रिम आयकरबापत कट्टा गर्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (ग) अनलाईन सेवा प्रदायक (ई-कमर्स प्लेटफर्म) ले वस्तु वा सेवाको कारोबार गर्दा स्थायी लेखा नम्बर भएका आपूर्तिकर्ताको मात्र वस्तु वा सेवा विक्री गर्न मिल्ने व्यवस्था गर्ने ।
- (घ) ई-कमर्स सेवा प्रदायकले कारोबारको आधारमा आफूले लिने सेवा शुल्क तथा दुवानी सेवा शुल्कमा मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्ने ।
- (ङ) भर्चुअल कारोबार र अनलाईन सेवाप्रदायकलाई करको दायरामा ल्याउन र करारोपणको लागि आवश्यक प्रवन्ध गर्न मौजूदा कर कानूनहरूमा आवश्यकता अनुरूप परिमार्जन गर्ने ।

३. केन्द्रीय बीजक अनुगमन प्रणाली (Central Billing Monitoring System-CBMS) मा सुधार

मूल्य अभिवृद्धि करको कार्यान्वयनलाई प्रभावकारी बनाउन बीजक लिनेदिने प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्नु अति आवश्यक छ । यसको लागि कारोवारको अभिलेखलाई व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउन रु. पाँच करोडभन्दा बढीको वार्षिक कारोवार गर्ने करदाता (आयकर र मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका) सबैले Real Time मा आधारित कम्प्युटर बीजक (Computer Bill) जारी गर्ने गराउने व्यवस्थालाई अनिवार्य गर्नुपर्दछ । यसको लागि मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको दफा १४(क) को उपदफा (२) बमोजिम अनिवार्यरूपमा विद्युतीय बीजक जारी गर्नुपर्ने गरी विभागले तोक्नु पर्दछ ।

४. ढुवानी सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर

आर्थिक ऐन, २०७६ ले ढुवानी सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था गरे तापनि आर्थिक ऐन, २०७८ बाट यो व्यवस्था हटेको छ । आर्थिक ऐन, २०७६ बमोजिम ढुवानी सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लागू भएपछि केही ढुवानी व्यवसायीहरू दर्ता भई हालसम्म पनि कायमै रहेको पाइन्छ । व्यवसायिक लागतको महत्वपूर्ण हिस्सा ढुवानी क्षेत्रले लिने भए पनि यो क्षेत्र पारदर्शी हुन नसक्दा यसको प्रभाव व्यवसायीको समग्र कारोवारमा समेत परेको छ । यस सन्दर्भमा गत आर्थिक वर्षमा गरिएको एक अध्ययनले ढुवानी सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउँदा कारोवार पारदर्शी हुने, करको दायरा विस्तार हुने, कर असुली बढ्ने र कर सक्षमता समेत वृद्धि हुने देखाएको थियो । अतः ढुवानी सेवाको क्षेत्रमा विद्यमान समस्यालाई संबोधन गर्न देहाय बमोजिमको व्यवस्था हुन सिफारिश गरिएको छ ।

- (क) ढुवानी सेवामा मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने व्यवस्था गरी सीमा (Threshold) भन्दा बढी कारोवार गर्ने सबै प्रकारका ढुवानी व्यवसायीलाई मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता गराउने,
- (ख) सीमा (Threshold) भन्दा कमको कारोवार गर्ने ढुवानी व्यवसायीसँग सवारी साधन भाडामा लिएमा वा ढुवानी सेवा लिएमा सेवा लिने व्यक्तिले भुक्तानी गर्दा रिभर्स चार्जको रूपमा मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्ने,
- (ग) स्थायी लेखा नम्बर नभएका सवारी साधन भाडामा लिंदा करारको आधारमा खर्च लेखी भुक्तानीमा कर कट्टी गरी सो कर र सोको विवरण आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा पेश गरेमा सो बापतको खर्च आयकर प्रयोजनको लागि कट्टी गर्न दिने र त्यस्ता सवारी साधन धनीलाई सवारी भाडाबापत भुक्तानी गर्दा ५ प्रतिशत अग्रिम करकट्टी गर्ने,

- (घ) मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता नभएका प्राकृतिक व्यक्तिको ढुवानी सेवाको भाडाबापतको मात्र आय भएको अवस्थामा त्यस्ता व्यवसायीले प्राप्त गरेको आयमा काटिएको अग्रिम कर अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने भुक्तानीको रूपमा मान्यता दिने,
- (ङ) नयाँ सवारी साधन भाडा प्रयोजनमा दर्ता गर्दा प्राकृतिक व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्न नपाउने र व्यवसायिक फर्म वा निकायको स्वामित्वमा मात्र दर्ता गर्ने गरी सवारी साधन दर्ता सम्बन्धी कानूनमा आवश्यक संशोधन गर्ने,
- (च) साविकमा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका ढुवानी व्यवसायीले ढुवानीका साधन भाडामा लिंदा करारको आधारमा खर्च लेखी भुक्तानीमा कर कट्टी गरेको रकम र सो को विवरण आन्तरिक राजस्व कार्यालयमा बुझाएमा सो खर्चलाई आयकर प्रयोजनका लागि खर्च दावी गर्न दिने गरी समयावधि तोकी आर्थिक ऐनमा नै व्यवस्था गर्ने,
- (छ) राजस्व अनुसन्धान विभागको भिसिटिएस प्रणालीमा प्रविष्टि गर्दा गाडी नं. को साथै ढुवानी साधन धनीको स्थायी लेखा नम्बर समेत अनिवार्य रूपमा उल्लेख गर्नुपर्ने गरी उक्त प्रणालीमा परिमार्जन गर्ने ।

५. वैदेशिक भ्रमणमा मूल्य अभिवृद्धि कर

नेपालबाट पर्यटकको रूपमा विदेश भ्रमणमा जानेलाई बैकले लिने सेवा शुल्क बाहेक अन्य कुनै पनि शुल्क नलाग्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी कुनै पनि शुल्क विना निर्वाध रूपमा विदेश भ्रमण गर्न दिँदा विदेशी मुद्रा सञ्चितिमा दबाव पर्नु स्वाभाविक हो । कतिपय मुलुकहरूमा टुर अपरेटरले विदेश भ्रमण प्याकेज विक्री गर्दा विक्री रकमको निश्चित प्रतिशत रकम राजस्व वापत संकलन गर्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । अतः नेपालबाट विदेश भ्रमणको टुर प्याकेज विक्री गर्दा निश्चित रकमभन्दा बढीको विक्री रकममा मूल्य अभिवृद्धि कर असुल गर्नुपर्दछ । त्यसैगरी प्याकेजबाहेक निजी पर्यटकको रूपमा विदेश भ्रमण गर्दाको अवस्थामा त्यस्तो भ्रमणमा जाने व्यक्तिबाट विदेशी मुद्रा साट्टा कै बखत रिभर्स चार्ज (Reverse Charge) का रूपमा मूल्य अभिवृद्धि कर लिन उचित हुने देखिन्छ ।

६. मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र नियमावली, २०५३ मा गर्नुपर्ने सुधार

- (क) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा १७(४) मा यस दफा बमोजिम कर कट्टी सुविधा प्रदान गरिने वस्तु तथा सेवाको तोकिए बमोजिमका उपयोगिता अवधि समाप्त हुनु अगावै कर लाग्ने कारोबार प्रयोग हुन छाडेमा तोकिए बमोजिम सो वस्तु वा सेवा तत्काल बजार मूल्यमा विक्री भएको मानी कर असुलउपर गरिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । तर मूल्य अभिवृद्धि करको अनुसूची-१ को समूह १२ मा घर र जग्गाको खरिद विक्री तथा बहालमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट हुँदा दफा १७(४) को व्यवस्था कार्यान्वयनमा जटिलता देखिएको छ । सो व्यवस्थालाई

कार्यान्वयनयोग्य बनाउन उक्त अनुसूची-१ को समूह १२ को प्रतिबन्धात्मक व्यवस्थामा "मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएको व्यक्तिले कर कट्टी लिएको घर तथा बहाल" थप गर्ने ।

- (ख) उपभोक्ताको बीजक लिने बानीको विकास गर्न विद्युतीय भुक्तानीमा मात्र नभई खुद्रा विक्रेताबाट उपभोक्ताले कर बीजकमा तिरेको निश्चित प्रतिशत कर फिर्ता गर्ने व्यवस्था मिलाउने । दीर्घकालमा नागरिक लगानी कोषजस्तै कर लगानी कोष खडा गरी उपभोक्ताको नाममा त्यस्तो फिर्ता गर्ने रकम जम्मा गर्न सकिनेगरी थप अध्ययन गरी यस सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था, प्रक्रिया र संयन्त्र बनाउनेतर्फ पहल गर्ने ।
- (ग) उपयोग अवधि समाप्त भै नोक्सानी भएको वस्तुको कर कट्टीलाई व्यवस्थित गर्न मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावलीको नियम ३९क. को उपनियम (१) मा उपयोग गर्ने म्याद सकिएका वस्तुका हकमा "कुनै आर्थिक वर्षभित्र उपयोग गर्ने म्याद सकिएका वस्तुको अर्को वर्षको पहिलो दुई महिनाको कर विवरण पेश गर्ने म्यादभित्र प्रमाणसहित त्यस्तो वस्तुमा तिरेको कर कट्टी गर्नको लागि कर अधिकृत समक्ष निवेदन दिनुपर्नेछ" भन्ने व्यवस्था राख्ने । त्यसैगरी सो नियमको उपनियम (२) मा "... .. परेको निवेदन बढीमा ३० दिनभित्र छानवीन गरी हानी " भन्ने शब्दहरू थप गर्ने ।
- (घ) बिक्री कर खारेज भएको लामो समय भएकोले मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५३ को अनुसूची १६ मा प्रयोग भएको बिक्री कर सम्बन्धी भाषामा परिमार्जन गर्नुपर्ने ।
- (ङ) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ बमोजिम कर अधिकृतले कैद गर्ने गरी गरेको निर्णयउपर प्रशासकिय पुनरावलोकनको सट्टा राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन गर्ने व्यवस्था गर्दा न्यायको सर्वमान्य सिद्धान्त एवं न्यायिक हिसाबले समेत उपयुक्त हुने भएकाले सोही बमोजिम मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनमा संशोधन गर्ने ।
- (च) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा २६ को उपदफा (२) मा संशोधन गरी "उपदफा (१) को प्रयोजनको लागि प्रत्येक महिना र महिनाको भागमा वार्षिक १५ प्रतिशतका दरले व्याज गणना गरिनेछ" भन्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने ।
- (छ) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ११ मा परिमार्जन गरी कर अधिकृतले लगातार ६ महिनासम्म विवरण नदिई बसेका करदाताको दर्ता निलम्बन गर्न सक्ने र त्यस्तो करदाताले विवरण तथा विवरण बमोजिमको कर दाखिला गरेमा निलम्बन फुकुवा गर्ने सक्ने व्यवस्था राख्ने ।

- (ज) अनुसूची-२ को दफा ८ मा भएको हालको व्यवस्था अनुसार साना जलविद्युत आयोजनाका लागि आवश्यक पर्ने मेशिनरी औजारहरू र तिनका पार्टपुर्जा, यन्त्र उपकरणहरू, पेनस्टक पाईप वा सो बनाउन प्रयोग हुने फलामे पाता स्थानीय उद्योगबाट आपूर्ति हुँदा शून्य दरको सुविधा प्राप्त हुने तर ठूला आयोजनाका लागि सो सुविधा प्राप्त नभएकाले ठूला आयोजनालाई समेत स्थानीय वस्तुमा सो सुविधा प्रदान गर्ने गरी उक्त दफा परिमार्जन गर्ने ।
- (झ) कारोबारको अभिलेख सुरक्षित राख्ने अवधि अन्तःशुल्क ऐन र मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावलीमा ६ वर्ष भएको तर आयकर ऐनमा ५ वर्ष भएकोले यस व्यवस्थालाई समान रूपमा ५ वर्ष कायम गर्न उपयुक्त हुने देखिँदा सो बमोजिम गर्न आयकर कानूनमा परिमार्जन गर्नुपर्दछ ।
- (ञ) वित्तीय सेवालाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट गरेको र यस्तो कारोबारमा आयकर ऐन, २०५८ ले तीस प्रतिशतको दरले कर लगाउने व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अनुमति प्राप्त भुक्तानी सेवा प्रदायक (Payment System Provider–PSP) र भुक्तानी सेवा सञ्चालक (Payment System Operator–PSOs) ले प्रदान गर्ने भुक्तानी प्रशोधन-संशोधन सेवालाई मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिनु पर्ने ।
- (ट) मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ को दफा ३२(क) मा कुनै व्यक्तिले यो ऐन लागू हुने अवस्था बारे कुनै द्विविधा भई निराकरणका लागि विभागसमक्ष लिखित रूपमा निवेदन दिएमा विभागले त्यस्तो व्यक्तिलाई लिखितरूपमा सूचित गरी विभागको धारणा सहित तोकिए बमोजिम पूर्वदिश जारी गर्नसक्ने व्यवस्था भएको तर नियमावलीमा यस्तो व्यवस्था उल्लेख नभएकाले नियमावलीमा आयकरमा भए सरह त्यस्तो पूर्वदिश जारी गर्नुपर्ने पैतालीस दिनको समयावधि समेत तोकिएको कानूनी सुधारको व्यवस्था गर्ने ।
- (ठ) बिमा अभिकर्ताको व्यवसायमा व्यावहारिकरूपमा कर असुली गर्न कठिनाई भएको तथा जीवन बिमा व्यवसायमा समेत मूल्य अभिवृद्धि कर छुट भएको हुँदा यस्तो व्यवसायिक तथा पेशागत सेवालाई मूल्य अभिवृद्धि कर ऐनको अनुसूची-१ को समूह १० मा जीवन बिमा अभिकर्ताको सेवा समावेश गरी मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिने ।
- (ड) विदेशबाट हुने कोइला आयातलाई घटाउन र वातावरण संरक्षणमा सहयोग पुर्‍याउन स्थानीय वायोमासमा आधारित ब्रिकेट उत्पादन गर्ने स्वदेशी उद्योगले खरिदमा तिरेको मूल्य अभिवृद्धि कर फिर्ता दिने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (ढ) मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भइ रु. ५० लाखसम्म वस्तु वा सेवा वा वस्तु तथा सेवा मिश्रित कारोवार गर्ने करदाताले सम्वत २०७८ साउन महिना अघिको विवरण

बुझाउन बाँकी रहेछ भने सो अवधि सम्मको विवरण र कर रकम बुझाएमा लाग्ने ब्याज, शुल्क, थप दस्तुर र जरिवाना पुरै मिन्हा दिने व्यवस्था आर्थिक ऐनबाट हुन उपयुक्त हुने ।

६.२.३ आयकर

१. राईड सेयरिड सेवामा कर

नेपालमा अनलाइन प्लेटफर्म मार्फत सवारी साधन राइड सेयरिड (Ride Sharing) गर्ने र भाडामा दिने र लिने व्यवसाय द्रुत गतिमा विस्तार हुँदै गएको छ । वजारमा पठाओ, टुटल, साहारा, सारथी, ईजी ट्याक्सी नेपाल, सरर, कावा राइड्स, अनभर स्मार्ट ट्याक्सी, एड्डी क्याव, ट्याक्सीमाण्डु, इन ड्राइभर, मेट्रो अनलाइन ट्याक्सी, हुप राइड्स, फिलीली, सुपर पार्टनर, लुजुम, मोटर राइड लगायतका अनलाइन सेवा प्रदायकहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । यी कम्पनीहरूले राइड सेवाका अतिरिक्त खाना तथा पार्सल डेलिभरीको काम समेत गर्दै आएका छन् । मौजुदा आयकर ऐनले भाडाका सवारी साधन धनीलाई पूर्वानुमानित कर तिर्ने करदाताको रूपमा कर संकलन गर्ने व्यवस्था गरेको छ भने निजी सवारी साधन धनीले प्राप्त गरेको आयमा भुक्तानीको अवस्थामा दश प्रतिशत कर काट्नु पर्ने र सम्बन्धित करदाताले आय वर्ष सकिएपछि आफ्नो स्वयं कर निर्धारण गरी कर विवरण पेश गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । त्यस्तै, मूल्य अभिवृद्धि करतर्फ सार्वजनिक यात्रुवाहक यातायात (केवलकार बाहेक) ले दिने सेवामा मू.अ.कर छुट हुने व्यवस्था गरेको छ ।

यस्ता अनलाइन प्लेटफर्म कम्पनीहरूले आफ्नो कमिशन आम्दानीमा आयकर तिर्दै आएका छन् । यी प्लेटफर्म सेवाप्रदायक व्यवसायीहरूले सवारी साधन धनी र ग्राहकलाई सेवा दिन एक आपसमा जोड्ने काम मात्र गर्ने भएकाले ग्राहकले तिर्ने रकम कम्पनीको आम्दानी नभई सो सेवाबापत प्राप्त हुने कमिशन आम्दानी मात्र कम्पनीको आय हुने भन्दै आएका छन् । हालको अवस्थाले ग्राहकले भुक्तानी गरेको रकममध्ये सेवा प्रदायक कम्पनीको कमिशन मात्र औपचारिक प्रणालीमा आई सो रकममा मात्र कर लाग्दै आएको छ । सवारी राईडरले लिने रकम ग्राहकबाट कम्पनी हुँदै अनौपचारिक क्षेत्रमा पुगी त्यस्तो रकममा हालसम्म कुनै पनि कर लागेको छैन ।

नेपालमा राइड सेवा दिने नब्बे प्रतिशतभन्दा बढी सवारी साधनहरू भाडाका सवारी साधन नभई निजी सवारी साधन रहेका छन् । नेपालको सबैभन्दा ठूलो राइड सेयरिड एप “पठाओ” ले दैनिक एक लाख पचास हजारभन्दा बढीलाई सेवा दिदै आएको तथ्य उनीहरूकै वेबसाइटमा उल्लेख गरिएको छ । यसरी हेर्दा प्रति व्यक्ति औसत रु. १५० मात्र सेवा शुल्क लिएको अवस्थामा पनि पठाओले दैनिक रु. दुई करोड पच्चीस लाखभन्दा बढीको कारोवार गर्ने गरेको अनुमान गर्न सकिन्छ । सो रकमको ८० देखि ९० प्रतिशत रकम सवारी साधन धनीले पाउने र त्यस्तो रकममा हालसम्म कर लगाइएको छैन ।

भारतमा राइड सेयरिड सेवामा सो सेवा प्रदायक संस्थाले ग्राहकसँग लिने कुल भाडा रकममा १ जनवरी २०२२ देखि ५ प्रतिशत जिएसटी (GST) लगाउन सुरु गरेको छ । त्यस्तै बंगलादेशले राइड सेयरिड सेवामा सो सेवा प्रदायक संस्थाले आफूले लिने सेवा शुल्कमा मात्र ५ प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लगाउने गरेको छ । पाकिस्तानको पञ्जाव

राज्यमा राइड सेयरिड सेवामा ४ प्रतिशत विक्री कर लगाउने गरेको छ । अतः सवारी साधन धनीले प्राप्त गर्ने रकममा न्यूनतम दरमा अग्रिम कर कट्टी गरेर मात्र भुक्तानी दिने व्यवस्था गर्ने र सो कर अन्तिम रूपमा कर कट्टी भएको भुक्तानी मात्रै साथै त्यस्ता व्यक्तिले अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नम्बर लिनु पर्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

२. अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने भुक्तानीमा प्रगतिशील करको दर

आयकर ऐन, २०५८ ले धेरै किसिमका भुक्तानीमा कट्टी गरेका करहरूलाई अन्तिम रूपमा करकट्टी हुने भुक्तानीको रूपमा वर्गीकरण गरेको छ । उदाहरणको लागि लाभांश, प्राकृतिक व्यक्तिले प्राप्त गरेको व्याज, सवारी तथा जग्गा भाडा, अवकाश भुक्तानीहरू, गैर वासिन्दा व्यक्तिलाई गरिने भुक्तानीहरू, वीस हजार सम्मको बैठक भत्ता, आकस्मिक लाभ बापतको भुक्तानी, पटके अध्यापन बापतको पारिश्रमिक, सामूहिक लगानी कोषबाट प्राकृतिक व्यक्तिलाई भुक्तानी गरेको प्रतिफल, प्रश्नपत्र तयार वा उत्तरपुस्तिका जाँच गरेबापतको भुक्तानीमा कट्टी गरेको कर अन्तिम रूपमा कर कट्टी हुने भुक्तानी भनी वर्गीकरण गरिएको छ ।

माथि उल्लिखित भुक्तानी बापत जतिसुकै रकम प्राप्त गरे पनि करको दर समान हुने व्यवस्था छ । प्रगतिशील करले धनी र गरीव बीचको अन्तर (Gap) कम गर्न मद्दत गर्दछ भने समदरको करले सो अन्तर थप बढाउँदछ । करको दायित्व घटाउन करदाताले आफ्नो आयलाई अन्तिम रूपमा करकट्टी हुने आयको रूपमा रूपान्तरण गर्न प्रयास गर्दछन् र यसबाट चुहावट समेत वृद्धि हुने अनुमान लगाउन सकिन्छ । अतः यस्ता भुक्तानीमा करको प्रगतिशील दर बनाउँदा कर योजना गर्ने कार्य समेत नियन्त्रण हुन्छ । अन्य मुलुकहरूमा पनि यस्तो अन्तिम कर कट्टी हुने केही आयका शीर्षकहरूमा प्रगतिशील करको दरमा कर कट्टी हुने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । अतः देहायको भुक्तानीमा देहाय बमोजिम प्रगतिशील दरमा कर कट्टा गर्ने व्यवस्था हुन उपयुक्त देखिन्छ ।

(क) **व्याजकर:** प्राकृतिक व्यक्तिले प्राप्त गरेको वार्षिक रु. दुई लाख पचास हजारसम्मको व्याजमा पाँच प्रतिशत कर लाग्ने र रु. दुई लाख पचास हजारभन्दा बढीको व्याज भुक्तानीमा दश प्रतिशत कर लगाउने । तर परिवर्त्य विदेशी मुद्रामा खोलेको बैंक खाताको व्याजमा व्याजकर नलाग्ने व्यवस्था गर्ने ।

(ख) **लाभांश तथा म्युचुअल फण्डबाट भुक्तानी भएको प्रतिफल:** कृषिजन्य र आफ्नो उत्पादनको ८० प्रतिशतभन्दा बढी विदेशमा निकासी गर्ने उद्योगले दिने जतिसुकै लाभांश र प्रतिफलमा ५ प्रतिशत कायम राखी सो बाहेकका अन्य निकायले गर्ने रु. ५ लाखसम्मको लाभांश वा प्रतिफल भुक्तानीमा पाँच प्रतिशत कर लगाउने । सोभन्दा बढीको लाभांश वा प्रतिफल भुक्तानीमा दश प्रतिशत कर लगाउने ।

- (ग) गैर बासिन्दा व्यक्तिलाई भुक्तानी हुने सेवा शुल्क: गैर बासिन्दा व्यक्तिलाई पच्चीस लाखसम्मको सेवा शुल्क भुक्तानीमा पन्ध्र प्रतिशत र सोभन्दा बढीको भुक्तानीमा पच्चीस प्रतिशत कर लगाउने ।
- (घ) बैठक भत्ता: प्रति बैठक रु. दश हजार सम्मको भुक्तानीमा पन्ध्र प्रतिशत र सो भन्दा बढीको भुक्तानीमा पच्चीस प्रतिशत कर लगाउने ।
- (ङ) जग्गाको भाडा र लिज: कृषि प्रयोजनको लागि जग्गा भाडामा लिएको बाहेक प्रति महिना रु. पचास हजार सम्मको जग्गा भाडा वा लिजबापतको भुक्तानीमा दश प्रतिशत र सो भन्दा बढीको भुक्तानीमा पन्ध्र प्रतिशत ।
- (च) सवारी साधन भाडा: सवारी साधन भाडाबापतको एक पटकमा रु. पचास हजार सम्मको भुक्तानीमा दश प्रतिशत र सोभन्दा बढीको भुक्तानीमा पन्ध्र प्रतिशत ।
- (छ) लगानी बीमाको लाभ: लगानी बीमाको पोलिसीबाट प्राकृतिक व्यक्तिले प्राप्त गरेको रु. पच्चीस हजारसम्मको लाभमा कर छुट दिने । रु. पच्चीस हजार देखि रु. दुई लाख पचास हजारसम्मको लाभमा ५ प्रतिशत र रु. दुई लाख पचास हजारभन्दा बढीको लाभ भुक्तानीमा ७.५ प्रतिशत कर लगाउने ।

३. विदेशबाट प्राप्त हुने आयमा करारोपण

नेपालमा बसेर रोजगारी, व्यक्तिगत परामर्श सेवा, सामाजिक सञ्जालमा विज्ञापन गर्ने कार्य, सफ्टवेयर वा यस्तै प्रकृतिका अन्य विद्युतीय सेवा उपलब्ध गराएबापत विदेशबाट विदेशी मुद्रामा प्राप्त हुने आयमा बैंक वा मनी ट्रान्सफरले रकम भुक्तानी दिँदा १ प्रतिशतका दरले कर कट्टी गर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । यसरी कट्टी गरेको कर अप्रीम रूपमा कट्टी गरेको मानिने भएकाले सो आय हुनेले आय विवरण पेश गरी सामान्य करको दरले कर गणना गरी कर तिर्नुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । उल्लिखित व्यक्तिगत आयमा भुक्तानीको समयमा पनि सो देशको कानून बमोजिम कर कट्टा गरी पठाएको हुन्छ । यसरी अहिलेको व्यवस्था बमोजिम नेपालमा बसेर प्राप्त हुने यस्तो आयमा दोहोरो कर लाग्न गएको छ जुन व्यावहारिक मानिँदैन । बंगलादेशमा यस प्रकारको आम्दानीमा कुनै पनि कर नलाग्ने व्यवस्था रहेको छ भने भारतमा वार्षिक रु. पाँच लाखसम्मको आय हुनेले लाग्ने करमा पचास प्रतिशत छुट पाउने व्यवस्था रहेको छ । नेपालको हालको कानूनी व्यवस्थामा संशोधन गर्दै नेपालमा बसी विदेशमा अनलाइन मार्फत रोजगारी, व्यक्तिगत परामर्श सेवा, सामाजिक सञ्जालमा विज्ञापन गर्ने कार्य, सफ्टवेयर वा यस्तै प्रकृतिका अन्य विद्युतीय सेवा उपलब्ध गराएबापत विदेशी मुद्रामा प्राप्त हुने रकममा न्यूनतम दरमा कर कट्टी गर्ने व्यवस्था गर्ने र वार्षिक रु. ६० लाखसम्म त्यस्तो आय भएकालाई सो कर अन्तिम रूपमा करकट्टी भएको आय मान्ने गरी ऐनमै व्यवस्था गर्ने । वार्षिक रु. ६० लाख भन्दा बढी

आय हुनेले आय विवरण पेश गरी लाग्ने सामान्य करमा पचहत्तर प्रतिशत छुट दिने गरी कानूनी व्यवस्था संशोधन गरिनु उपयुक्त हुन्छ ।

४. सामाजिक सञ्जालमार्फत् विज्ञापन तथा विद्युतीय सेवा खरिद गर्दाको शुल्कमा कर

नेपालमा वसेर फेसबुक, ट्वीटर, इन्स्टाग्राम लगायतका नेपालमा दर्ता नभएका विदेशी सामाजिक सञ्जालमा विज्ञापन गर्ने प्रवृत्ति ह्रासै बढेको छ । कानूनी रूपमा दर्ता नभएका त्यस्ता सामाजिक सञ्जालहरूले वर्षेनी ठूलो रकम नेपालबाट विदेशतर्फ लगिरहेको अनुमान छ ।

बंगलादेशमा नेशनल बोर्ड अफ रेभेन्यूले फेसबुक, गुगल आदिलाई मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्नका लागि आदेश जारी गरेबमोजिम बंगलादेशमा दर्ता भएका ठूला अनलाइन व्यवसायहरूले पन्ध्र प्रतिशतले मूल्य अभिवृद्धि कर संकलन गर्दै आएका छन् । त्यस्तै भारतमा पनि फेसबुक लगायतका ठूला अनलाइन दर्ता भई व्यवसाय सञ्चालन गर्दै आएका छन् । भारतमा अनलाइनबाट विज्ञापन गर्दा अठार प्रतिशत जीएसटी (GST) र दुई प्रतिशत अग्रिम कर (TDS) लाग्दै आएको छ । बंगलादेशमा दर्ता नभई सञ्चालनमा रहेका अनलाइन विज्ञापन वापतको रकम भुक्तानी गर्दा पन्ध्र प्रतिशत मूल्य अभिवृद्धि कर लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसको अतिरिक्त गैरवासिन्दालाई अनलाइन विज्ञापनवापत रकम भुक्तानी गर्दा पन्ध्र प्रतिशत अग्रिम कर कट्टी गर्ने व्यवस्था रहेको छ । अतः नेपालमा पनि यस्ता अनलाइन विज्ञापन गर्ने विदेशी प्लेटफर्मलाई आय विवरण बुझाउने व्यवस्था लागू गरी करको दायरामा ल्याउने वा अन्यथा भुक्तानीका बखत नै निश्चित प्रतिशतका दरले अग्रिम कर कट्टीको रूपमा राजस्व दाखिला गर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

५. नेपालमा काम गर्ने विदेशी नागरिकलाई करको दायरामा ल्याउने

नेपालमा आएर काम गर्ने विदेशी नागरिकलाई पारिश्रमिक कर लगायत अन्य करको दायरामा ल्याउन श्रम स्वीकृति तथा भिसा दिने निकायसँग समन्वय गरी त्यस्ता व्यक्तिहरूको सूचना अनिवार्य लिने प्रणाली विकास गर्नु पर्दछ । साथै श्रम स्वीकृत तथा भिसा नवीकरण गर्दा स्थायी लेखा नं. र कर चुक्ता प्रमाणपत्र अनिवार्य रूपमा पेश गर्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

६. नेपालस्थित विदेशी निकायमा कार्यरत कर्मचारी र परामर्शदातालाई करको दायरामा ल्याउने

नेपालस्थित संयुक्तराष्ट्र संघका कार्यालयहरू, विकास साझेदार कूटनीतिक नियोग तथा अन्य विदेशी संस्थाहरूमा कार्यरत स्थानीय कर्मचारीहरू (Local Staffs) र त्यस्ता संस्थालाई परामर्श सेवा उपलब्ध गराउने परामर्शदाता संस्था तथा व्यक्तिहरूले प्राप्त गर्ने पारिश्रमिक

तथा परामर्श सेवाको भुक्तानीको विवरण स्वचालित प्रणालीबाट कर प्रशासनमा प्राप्त हुने व्यवस्था गरी करको दायरामा ल्याइनुपर्छ ।

७. उच्च आय भएका सबै पेशाकर्मीलाई करको दायरामा ल्याउने

करयोग्य आय भएका चिकित्सक, इन्जिनियर, वकील, कलाकार, लेखा परीक्षक लगायतका धेरैजसो पेशाविद्हरू करको दायरामा आउन सकेका छैनन् । दायरामा आए तापनि उनीहरूको वास्तविक आयमा करारोपण हुन सकेको छैन भन्ने सुझावको सन्दर्भमा त्यस्ता पेशा व्यवसायमा संलग्न व्यक्तिको पेशागत प्रमाणपत्र नवीकरण गर्दा सम्बन्धित नियामक निकायमा अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नं. र कर चुक्ता प्रमाणपत्र पेश गर्ने व्यवस्था गरिनुपर्छ ।

८. निजीक्षेत्रद्वारा संचालित स्वास्थ्य तथा शिक्षा क्षेत्रको कारोवारको अभिलेखीकरण

निजीक्षेत्रद्वारा सञ्चालित स्वास्थ्य सेवा र शैक्षिक सेवा प्रदायक संस्थाहरूले प्रवाह गर्ने सेवाबापत लिने भुक्तानीको बिलिङ्ग प्रणालीलाई थप व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउन Real Time मा आधारित कम्प्यूटराइज्ड बिलिङ्ग सफ्टवेयर बनाई सोको अभिलेख आन्तरिक राजस्व विभागको एकीकृत कर प्रणालीमा ल्याउने व्यवस्था गरी नियमन गरिनुपर्छ ।

९. बैंक मार्फत कारोवार

व्यवसायिक कारोवारमा पारदर्शिता कायम गरी अनौपचारिक आर्थिक क्रियाकलापलाई औपचारिक बनाउन आयकर नियमावली, २०५९ को नियम ३८ को खण्ड (क) र (ख) बमोजिमका भौगोलिक क्षेत्रमा बाहेक अन्य क्षेत्रका व्यवसायीहरूबीच हुने व्यवसाय व्यवसायबीच (B2B) को कारोवारमा बैङ्किङ्ग प्रणालीबाट भुक्तानी गर्ने व्यवस्था अनिवार्य गरिनुपर्छ । त्यसैगरी पारिश्रमिक खर्च लेख्ने सबै करदाताले पारिश्रमिकको भुक्तानी सम्बन्धित कर्मचारीको बैंक खाता मार्फत अनिवार्य गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्छ ।

१०. पूर्वानुमानित करको विवरण सम्बन्धी व्यवस्था

वार्षिक कारोवार रकम रु. तीस लाखसम्म र करयोग्य आय रु. तीन लाखसम्म भएका व्यक्तिगत व्यवसायिक फर्महरूले आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम पूर्वानुमानित करको आय विवरण (डे.१) पेश गर्न पाउने र रु. तीस लाखभन्दा बढी रु. एक करोडसम्मको कारोवार र रु. दश लाखसम्मको करयोग्य आय भएका करदाता तथा मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका रु. पचास लाखदेखि रु. एक करोड सम्मको कारोवार हुने करदाताले कारोवारमा आधारित (डे.२) विवरण पेश गर्न सक्ने व्यवस्था रहेको छ । मूल्य अभिवृद्धि करको कारोवार सीमा र कारोवारमा आधारित आय विवरण भर्न पाउने सीमाबीच तादात्म्यता हुनुपर्ने माग निजीक्षेत्रको छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा देहाय बमोजिम व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ:

(क) वार्षिक कारोवार रु. पचास लाख र करयोग्य आय रु. पाँच लाखसम्म हुनेले डे.१ विवरण भर्ने ।

(ख) वार्षिक रु. पचास लाखभन्दा बढी रु. एक करोडसम्मको कारोवार गरी रु. दश लाखसम्मको करयोग्य आय भएका करदाताले डे.२ विवरण भर्ने ।

११. एकमुष्ट रोजगारी आय प्राप्त गर्ने प्राकृतिक व्यक्तिको पारिश्रमिकमा आयको गणना

विविध कारणले विगत आय वर्षहरूको पारिश्रमिक एकमुष्ट प्राप्त भएको अवस्थामा हालको कानूनी व्यवस्था अनुसार नगद प्राप्तिको आधारमा पारिश्रमिक आय गणना गरिने हुँदा नगद भुक्तानी भएको वर्षको छुट सीमा र सो वर्षको करको दरले कर गणना गर्नुपर्ने हुन्छ । यसबाट त्यसरी पारिश्रमिक पाउनेलाई मर्का पर्ने देखिएकोले विगत वर्षहरूको पारिश्रमिक एकमुष्ट प्राप्त भएकोमा आयकर गणना गर्दा प्रत्येक वर्षको छुट पाउने गरी व्यवस्था मिलाउन आयकर कानूनमा परिमार्जन गर्न उपयुक्त हुने देखिएको छ ।

१२. सवारी साधन खरीद वा नवीकरण गर्दा स्थायी लेखा नम्बर अनिवार्य

दुई वा तीन पाङ्ग्रे बाहेकका अन्य सवारी साधनका धनीहरूलाई करको दायरामा ल्याउने प्रयोजनका लागि त्यस्ता सवारी साधन खरीद वा नवीकरण गर्दा अनिवार्य रूपमा स्थायी लेखा नं. पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

१३. आयकर ऐन, २०५८ तथा नियमावली २०५३ मा गर्नुपर्ने अन्य सुधार

(क) आयकर ऐन तथा नियमावलीमा योगदानमा आधारित भन्ने शब्दह विभिन्न ठाउँमा उल्लेख भएको भए पनि सोको परिभाषा नगरिएको हुँदा कार्यान्वयनको अवस्थामा द्विविधा उत्पन्न हुन गएको छ । तसर्थ आयकर ऐन, २०५८ मा सो पदावलीको स्पष्ट परिभाषा गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

(ख) आयकर ऐन, २०५८ बमोजिम नाफा नकमाउने संस्थालाई कर नै नलाग्ने भएकोले दफा १० को खण्ड (ड) मा भएको नेपाल सरकार वा नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायसँग भएको समझदारी पत्रको आधारमा नाफा नकमाउने वा वितरण नगर्ने उद्देश्यले स्थापना भई सञ्चालनमा रहेको शैक्षिक संस्थाले आफ्नो उद्देश्य अनुरूप आर्जन गरेको रकममा कर छुट हुने व्यवस्था हटाउनुपर्ने देखिन्छ ।

(ग) आयकर ऐन, २०५८ मा कर छुट हुने संस्थालाई दिएको एक लाखसम्म वा समायोजित करयोग्य आयको ५ प्रतिशत रकम मध्ये जुन घटी हुन्छ सो रकम आयकर प्रयोजनको लागि खर्च कट्टी पाउने व्यवस्था रहेको छ । मुद्रास्फीति लगायतका कारणले अधिकतम १ लाख सम्मको छुट रकम कम भएको हुँदा कर छुट प्राप्त संस्थालाई दिने रकमको खर्च कट्टीको सीमामा वृद्धि रु. ३ लाख गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

- (घ) निकायहरूले व्यवसायिक सामाजिक उत्तरदायित्व अन्तर्गत तोकिए बमोजिम गरेको वास्तविक खर्चको आधारमा खर्चकट्टी गर्नपाउने गरी आयकर ऐनमा संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (ङ) सार्वजनिक निर्माणका कतिपय कार्यहरू सरकारका तर्फबाट निर्माण गर्दा लामो समय लाग्ने, सार्वजनिक क्षेत्रको लागत उच्च हुने लगायतका कारण सरकारले त्यस्तो निर्माणको कार्यमा ध्यान नदिन सक्छ तर सो कार्य उद्योग आफैले लगानी गरी आवश्यक पूर्वाधार निर्माण (जस्तै बाटो, बिजुली, सञ्चार) गरेमा त्यस्तो खर्च उद्योगले पुँजीकृत गरी हास कट्टी दावी गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (च) आयकर ऐन, २०५८ को दफा २१ को उपदफा (३) को स्पष्टीकरणको खण्ड (ग) मा “नगद भुक्तानी” सम्बन्धी व्यवस्थामा विद्युतीय माध्यमहरूबाट हुने भुक्तानी नगद भुक्तानी हो कि होइन भनी स्पष्टता कायम गर्न आवश्यक भएकोले विद्युतीय माध्यमबाट हुने भुक्तानी नगद भुक्तानीमा नपर्ने भनी स्पष्ट गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- (छ) बीस जनाभन्दा घटी साझेदार भएको अवस्थामा आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५७ आकर्षित हुने हो होइन भन्ने विषयमा द्विविधा रहेकोले त्यस्तो द्विविधा हटाउने गरी सो दफामा संशोधन गर्नु पर्ने देखिँदा उपदफा (१क) मा देहायबमोजिम सैशोधन गर्ने:
- "उपदफा (१) बमोजिमको कुनै निकायको पचास प्रतिशत वा पचास प्रतिशतभन्दा बढी स्वामित्व परिवर्तनको गणना गर्ने प्रयोजनको लागि त्यस्तो निकायको देहाय बमोजिमको स्वामित्वलाई मात्र समावेश गरिने छ:
- कुल स्वामित्वको एक प्रतिशत वा एक प्रतिशत भन्दा बढी स्वामित्व ग्रहण गर्ने शेयरवाला र साझेदार फर्मका हिताधिकारीले ग्रहण गरेको स्वामित्व र
 - कुल स्वामित्वको एक प्रतिशत भन्दा कम स्वामित्व ग्रहण गर्ने शेयरवाला र साझेदार फर्मका हिताधिकारीमध्ये त्यस्तो निकायको कुल स्वामित्वको एक प्रतिशतभन्दा बढी स्वामित्व ग्रहण गर्ने शेयरवाला र साझेदार फर्मका हिताधिकारीको सम्बद्ध व्यक्तिले ग्रहण गरेको स्वामित्व ।"
- (ज) NFRS अनुसार गैर बैकिङ्ग सम्पत्ति वापत व्यवस्था खर्च लेखाङ्कन गर्न नपाउने भएकोले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ५९ को उपदफा (१क) बाट गैरबैकिङ्ग सम्पत्ति वापत व्यवस्था गरिएको रकम समेत भन्ने शब्द हटाउनु पर्ने देखिन्छ ।
- (झ) आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६३(१) मा अवकाश कोष राख्न चाहने बासिन्दा व्यक्तिले अवकाश कोष राख्ने स्वीकृतिको लागि विभाग समक्ष निवेदन दिएमा विभागले तोकिए बमोजिम स्वीकृति प्रदान गर्ने व्यवस्था रहेको छ । तर नागरिक

लगानी कोष, कर्मचारी संचय कोष, सामाजिक सुरक्षा कोष र निवृत्तभरण कोषले संचालन गर्ने अवकाश कोषको हकमा स्वीकृति लिनु नपर्ने व्यवस्था रहेको छ ।

योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा कोष ऐन, २०७४ बमोजिम सामाजिक सुरक्षा कोष स्थापना भई कार्यान्वयनमा आएको छ । सामाजिक सुरक्षा कोषमा कर्मचारी (श्रमिक) र रोजगारदाताले थप गरिदिने रकम नागरिक लगानी कोष तथा कर्मचारी सञ्चय कोष जस्ता संस्था समेत सञ्चालनमा रहेका हुँदा कर्मचारीले आयकर प्रयोजनको लागि छुट पाउने रकम स्वीकृत अवकाश कोषमा जम्मा गर्नको लागि कुनै समस्या देखिदैन । अतः विभागबाट अवकाश कोष सञ्चालन गर्न थप संस्थालाई स्वीकृति दिनुको औचित्य नदेखिएकोले आयकर ऐन, २०५८ को दफा ६३(१) बमोजिम विभागले अवकाश कोषको स्वीकृति दिने व्यवस्था खारेज गरी नागरिक लगानी कोष, कर्मचारी सञ्चय कोष, निवृत्तभरण कोष र सामाजिक सुरक्षा कोषलाई स्वीकृत अवकाश कोष मानिनेछ भन्ने व्यवस्था मात्र राख्न उपयुक्त हुनेछ । हालसम्म विभागबाट स्वीकृत लिइसकेका अवकाश कोषको कारोबारको कर परीक्षण गरी ती कोषहरू क्रमशः खारेज गर्दै लैजान उपयुक्त हुने देखिन्छ । साथै त्यस्ता स्वीकृतिप्राप्त अवकाश कोषमा रहेको रकम सामाजिक सुरक्षा कोषमा हस्तान्तरण गर्ने र यसरी हस्तान्तरण गर्दा कर नलाग्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

- (ज) विद्युतीय माध्यमबाट हुने कारोबारमा सहभागी हुने व्यक्तिलाई करको दायरामा ल्याउन तथा विद्युतीय माध्यमबाट हुने कारोबारको तथ्याङ्कीय आधार तयार गर्नको लागि विद्युतीय व्यापार सञ्चालकलाई जिम्मेवार बनाउन बासिन्दा विद्युतीय व्यापार सञ्चालक (ई-कमर्स अपरेटर) ले आफ्नो प्लेटफर्म मार्फत कुनै वस्तु र/वा सेवा प्रदान गर्ने विद्युतीय व्यापारमा सहभागी व्यक्तिलाई वस्तु तथा सेवा बिक्री बापतको रकम भुक्तानी गर्दा न्यूनतम दरले अग्रिम कर कट्टी गर्ने व्यवस्था गर्नु पर्ने देखिन्छ ।
- (ट) आयकर ऐन, २०५८ को दफा ९५क को उपदफा (७) मा तोकिएका वस्तुहरूको आयात गर्दा भन्सार बिन्दुमा असुल गरिने अग्रिम आय करको दर केही वस्तुमा ५ प्रतिशत र केहीमा २.५ प्रतिशत भएकोमा सो करको दर उच्च भएकोले त्यस्ता वस्तुको कारोबारबाट प्राप्त हुने नाफामा तिर्नुपर्ने करभन्दा बढी अग्रिम कर असुल भएको भन्ने गुनासो रहेको सन्दर्भमा त्यसरी तोकिएका वस्तुहरूमध्ये ताजा तरकारी र फलफूलमा २.५ प्रतिशत र अन्यमा १.५ प्रतिशत लाग्ने गरी पुनरावलोकन हुन आवश्यक देखिन्छ ।
- (ठ) आयकर ऐन, २०५८ को दफा १०६ मा "पुनरावेदन अदालत" भन्ने शब्द रहिरहेको हुँदा सोको सट्टा "उच्च अदालत" भन्ने शब्दहरू राख्नु पर्दछ ।

- (ड) आयकर ऐन, २०५८ को दफा ११४ मा विभागले जारी गरेको पूर्वदिशउपर प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि निवेदन दिन सकिने व्यवस्था रहेको छ । पूर्वदिश जारी गर्ने र प्रशासकीय पुनरावलोकन सुन्ने अधिकारी एकै व्यक्ति भएकाले पूर्वदिशको निर्णयउपर प्रशासकीय पुनरावलोकनको व्यवस्था हटाई राजस्व न्यायाधिकरणमा पुनरावेदन दिने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।
- (ढ) विगत तीन आर्थिक वर्षदिखि प्राकृतिक व्यक्तिको आयमा दिइने आयकरको छुटको सीमामा पुनरावलोकन नभएको सन्दर्भमा मूल्य वृद्धिलाई समेत विश्लेषण गरी विद्यमान सीमामा समयसापेक्ष रूपमा पुनरावलोकन गर्न जरुरी छ ।
- यसैगरी औषधी उपचारवापतको खर्चकट्टी गर्नपाउने हालको रकम रु. ७५० ज्यादै न्यून भएकोले वृद्धि गरी न्यूनतम रु. चार हजार गर्न उपयुक्त हुने ।
- (ण) मुद्रास्फीति तथा बीमा गर्ने संस्कारमा आएको परिवर्तन समेतलाई विचार गरी लगानी बीमाबापत घटाउन पाउने प्रिमियम रकमको सीमामा पुनरावलोकन गर्न उचित हुने देखिन्छ ।
- (त) आयकर नियमावली, २०५९ को नियम २१ मा भएको स्वीकृत अवकाशमा योगदानको सीमा (तीन लाख रुपैया वा निर्धारणयोग्य आयको एक तिहाईमा जुन घटी हुन्छ सो रकम) आ.व. २०५९ देखि पुनरावलोकन नभएको सन्दर्भमा सो को पुनरावलोकन गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- (थ) सहकारीतामा आधारित बचत तथा ऋण सहकारीहरूलाई दफा ११ को उपदफा (२) मा कर छुट सम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरिएको छ । निक्षेप परिचालन गर्ने गरी सञ्चालित सहकारी संस्थाहरूले बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाले पाउने सरह जोखिम व्यहोर्ने कोषमा राखेको असुल हुन बाँकी ऋण रकमको पाँच प्रतिशतसम्मको रकममा खर्च कट्टीको सुविधा पाउने भएकोले अनुसूची १ को दफा २ को उपदफा (३) मा भएको सुविधा बचत तथा ऋण सहकारी संस्थालाई नदिइ बैंक तथा वित्तीय संस्थासरह सामान्य दरमा कर लगाउन उपयुक्त हुन्छ ।
- (द) आर्थिक ऐन, २०७८ ले आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ को दफा १ को उपदफा (९) झिकिएको (निवृत्तिभरण आयमा थप छुटको व्यवस्था) तर सोही व्यवस्था आर्थिक ऐन, २०७८ मा अनुसूची १ को दफा १ को उपदफा (९क) मा थप गरिएको तर सोसँग सम्बन्धित आयकर नियमावली, २०५९ को नियम ३९ को व्यवस्थामा परिवर्तन गर्न छुट भएको हुँदा नियमावलीको नियम ३९ मा “उपदफा (९)” को सट्टा “उपदफा (९क)” राख्नु पर्ने देखिन्छ ।
- (ध) आयकर नियमावली, २०५९ को नियम ३८ मा व्यक्तिको कर नलाग्ने सीमामा थप हुने दुर्गम भत्ताबापतको रकम तोकिएको र हाल तोकिएको दुर्गम क्षेत्रको

वर्गीकरणमा साविकको राज्य संरचना अनुसारको क्षेत्र उल्लेख भएकोमा हालको संरचना अनुसार मिल्नेगरी परिमार्जन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- (न) आयकर ऐन, २०५८ को अनुसूची १ मा प्राकृतिक व्यक्तिको आयको गणना र कर निर्धारण गर्ने प्रयोजनको लागि अपाङ्ग र महिलाको आयमा केही सहूलियत दिइएको छ । यस प्रकारको सहूलियत जेष्ठ नागरिकलाई पनि उपलब्ध गराउन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (प) जग्गाको कारोबारमा हाल लाग्दै आएको पाँच वर्षभित्रै विक्री गरेकोमा ५ प्रतिशत र पाँच वर्षपछि विक्री गरेमा २.५ प्रतिशत करको पूँजीगत लाभ करको दर न्यून भएको देखिँदा यसलाई समसामयिक रूपमा वृद्धि गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- (फ) आर्थिक ऐन, २०७८ को दफा ८ मा विदेशमा अध्ययन गर्न जाने विद्यार्थीलाई २ प्रतिशत शिक्षा सेवा शुल्क लाग्ने व्यवस्था रहेको छ । तर नेपालमा बसी अध्ययन गर्ने तर विदेशी संस्थालाई भुक्तानी गरिने शिक्षण शुल्कबापत विदेशी मुद्राको सटही रकममा शिक्षा सेवा शुल्क असुल गर्ने व्यवस्था नभएको हुँदा त्यसमा पनि विदेशमा अध्ययन गरे सरह शिक्षा सेवा शुल्क लगाउने व्यवस्था गर्ने र उक्त २ प्रतिशतको दरमा पनि सामयिक पुनरावलोकन गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (ब) आयकर ऐन, २०५८ को दफा ८८ को उपदफा (१) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड (५) मा प्राकृतिक व्यक्तिले घरबहालबापत प्राप्त गरेको रकममा कर कट्टी गर्नु नपर्ने व्यवस्था छ भने निकायको हकमा दश प्रतिशत अग्रिम कर कट्टी गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । स्थानीय तहले पनि घर बहाल कर असुल गर्ने हुँदा निकायको हकमा स्थानीय निकायलाई बुझाएको बहाल कर रकम आयकर प्रयोजनको लागि खर्च कट्टी दिन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (भ) नेपालबाट निकासी गरिने वस्तुको विदेशमा हुने ढुवानी वापतको रकम विदेशी निकायलाई गरिने भुक्तानीमा अग्रिम आयकर कट्टी गर्न नपर्ने व्यवस्था गरिनुपर्छ । यसो गर्दा निकासीलाई प्रोत्साहन हुने देखिन्छ ।

१४. आयकरमा थप दस्तुर, शुल्क, ब्याज तथा जरिवाना मिन्हा

विभिन्न कारणले आय विवरण बुझाउन नसकी ठूलो संख्यामा करदाताहरू Non-Filer रहेको अवस्था छ । तसर्थ एक पटकको लागि देहाय बमोजिम कर छुट सहूलियत दिइ कर परिपालनामा सुधार ल्याउन आवश्यक देखिन्छ ।

- (क) स्थायी लेखा नम्बर लिई आय विवरण पेश नगर्ने वार्षिक रु. १ करोड सम्म कारोबार गर्ने करदाताहरूले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ र २०७७/७८ को आय विवरण र सो आय विवरण अनुसारको आयकर संवत् २०७९ साल पुस महिना भित्र बुझाएमा सो भन्दा अधिका आर्थिक वर्षहरूको आय विवरण र आय कर

बुझाउन नपर्ने र त्यस्तो आएमा लाग्ने ब्याज, जरिवाना र शुल्क छुट दिने ।
त्यसैगरी त्यस्ता करदाताले विगत आर्थिक वर्षहरूमा कर रकम बुझाएको तर
विवरण नबुझाएको भए पनि त्यस्तो विवरण र त्यसमा लाग्ने कर, शुल्क, जरिवाना
तथा ब्याज बुझाउन नपर्ने गरी एक पटकको निमित्त यस्तो सुविधा प्रदान गर्न
आर्थिक ऐनमा व्यवस्था गर्ने ।

- (ख) विभिन्न निकायमा दर्ता भएका तर स्थायी लेखा नम्बर नलिएका गैर नाफामूलक
परोपकारी संघ संस्थाहरूले सम्वत २०७९ पुस मसान्त भित्र स्थायी लेखा नम्बर
लिई आर्थिक वर्ष २०७८/०७९ को आय व्यय विवरण पेश गरेमा अघिल्ला
आर्थिक वर्षहरूको विवरण पेश गर्न नपर्ने र शुल्क तथा जरिवाना मिन्हा दिने
व्यवस्था गर्ने ।
- (ग) कुनैपनि व्यक्तिले विगतमा कर लाग्ने आय आर्जन गरेको तर त्यसरी आर्जित
आयमा कर नबुझाएको भए त्यस्ता व्यक्तिले स्थायी लेखा नम्बर लिई आर्थिक वर्ष
२०७६/७७ र २०७७/७८ को बुझाउनु पर्ने आय विवरण र सो आय विवरण
वमोजिम लाग्ने कर बुझाएमा सो वापत लाग्ने शुल्क, ब्याज तथा जरिवाना मिन्हा
दिने र सो भन्दा अघिका आर्थिक वर्षहरूको आय विवरण र सोमा लाग्ने कर,
शुल्क, जरिवाना तथा ब्याज बुझाउनु नपर्ने व्यवस्था गर्ने ।

६.२.४ अन्तःशुल्क

१. अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तुहरुमा पुनरावलोकन

- (क) सुर्तीजन्य पदार्थमा लागेको कर अझै पनि दक्षिण एशियाका अन्य देशको तुलनामा नेपालको करको दर कम नै रहेको छ । विश्व स्वास्थ्य संगठनको खुद्रा मूल्यको ७५ प्रतिशत कर भार रहनुपर्ने नीतिगत सिफारिश समेतलाई मध्यनजर गर्दा यस्ता वस्तुमा अन्तःशुल्क दर क्रमशः बढाउँदै लानु उपयुक्त हुन्छ ।
- (ख) त्यसैगरी स्वास्थ्यको लागि हानिकारक मदिराजन्य वस्तुहरुमा मुद्रास्फीति समेतलाई विचार गरी अन्तःशुल्क दर बढाउनु पर्दछ । निश्चित मूल्यभन्दा माथिका मदिराजन्य पदार्थमा मूल्यगत आधारमा समेत अन्तःशुल्क लगाउने व्यवस्था अवलम्बन गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- (ग) मदिराजन्य तथा सुर्तीजन्य वस्तुहरुको अतिरिक्त अन्तःशुल्क लाग्ने उक्त वस्तुमा मूल्यगत आधारमा अन्तःशुल्क लगाउन उपयुक्त हुन्छ ।
- (घ) त्यसैगरी Tobacco Pipe, हुक्का (Hukka), Flavor for Hukka, Vaporizer Smoking Liquid, Liquid or Formula स्वरूपका e-cigarette, Alcoholic Cutlery Souse or Cooking Souse, Cooking Wine etc र हार्ड सिजलर वा Ready to drink भनिने अल्कोहल र नन् अल्कोहलिक वेभरेजको ककटेलहरुमा अन्तःशुल्क लगाउन सिफारिस गरिएको छ ।

२. केही मालवस्तुमा अन्तःशुल्क हटाउने

आगामी आर्थिक वर्षमा स्वास्थ्यलाई हानि गर्ने, वातावरण प्रदूषण गर्ने र नकारात्मक सूचीमा रहेका वस्तुहरुको अतिरिक्त आन्तरिक उत्पादनलाई संरक्षण प्रदान गर्न लगाइएको अन्तःशुल्क बाहेक राजस्वमा न्यून योगदान रहेका र आयातको अन्तःशुल्क समायोजन नहुने प्रकृतिका कच्चापदार्थमा अन्तःशुल्क खारेज गर्न उपयुक्त हुन्छ ।

३. प्रवाह मिटर (Flowmeter) को प्रभावकारी कार्यान्वयन

अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०७५ को परिच्छेद ५ को दफा ५.२.१ मा बियर उत्पादन गर्ने अनुमति प्राप्त गरेका व्यक्ति वा प्रतिष्ठानले फ्लोमिटर (Flowmeter) प्रयोग गरी उत्पादन गर्नु पर्ने छ भन्ने स्पष्ट उल्लेख गरिएको छ । उक्त निर्देशिकामा फ्लोमिटर प्रयोग गरी बियर बोतलबन्दी गर्न पूर्व बियरको नाम, प्रकार, ब्राण्ड र बोतलबन्दी गरिने बोतल वा क्यानको आकार उल्लेख गर्नपर्ने विवरण, फ्लोमिटर जडान गर्नको लागि पूरा गर्नुपर्ने शर्तहरु, जडान हुने फ्लोमिटरको गुणस्तर र सो को प्रयोग गर्ने प्रक्रिया, फ्लो मिटर जडान गर्ने विन्दु, फ्लोमिटरबाट बियर प्रवाह गर्दा अपनाउनुपर्ने कार्यविधि, इजाजतपत्रवालाले गर्नुपर्ने कार्यहरु आदि तोकेको अवस्था छ तापनि ती व्यवस्थाहरु पूर्णरूपमा कार्यान्वयन

भएको अवस्था छैन । भौतिक नियन्त्रणबाट क्रमशः प्रविधिजन्य नियन्त्रणमा रूपान्तरण गर्न फलो मिटरको कार्यान्वयनलाई अनिवार्य गर्नुपर्दछ ।

४. अन्तःशुल्क ऐन र नियमावली तथा मदिरा ऐन र नियमहरूमा गर्नु पर्ने सुधारहरू

- (क) मदिरा नियमहरूको नियम ७ मा रहेको इजाजतपत्र लिनु नपर्ने व्यवस्थाहरूलाई मदिरा ऐनमा नै समावेश गर्नुपर्ने,
- (ख) अन्तःशुल्क स्टिकरको प्रयोगसम्बन्धी व्यवस्था अन्तःशुल्क नियमावलीमा मात्र भएको तर त्यस्तो स्टिकरको परीक्षणको विषय ऐनमा भएको हुँदा स्टिकरको प्रयोग सम्बन्धी विषय समेत ऐनमा नै समावेश गर्नु पर्ने देखिन्छ । यसैगरी अन्तःशुल्क स्टिकर प्रयोग गर्दा क्युआर कोड स्क्यान गरी सोको तथ्यांक आन्तरिक राजस्व विभागको स्वचालित प्रणालीमा अभिलेख गर्ने व्यवस्था भए पनि यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुन नसकेको अवस्था छ । चुरोट उद्योगहरूमा उत्पादनको गति अनुसार क्युआर कोड पढ्ने गति कम भएकाले उक्त प्रणालीले काम गर्न नसकेको हुँदा त्यसमा सुधार गर्न आवश्यक छ । सुर्तीको खुद्रा बिक्रीको लागि तयार गरिएको प्याकेटहरूमा समेत क्युआर कोड राख्ने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- (ग) अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ को दफा १०(झ) मा ऐनको म्यादभित्र बुझाउनुपर्ने अन्तःशुल्क रकम कुनै व्यक्तिले नबुझाएमा बुझाउन बाँकी रहेको अन्तःशुल्क रकममा प्रतिदिन शून्य दशमलव शून्य पाँच प्रतिशतका दरले विलम्ब शुल्क लाग्ने व्यवस्था भएकोमा “विलम्ब शुल्क” को सट्टामा “व्याज” राख्न उपयुक्त हुने । ढिला कर बुझाउनेको हकमा आयकर, मूल्य अभिवृद्धिकरमा जस्तै अन्तःशुल्कमा पनि व्याज बनाउँदा एकरूपता कायम हुने ।
- (घ) प्रशासनिक सरलताको लागि नियम २३ मा बियर र वाइनको हकमा बाहेक "मदिरा उत्पादन गर्ने इजाजतपत्रवालाले आफूसँग रहेको मदिराको मौज्जातमा वाष्पिकरण, दुर्वोधीकरण, चुहावट वा वोटलमा मदिरा भर्दाको कारणबाट ०.५ प्रतिशतसम्म कमी हुन आएमा स्वतः मिन्हा हुने र एक प्रतिशतसम्म मासिक विवरणमा उल्लेख गरी मिन्हाको लागि अन्तःशुल्क अधिकृत समक्ष पेश गर्नु पर्नेछ" भन्ने व्यवस्था राख्न उपयुक्त हुने ।

६.३ गैरकर राजस्व

गैरकर राजस्व प्रत्येक वर्ष वृद्धि हुँदै गएको छ । तर कर राजस्वको तुलनामा यसको वृद्धि दर कम हुँदै पछिल्ला वर्षहरूमा कुल राजस्वमा यसको अनुपात १० प्रतिशतभन्दा कम रहेको छ । संघीयताको कार्यान्वयनसँगै वस्तु तथा प्रशासनिक सेवा, दण्ड, जरिवाना र रोयल्टी लगायतको राजस्व प्रदेश तथा स्थानीय तहको क्षेत्राधिकारमा परेको हुँदा यसको अंश घट्नु स्वाभाविकै पनि हो । यद्यपि गैरकर राजस्वका हालका वस्तु तथा सेवाका दरहरूमा समयसापेक्ष पुनरावलोकन र कानूनी एव संरचनात्मक सुधार गर्दै जाने हो भने यस क्षेत्रबाट थप राजस्व परिचालन हुनसक्ने राम्रो संभावना देखिन्छ । आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा गैरकर राजस्व व्यवस्थापनको क्षेत्रमा देहाय वमोजिमको व्यवस्था हुन उपयुक्त देखिएकोले सोही अनुरूप सुझाव एवं सिफारिशहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. छाता ऐनको आवश्यकता

गैरकरलाई धेरैवटा विषयगत र क्षेत्रगत कानूनहरूले व्यवस्था गरेको हुँदा यसको कार्यान्वयन पक्षमा जटिलता रहेको छ । अतः कार्यान्वयनमा देखिने समस्याहरूलाई समाधान गर्न गैरकर प्रशासन सम्बन्धी छुट्टै छाता ऐन (Umbrella Act) तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्ने देखिन्छ । यसको लागि मन्त्रालयगत समन्वय र समझदारी जरुरी छ ।

२. आर्थिक ऐनबाट नै करका दरको व्यवस्थापन

गैरकर राजस्व परिचालन विभिन्न विषयगत एवं क्षेत्रगत ऐन/नियमहरूमा आधारित भई छरिएर रहेको हुनाले आवधिक रूपमा संशोधन गरी समसामयिक तुल्याउन जरुरी छ । अतः मुलभूत रूपमा योगदान पुऱ्याउने गैरकरको दायरा र दर अर्थ मन्त्रालयले सम्बन्धित मन्त्रालय एवं विभागसँग राय परामर्श गरी आर्थिक ऐनबाट नै तोक्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ ।

३. करका दरको आधार विश्लेषण

गैरकर राजस्वको दायरा एवं दर निर्धारण गर्दा निश्चित सिद्धान्त र मापदण्डका आधारमा गरिनु पर्छ । खासगरी सेवा प्रवाहको पारदर्शिता, सरलता र सुनिश्चितता जस्ता पक्षहरूमा विशेष ध्यान दिनुपर्दछ । गैरकरका दरहरू निर्धारण गर्दा सेवा पुऱ्याउँदा लाग्ने लागतको यथार्थ विश्लेषण, राजस्व परिचालनको वर्तमान स्थिति, भावी संभावना, बजार मूल्य एवं मुद्रास्फीतिको जस्ता पक्षमा वस्तुपरक विश्लेषण गर्ने परिपाटिलाई गैरकरको दर निर्धारणका लागि प्रमुख आधार बनाउनपर्ने देखिन्छ ।

४. त्रैमासिक तथा वार्षिक लक्ष्य र अनुगमन

विगतमा विभिन्न क्षेत्रहरूबाट असुल भएको गैरकर राजस्व रकम, यसको प्रवृत्ति, दरमा भएको परिवर्तन र दायरा विस्तार समेतलाई आधार बनाई क्षेत्रगत रूपमा उठ्नसक्ने गैरकर राजस्वको त्रैमासिक तथा वार्षिक अनुमान गरी सम्बन्धित कर प्रशासन गर्ने निकायको लक्ष्य समेत तोक्नुपर्छ । त्यसैगरी अर्थ मन्त्रालयद्वारा गैरकरको नियमित अनुगमन गर्ने संयन्त्र विकास गर्नुपर्दछ । यसको लागि अर्थ मन्त्रालय र गैरकर असुल गर्ने विषयगत मन्त्रालयहरूमा गैरकर राजस्व शाखा स्थापना गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

५. एकीकृत कार्यविधि

गैरकर राजस्व प्रशासनको वर्तमान अवस्था विश्लेषण गरी यसलाई थप व्यवस्थित गर्नका लागि यसको क्षेत्रगत दायरा, दर, कार्यप्रणाली, अनुमानित लक्ष्य, जिम्मेवारी, जवाफदेहिता, अनुगमन र मूल्याङ्कन जस्ता विषयहरू समेटी एकीकृत कार्यसंचालन कार्यविधि (Integrated Operating Procedure) तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याउनसके यसले गैरकर राजस्वको प्रशासन एवं व्यवस्थापनमा योगदान पुऱ्याउने र गैरकर प्रणालीको सुदृढीकरण हुनजाने देखिन्छ ।

६. गैरकर राजस्व परिचालनका लागि सुधारका अन्य क्षेत्रहरू

- (क) संघ, प्रदेश र स्थानीय तहबीच गैरकर राजस्व परिचालन गर्ने क्षेत्र, संकलनको समन्वय र राजस्वको बाँडफाँड सम्बन्धमा स्पष्ट मापदण्ड र आधारहरू तय गर्न जरुरी देखिएको छ ।
- (ख) जिल्लास्थित कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय, प्रदेश लेखा नियन्त्रक कार्यालय र इकाइ कार्यालयहरूमा लागू गरिएको एकल कोष खाता (Treasury Single Account-TSA) सफ्टवेयर आवश्यकतानुसार परिमार्जन गरी राजस्व व्यवस्थापन सूचना प्रणाली (RMIS) सँग अन्तर-आवद्धता गरी गैरकर राजस्व असुली कार्यलाई स्वचालित पद्धति (Automated System) मा रूपान्तरित गर्नुपर्दछ ।
- (ग) एउटा इजाजतबाट एकभन्दा बढी स्थानमा क्यासिनो सञ्चालन गरिरहेका क्यासिनो कम्पनीहरूलाई इजाजत थप गर्न वा एक इजाजतबाट एक स्थानमा मात्र क्यासिनो सञ्चालन गर्न सम्बत २०८० असारसम्मको मात्र म्याद दिइनुपर्छ । यसरी इजाजत नवीकरण गर्दा त्यस्तो क्यासिनो संचालन भएको अवधिदेखिको स्थानपिच्छेको नवीकरण शुल्क एवं वार्षिक रोयल्टी रकम समेत अनिवार्य रूपले दाखिला गर्न लगाउनु पर्छ ।
- (घ) कोभिडको कारणले बढी असर गरेको पर्यटन क्षेत्रमा रहेका कम्पनीहरूको नवीकरण (स्वतः खारेजी भएका तथा कोभिडको कारण खारेजीमा परेका समेत) को

समय अवधि सम्बन्ध २०७९ साल पौष मसान्तसम्मको लागि थप गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

- (ङ) नेपाल सरकारले व्यवस्थापन गर्ने बस्ती विकास कार्यक्रमलाई प्रोत्साहन गर्न ग्रामीण क्षेत्रमा साना शहर तथा व्यवस्थित सामूहिक बस्ती बसाउने प्रयोजनार्थ रजिष्ट्रेशन दस्तुर र पूँजीगत लाभकरमा सहूलियत दिन उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (च) नियोगको कार्यसम्पादन र सेवाग्राहीको सहजताका लागि विदेशस्थित नेपाली नियोगबाट भिषा शुल्क तोक्दा अमेरिकी डलरका अतिरिक्त स्थानीय मुद्रामा समेत तोक्नसक्ने व्यवस्था आर्थिक ऐनमा राख्न आवश्यक देखिन्छ ।
- (छ) लगती राजस्व संकलन गर्ने सबै निकायहरूले राजस्वको लगत (उठ्नु पर्ने, उठेको र उठ्न बाँकी) राख्नको लागि विद्युतीय प्रणाली विकास गर्नु पर्दछ । यस्तो प्रणालीको ढाँचा तयार गरेर अर्थ मन्त्रालयद्वारा स्वीकृत गराई सम्बन्धित गैरकर संकलन गर्ने निकायमा कार्यान्वयनका लागि पठाउनु व्यावहारिक हुने देखिन्छ ।
- (ज) सरकारलाई प्राप्त हुने राजस्व रकमको निश्चित प्रतिशत रकम राजस्वमा जम्मा नगरी विभिन्न कोषहरूमा जम्मा गर्ने प्रवृत्ति बढ्दै गएकोले यस किसिमको नीतिमा पुनरावलोकन गर्न आवश्यक देखिएको छ । अतः राजस्व बापतको सबै रकम संचित कोषमा जम्मा गर्ने र कुनै निकायलाई खास खास कोष सञ्चालन गर्न रकम दिनुपर्ने भएमा विनियोजन ऐनमार्फत दिने नीति लिनुपर्ने देखिन्छ । यस्ता कोषहरूको पारदर्शिता कायम गर्न गाह्रो पर्ने र Doing Business Cost पनि बढ्ने देखिएको छ ।
- (झ) कार्यालयमा मध्यस्थता वा विचौलियाको उपस्थितिले सेवाग्राही एवं करदातालाई हैरानी बनाउने मात्र होइन सेवाको समय र लागत नै बढेको छ । यसर्थ निःशुल्क गर्न मिल्ने सेवालार्ई कार्यालयहरूले व्यवस्थित गरी मध्यस्थता निरुत्साहन गर्नेगरी कार्यान्वयनमा ल्याउनुपर्छ । मध्यस्थताको आवश्यकता पर्ने क्षेत्रमा कानून बमोजिम दर्ता भई निकायगत मध्यस्थता कायम गर्ने र तिनले लिन पाउने दस्तुर पारदर्शी गर्ने गराउने व्यवस्थालार्ई संस्थागत बनाइनुपर्छ । सेवाबापतको भुक्तानीको वास्तविक रसीद मध्यस्थकर्ताले अनिवार्य रूपमा दिने व्यवस्था मिलाई त्यस्ता रजिष्टर्ड मध्यस्थकर्ताबाट मात्रै सेवा लिने व्यवस्था मिलाइनुपर्छ ।
- (ञ) सेवाग्राहीले कार्यालयमा पेश गर्नुपर्ने फाराम संभव भएसम्म अनलाइनमा भर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । सो सम्भव नभए वेवसाइटबाट डाउनलोड वा कार्यालयबाट Hard Copy सहज रूपमा प्राप्त हुने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । यस्ता फारामहरू सेवाग्राही आफैले भर्नसक्ने गरी सरलीकृत गर्नुपर्छ । अतः यसको लागि सम्बन्धित मन्त्रायहरूले सोको नमूना समेत उपलब्ध गराउने र फाराम भर्न नसक्नेको हकमा

कार्यालयले सेवान्ग्राहीलाई सेवा कक्षबाटै सहज रूपमा त्यस्तो सेवा दिने व्यवस्था मिलाउन जरुरी छ ।

- (ट) सरकारी वनवाट निस्केका काठ दाउराको रोयल्टी रकम बजार मूल्यभन्दा ज्यादै न्यून भएकोले त्यस्ता वस्तुको रोयल्टी दरलाई पुनरावलोकन गरी बजार मूल्यभन्दा केही कम मात्र हुनेगरी निर्धारण गरिनुपर्छ ।
- (ठ) तयारी औषधी आयात गर्दा विदेशी कम्पनी (Foreign Pharmaceutical Industry) लाई लाग्ने कम्पनी दर्ता शुल्क, कम्पनीको असल उत्पादन अभ्यास (Good Manufacturing Practice - GMP) इन्स्पेक्सन र ब्राण्ड दर्ता शुल्कमा वृद्धि गरी आन्तरिक औषधी उत्पादन कम्पनीहरुको संरक्षण गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।

६.४ प्रशासनिक सुधारका लागि सुझाव तथा सिफारिशहरू

१. आफैले सेवा लिनसक्ने वातावरणको सृजना

कर दर्ता, कर विवरण दाखिला, कर भुक्तानी, इजाजतपत्र नवीकरण, भन्सारमा मालवस्तुको घोषणा, माग भएका अन्य कागजात पेश गर्ने जस्ता कार्यहरू विद्युतीय माध्यमबाट सेवाग्राहीले आफै गर्नसक्ने (Self Service) गरी आवश्यक व्यवस्था गरी Faceless, Contactless र Paperless राजस्व प्रशासन स्थापित गर्नु पर्दछ । यसका लागि सरकारले कार्यमूलक IT Platform उपलब्ध गराउने, सेवाग्राहीबाट प्रेषित तथ्याङ्क, सूचना एवं विवरणहरू प्रणालीवाटै चेकजाँच र अभिलेखीकरण गर्ने व्यवस्था मिलाउनुपर्छ । यसका लागि "सेवाग्राहीको सेवा आफ्नै हातमा" जस्ता अभियान सञ्चालन गर्न सकिन्छ । यस प्रकारको सेवा उपलब्ध गराउन आवश्यक पर्ने विषयगत सफ्टवेयरहरू (Sectoral Apps) तयार गरी "नागरिक एप्स (Citizen Apps)" मा एकीकृत गर्नु पर्दछ ।

२. राजस्व नीति र कर सुधारको प्रभावकारी सञ्चार

सुसूचित नागरिकहरू नै सक्रिय नागरिक हुन् (An informed citizenry is an engaged citizenry) भन्ने गरिन्छ । सेवा प्रवाह गर्ने निकाय र सेवा प्राप्ति गर्ने सरोकारवालाहरूमा नै राजस्व नीति, कर सुधार र Scheme लगायत कार्यक्रमको बारेमा यथेष्ट जानकारी नभएको पाइएको छ । नतिजामुखी सेवा प्रवाहका लागि प्रभावकारी सञ्चार पूर्व शर्त पनि हो । सेवाग्राहीसँग सरोकार राख्ने नीति तथा कार्यक्रमको सही रूपमा सञ्चार गर्न र त्यस्ता नीतिहरूको कार्यान्वयन गर्ने जिम्मेवारी पाएका कर्मचारीको क्षमता विकास गर्न आवश्यक छ । यसका लागि सामाजिक सञ्जालको उपयोग, व्यवसायिक क्षेत्रका छात्रा संगठन र हित समूहहरू एवं गैर सरकारी संस्थाहरूको परिचालन, नियमित प्रेस भेटघाट, निजीक्षेत्रसँग सम्वाद, अन्तरक्रिया, छलफल र सञ्चारका उपयुक्त विकल्पहरूको उपयोग गर्न सकिन्छ ।

३. करदाता सूचना व्यवस्थापन प्रणालीको विकास

राजस्व प्रणालीमा आवद्ध व्यवसायीहरूसँग सम्बन्धित सूचनाहरूलाई एकीकृत गरी स्वेच्छिक कर सहभागिता प्रवर्द्धन गर्न र राजस्व छल्नेहरूमाथि निगरानी गर्न आन्तरिक राजस्व विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग, भन्सार विभाग, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय, भूमि व्यवस्थापन तथा अभिलेख विभाग, यातायात व्यवस्था विभाग, वाणिज्य विभाग, कम्पनी रजिष्ट्रारको कार्यालय, नेपाल चार्टर एकाउन्टेन्ट संस्था र नेपाल राष्ट्र बैंकसँग समन्वय गरी सबै नियमनकारी निकायमा भएका व्यवसायीसँग सम्बन्धित आर्थिक एवं वित्तीय कारोबार लगायतका सूचनाहरूलाई विशिष्टीकृत गरी आवश्यकता अनुसार प्रयोगमा ल्याउन करदाता सूचना व्यवस्थापन प्रणाली (Taxpayer Information Management System - TIMS) को विकास गरिनु पर्छ ।

४. जनशक्ति व्यवस्थापन

राजस्व प्रशासनमा जनशक्तिको व्यवस्थापन अपेक्षित रूपमा प्रभावकारी छैन । कार्यक्षेत्रमा खटाउंदा कर्मचारीहरूलाई आवश्यक तालिम दिएर पठाउने परिपाटी छैन । राजस्व प्रशासन सम्बन्धी अनुभव नभएका कर्मचारीहरूलाई बढी कार्यबोझ हुने र ठूलो परिमाणमा राजस्व संकलन गर्नुपर्ने कार्यालयहरूमा सोझै पदस्थापन वा सरुवा गर्ने प्रचलन छ । भन्सार कार्यालयमा काम गर्ने कर्मचारीले भन्सार मूल्यांकन, मालवस्तुको वर्गीकरण र भन्सार सम्बन्धी आधारभूत कानूनी व्यवस्थाको विषयमा राम्रो जानकारी पाएको हुनु पर्दछ भने आन्तरिक राजस्व विभाग र सो अन्तर्गतका कार्यालयमा काम गर्ने कर्मचारीहरूमा करदाता दर्ता, कर सङ्कलन, कर लेखा प्रणाली तथा कर परीक्षणसम्बन्धी पर्याप्त ज्ञान हुनु आवश्यक हुन्छ । अन्यथा कर्मचारीको सानो त्रुटिले पनि ठूलो परिमाणमा राजस्व विचलन हुने अवस्था रहन्छ । हाल कर्मचारीमा यस प्रकारको ज्ञान र अनुभवको कमी भएको पाइन्छ ।

अतः कर्मचारी पदस्थापन गर्दा कर्मचारीको पूर्व अनुभव, ज्ञान, सीप र तालिमको मूल्यांकन गरेर मात्र उपयुक्त स्थानमा पदस्थापना गर्नु पर्दछ । बढी कार्यबोझ हुने र बढी राजस्व संकलन गर्नुपर्ने कार्यालयहरूमा कम कार्यबोझ भएका कार्यालयहरूमा कम्तिमा चार वर्षको अनुभव संगालेर विषयवस्तुको राम्रो ज्ञान भएका कर्मचारीहरू मध्येबाट सरुवा वा पदस्थापन गर्ने प्रणालीको विकास गर्नु पर्दछ । राजस्व प्रशासनको एउटा क्षेत्र वा निकायमा दक्षता हासिल गरेको कर्मचारीलाई अन्य निकाय वा क्षेत्रमा सरुवा नगर्ने र एउटै विभाग अन्तर्गत पनि छोटो समयमै स्थानान्तरण गर्ने परिपाटिको अन्त्य गर्नुपर्दछ । कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादन मूल्यांकनका आधारमा दण्ड र पुरस्कारको व्यवस्थाको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । नवप्रवेशी कर्मचारीहरूलाई राजस्व सम्बन्धी इन्टर्नशीप सहितको ६ महिने सघन तालिम दिएर मात्र कार्यक्षेत्रमा खटाउने नीति अवलम्बन गर्नुपर्दछ ।

भन्सार प्रशासनमा भन्सार जाँचपास र तथ्यांक व्यवस्थापनका लागि ASYCUDA World मा आधारित NEpal Customs Automation System (NECAS) सफ्टवेयर कार्यान्वयनमा छ । त्यसैगरी आन्तरिक राजस्व विभागतर्फ एकीकृत कर प्रणाली (ITS) कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यी प्रणालीहरूको सञ्चालनका लागि प्रणाली सम्बन्धी राम्रो जानकारी भएका दक्ष प्राविधिक कर्मचारीहरूको आवश्यकता पर्दछ । प्रणालीमा कुनै समस्या आएमा राजस्व प्रशासनका कार्यालयहरूको नियमित कार्य नै अवरुद्ध हुने भएकाले यस्तो प्रणालीलाई चौबीसै घण्टा ठीकठाक अवस्थामा राख्न जरुरी हुन्छ । यसका लागि प्रतिबद्ध (Dedicated) र अनुभवी (Experienced) प्राविधिक कर्मचारीहरूको टोली सधैं तयारी अवस्थामा रहनु पर्दछ । तर प्राविधिक कर्मचारीहरूको सेवा समूह छुट्टै हुने भएकाले राजस्व प्रशासन अन्तर्गतका कार्यालयमा लामो समयसम्म कार्यरत नरहने, प्रणाली सम्बन्धी ज्ञान आर्जन गरेका अनुभवी कर्मचारीहरू जुनसुकै निकायमा कुनैपनि बेला सरुवा हुन सक्ने र राजस्व प्रशासनमा सरुवा भई आउने कर्मचारीमा उक्त प्रणाली सम्बन्धी ज्ञान नहुने कारणले गर्दा विद्यमान प्रणालीहरूको सञ्चालनमा व्यवधान खडा भएको देखिन्छ । अतः यसप्रकारका

प्रणाली सञ्चालनलाई भरपर्दो, व्यवस्थित र सुरक्षित बनाउन प्राविधिक तर्फका कर्मचारीहरूलाई समेत राजस्व प्रशासन बाहेकका निकायमा सरुवा नगर्ने अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

५. संगठनात्मक सुधार

(क) विमानस्थल भन्सारमा कार्गो र यात्रु जाँचपासलाई पृथक बनाउने

अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल भन्सार कार्यालयहरूमा यात्रु जाँचपास गर्ने कार्यलाई निकै संवेदनशील कार्य मानिन्छ । यसका लागि विशेष तालीमप्राप्त र खास सीपयुक्त कर्मचारीको आवश्यकता पर्ने हुन्छ । मालवस्तु जाँचपास र यात्रु जाँचपासको प्रकृति र कार्य प्रणाली फरक फरक हुने भएकोले गर्दा संसारका प्रायः सबैजसो भन्सार प्रशासनमा यात्रु जाँचपास (Passenger Clearance) र मालवस्तु जाँचपास (Cargo Clearance) का लागि छुट्टाछुट्टै व्यवस्थापन गरिएको पाइन्छ । तर नेपालको अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थल भन्सार कार्यालयमा यात्रु जाँचपास र मालवस्तु जाँचपास एकै कार्यालय अन्तर्गत राखेर दुवैतिर आलोपालो गरी तिनै कर्मचारीबाट काम गराउने अभ्यास भएकाले यात्रु जाँचपासको कार्य चुस्त र प्रभावकारी भएको पाइँदैन । तसर्थ अन्तर्राष्ट्रिय प्रचलन अनुरूप यात्रु जाँचपासको कार्यलाई प्रभावकारी रूपमा सम्पादन गर्न यात्रु जाँचपास तथा मालवस्तु जाँचपासका लागि अलग अलग स्वतन्त्र कार्यालय स्थापना गरिनु पर्दछ ।

(ख) छोटी भन्सार कार्यालयको पुनर्संरचना

हाल मूल भन्सार कार्यालयहरू मातहत १३३ वटा छोटी भन्सार कार्यालय रहेका छन् । तर अधिकांश छोटी भन्सार कार्यालयहरू विगत लामो समयदेखि सञ्चालनमा रहेका छैनन् । व्यापारिक मार्गको परिवर्तनका कारणले गर्दा कतिपय कार्यालयहरूको अवस्थिति पनि वर्तमान स्थितिमा उपयुक्त छैन । भन्सार कार्यालयहरू सञ्चालनमा नरहेको र कर्मचारीहरू पनि नखटिएको स्थितिमा विद्यमान कार्यालयहरूको भौतिक सम्पतिको संरक्षण पनि हुन सकेको छैन । कतिपय छोटी भन्सार कार्यालयहरू सीमावर्ती छिमेकी मुलुकको स्वीकृत व्यापारिक नाकाभिन्न नपर्ने र नेपालले एकपक्षीय रूपमा संचालन गरी आएकोले सीमामा छिमेकी मुलुकको समकक्षी भन्सार (Juxtaposed Customs) पनि छैन । भारतसँग हुने भन्सार सम्बन्धी द्विपक्षीय वार्तामा यस्ता कार्यालयहरू हटाउन नेपाललाई बारम्बार प्रस्ताव समेत आउने गरेको छ । नेपालले पनि यी नाकाहरूलाई व्यापारिक प्रयोजनका नाका मानेको छैन । अतः लाभ-लागत, आवश्यकता र औचित्य जस्ता विषयहरूलाई विश्लेषण गरेर दिगो ढंगले संचालन हुनसक्ने केही रणनीतिक छोटी भन्सारहरूलाई कायम राखी अन्य छोटी भन्सारहरूलाई खारेज गरी भन्सार प्रशासनलाई चुस्त, कार्यमूलक र नतिजामुखी बनाइनु पर्दछ ।

(ग) आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूको संरचनामा सुधार

साना करदातालाई कर परिपालनाको लागि सहजीकरण गर्न र उनीहरूको क्षमता विकास गर्न करदाता सेवा केन्द्र (Taxpayer Service Center) हरूलाई विस्तार गर्दै करदाताको नजिक पुऱ्याउन उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी अन्तःशुल्क सङ्कलनको दृष्टिकोणबाट महत्वपूर्ण ठानिएका कार्यालयहरूको सङ्गठन संरचनालाई भौतिक नियन्त्रणलाई प्रभावकारी बनाउने गरी पुनर्संरचना गर्नु पर्दछ । अतः वर्तमान कार्यालयहरूलाई करदाता संख्या, कार्यबोझ, राजस्व सङ्कलनको सम्भावना र प्रविधिको प्रयोग समेतको विश्लेषण गरी स्तरोन्नति गरिनु पर्छ ।

(घ) कर सेवा प्रणालीको स्तरोन्नति

एकीकृत कर प्रणाली क्षमता अभिवृद्धि गरी करदातालाई सरल र सहज रूपमा सेवा प्रवाह गर्न Business Processes Re-engineering को अध्ययन गराउनु पर्छ । त्यस्तो अध्ययन प्रतिवेदनका आधारमा सूचना प्रविधि प्रयोग गरी हुने सेवा प्रवाहलाई सहज, शिघ्र, किफायती र भरपर्दो (Easy, Fast, Affordable and Reliable) बनाउनु पर्छ । यसको लागि भैरहवामा रहेको Disaster Recover Center (DRC) लाई Regional Data Center को रूपमा Upgrade गर्ने र उपत्यका बाहिरबाट समेत सेवा प्रवाह हुने व्यवस्था मिलाई केन्द्रीय प्रणालीमा पर्ने भार कम गर्न सकिन्छ । विभागलाई निर्णय प्रक्रियामा सघाउन आवश्यक पर्ने Business Intelligence (BI) र Artificial Intelligence (AI) उपलब्ध गर्न डेटा वेयरहाउस (Data Warehouse) को स्थापना गर्नुपर्दछ ।

६. सूचना प्रविधिमा सुधार

भन्सार तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूमा कामको चाप बढी हुने समयमा प्रायः कम्प्युटर प्रणाली अवरुद्ध हुने गुनासो छ । यस्तो समस्याको निराकरणका लागि IT प्रणालीको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने लगायतका अन्य आवश्यक सुधारका उपायहरू अवलम्बन गर्नुपर्दछ । यसको लागि राजस्व प्रशासनमा प्रयोग गरिदै आएका विद्युतीय प्रणालीहरूलाई Blockchain Technology मा आधारित बनाउनु पर्दछ । भन्सार प्रशासनले मोबाइल एप्लिकेशन मार्फत स्मार्टफोन वा ट्याबलेट प्रयोग गरेर भन्सार जाँचपास गर्ने प्रणाली शुरु गरेको भए पनि यो प्रणाली अहिलेसम्म विराटनगर, वीरगञ्ज, भैरहवा र त्रिभुवन अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा मात्र सीमित भएकाले यसलाई अन्य भन्सार कार्यालयहरूमा पनि विस्तार गर्नुपर्दछ ।

त्यसैगरी अन्तःशुल्क लाग्ने वस्तु उत्पादन गर्ने भौतिक नियन्त्रण गरिनुपर्ने प्रतिष्ठानहरूमा IP क्यामेरा मार्फत सम्बन्धित कार्यालयबाट प्रत्यक्ष अनुगमन र निगरानी गर्ने तथा आयकरतर्फ डे. ३ र डे. ४ आय विवरण पेश गर्ने र कर तथा कर विवरण नियमित रूपमा बुझाइरहेका करदाताहरूले कर चुक्ता प्रमाणपत्र स्वयं प्रणालीबाट आफैले मुद्रण गरी लिन सक्ने व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुन्छ । यसै गरी मूल्य अभिवृद्धि करमा दर्ता भएका

करदाताले जारी गर्ने बीजकमा एकरूपता र विश्वसनीयता बढाउन तथा साना करदाताको लागत कम गर्नको लागि आन्तरिक राजस्व विभागले आफ्नै बीजक सफ्टवेयर (Billing Software) बनाई लागू गर्नु पर्दछ ।

नेपाल स्टक एक्सचेञ्ज लिमिटेड र भूमि व्यवस्थापन तथा अभिलेख विभागबाट पुँजीगत लाभकरको सूचना एवं विवरण रियल टाईममा विद्युतीय माध्यमबाट आदान प्रदान गर्ने प्रणालीको विकास गर्ने, विद्युतीय माध्यमबाट अग्रिम कर कट्टीको विवरण (E-TDS) गर्ने व्यवस्थालाई अनिवार्य गर्ने, करदाताको अभिलेख बायोमेट्रिक दर्ता प्रणाली अद्यावधिक गर्ने कार्यलाई अभियानको रूपमा लागू गर्ने, डिजिटल सिग्नेचर (Digital Signature) को प्रयोग शुरु गर्ने जस्ता कार्यहरू गर्नु पर्ने देखिन्छ ।

लामो समयसम्म कर बक्यौता राखे गलत प्रवृत्तिमा सुधार गर्न र करदाताको कर परिपालना लागत एवं कर प्रशासनको कर संकलन लागत समेत घटाउन आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूमा अनलाइन विवरण पेश गर्दा विवरण अनुसारको कर भुक्तानी नगरी आय विवरण मात्र पेश गर्न नपाउने गरी कानून तथा प्रणालीमा व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।

७. अहस्तक्षेपकारी जाँच उपकरणहरूको प्रयोग

नेपालका भन्सार कार्यालयहरूले केही अपवाद बाहेक हालसम्म एक्स रे, मेटल डिटेक्टर, बडी स्क्यानर, गाडी तथा कन्टेनर स्क्यानर जस्ता अहस्तक्षेपकारी जाँच उपकरण (Non-Intrusive Inspection Equipment) को आवश्यक व्यवस्था र समुचित प्रयोग गर्न सकेका छैनन् । त्यसैले कार्यबोझ बढी भएका र जोखिमको संभावना भएका कार्यालयहरूमा यस प्रकारका उपकरणहरूको प्रयोग गरिएमा भन्सार जाँचपासको समय र लागत कम हुने, गैर कानूनी क्रियाकलाप नियन्त्रण हुने र भन्सार प्रशासनको साख समेत बढ्ने भएकाले यस प्रकारका आधुनिक उपकरणहरूको प्रयोग गरिनु पर्छ ।

८. हार्मोनाइज्ड वस्तु वर्गीकरण प्रणालीको सातौँ संस्करण २०२२ को कार्यान्वयन

नेपालको भन्सारमा निकासी पैठारी हुने मालवस्तुको महसुल असुल गर्ने र तथ्यांक व्यवस्थापन गर्ने प्रयोजनका लागि विश्व भन्सार संगठनद्वारा प्रतिपादित तथा संसारका २०० भन्दा बढी मुलुकले प्रयोग गर्ने गरेको हार्मोनाइज्ड वस्तु वर्गीकरण तथा संकेतीकरण प्रणाली (Harmonized Commodity Description and Coding System) प्रयोग हुँदै आएको छ । यो प्रणाली हरेक ५ वर्षमा परिमार्जन हुने गरेको छ । हाल नेपालको भन्सारमा यसको २०१७ सालको छैठौँ संस्करण प्रयोग हुँदै आएको छ । विश्व भन्सार संगठनले २०२२ जनवरी १ देखि लागू हुने गरी यसको संशोधित सातौँ अर्थात् संस्करण, २०२२ कार्यान्वयनमा ल्याइसकेको छ । नेपालको भन्सार दरबन्दी पनि यसै प्रणालीमा आधारित भएकाले यसको लागि आवश्यक तयारी पूरा गरी आर्थिक ऐन, २०७९ को

अनुसूची-१ र २ (भन्सार दरबन्दी) सोही संशोधित प्रणाली अनुकूल हुने व्यवस्था मिलाइनु पर्दछ ।

९. केन्द्रीय जाँचपास प्रणालीको कार्यान्वयन

भन्सार ऐन, २०६४ को दफा २३ क मा भन्सार कार्यालयमा घोषणा भएको मालवस्तु भन्सार विभागले तोकिए बमोजिम जाँचपास गर्न आवश्यक व्यवस्था गर्ने गरी केन्द्रीय जाँचपास प्रणाली अवलम्बन गर्न सक्ने व्यवस्था छ । तर यो प्रावधान हालसम्म कार्यान्वयनमा ल्याइएको छैन । यो प्रणाली अवलम्बन गरिएमा मालवस्तु जाँचपासका क्रममा व्यापारी र भन्सार कार्यालयका कर्मचारीका बीचमा भौतिक सम्पर्क नहुने/शीघ्र जाँचपास हुने र व्यापार सहजीकरणमा पनि सहयोग पुग्ने देखिन्छ । संसारका धेरै आधुनिक भन्सार प्रशासनले यस्तो प्रणाली अवलम्बन गरिसकेका छन् । नेपालको भन्सारमा पनि जोखिमका आधारमा मालवस्तु जाँचपास गर्ने गरी छनौट प्रणाली भने कार्यान्वयनमा ल्याइएको छ । यस प्रणाली अन्तर्गत कम जोखिमयुक्त मालवस्तु भौतिक परीक्षण नगरीकन पनि जाँचपास गर्न सकिन्छ । त्यसैले कम जोखिमयुक्त मालवस्तु जाँचपास गर्नुपर्दा भन्सार ऐनको उल्लिखित व्यवस्था बमोजिम जुनसुकै भन्सार कार्यालयमा घोषणा भएको मालवस्तु भए पनि भन्सार विभागबाट नै जाँचपास गर्ने गरी केन्द्रीय जाँचपास प्रणाली कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ ।

१०. व्यवसायिक कारोवारको सन्दर्भमा राष्ट्रिय परिचयपत्र अनिवार्य गर्ने

व्यवसायीको वास्तविक पहिचान गर्न सहयोग पुग्ने र वायोमेट्रिक विवरण सहितको अभिलेख प्राप्त गर्न सकिने भएकाले व्यापारिक प्रयोजनका लागि फर्म वा कम्पनी दर्ता गर्न, निकासी पैठारी संकेत नम्बर लिन, PAN वा VAT मा दर्ता गर्न e-Passport का लागि अनिवार्य गरिएको राष्ट्रिय परिचयपत्र (National ID) लाई व्यवसायिक कारोवारको हकमा पनि अनिवार्य गरिनु पर्दछ ।

११. कर परिपालना नगर्ने करदाताको सरकारी भुक्तानी रोक्का गर्ने

समयमा कर नतिर्ने र कर विवरण नबुझाउने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयबाट सरकारी रकम भुक्तानी गर्दा कर बक्यौता भएका, असुल उपर गर्ने बेरुजू भएका र कर विवरण नियमित रूपमा नबुझाएका करदाताको भुक्तानी रोक्न सक्ने व्यवस्था हुन जरुरी देखिन्छ । यसका लागि नीतिगत निर्णय भई करदाताको विवरण कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयले Online हेर्न सक्ने गरी प्रणालीमा पहुँच दिनु जरुरी हुन्छ ।

१२. सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग र राजस्व अनुसन्धान विभागको आवद्धता

सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग र राजस्व अनुसन्धान विभागले गर्ने कार्यहरु वित्त, अर्थ, सम्पत्ति, राजस्व परिचालन र यसको व्यवस्थापनसँग बढी घनिष्ठ छन् । गैरकानूनी

कार्य र राजस्व चुहावट गरी आर्जित सम्पत्तिउपर अनुसन्धान एवं अभियोजन गरी आर्थिक एवं वित्तीय अपराध न्यूनीकरण गर्ने तथा राजस्वमा योगदान गर्ने मूल कार्य जिम्मेवारी पाएका यी दुवै विभागहरूलाई अर्थ मन्त्रालयले प्रभावकारी रूपमा परिचालन गर्नसक्ने देखिन्छ । विगतमा अर्थ मन्त्रालय मातहत नै रहेका यी विभागहरू हाल अर्थ मन्त्रालय बाहिर रहेका छन् । अर्थ मन्त्रालयले जारी गर्ने अर्थ/राजस्व नीति तथा कानूनको परिपालना यी विभागहरूबाट हुने र कतिपय अवस्थामा कार्यसम्पादनका क्रममा यी विभागले भन्सार तथा आन्तरिक राजस्व विभागसँग नीतिगत, कार्यगत र प्रशासनिक समन्वय गरी कार्य सम्पादन गर्नुपर्ने अवस्था पनि छ । यस सन्दर्भमा कार्य सम्पादनसँग सम्बन्धित कतिपय निर्देशिका एवं कार्यविधिहरू संयुक्त रूपमा बनाइएको पनि छ । अतः कामको प्रकृति, संस्थागत आवद्धताको आवश्यकता एवं औचित्यता र कार्यसम्पादनमा सहजता समेत विश्लेषण गर्दा यी दुवै विभागहरूलाई अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत नै राखी सञ्चालन गर्नु व्यावहारिक हुने देखिन्छ ।

६.५ राजस्व चुहावट नियन्त्रण र सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान

१. राजस्व चुहावट नियन्त्रण

- (क) सूचक संस्थाबाट प्राप्त हुने शंकास्पद कारोवार विवरणमा आधाभन्दा बढी विवरणहरू कर छलीसँग सम्बन्धित रहेको पाइने गरेको छ । कर छली गर्ने उद्देश्यले व्यक्तिगत खातामा समेत व्यवसायिक कारोवार गर्ने गरेको पाइएको छ । अतः कर परीक्षण गर्दा सम्बन्धित फर्म/कम्पनीकासाथै निजका संचालकहरूको समेत वित्तीय विवरणहरू विश्लेषण गर्ने प्रणाली शुरुआत गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
- (ख) कुनै एक व्यक्ति एकभन्दा बढी फर्म र कम्पनीहरूमा संचालकको रूपमा संलग्न रहने र कर छलीको अनुसन्धान गर्दा निज संलग्न रहेका सबै फर्म र कम्पनीहरूको जानकारी प्राप्त हुन नसक्ने स्थिति हुन्छ । अन्य मुलुकहरूमा फर्म र कम्पनीहरूका संचालकलाई Unique Code Number (नेपालको सन्दर्भमा PAN Number) दिने र सोही अनुरूपको Data Base प्रयोग गर्ने प्रचलन रहेको छ । यसबाट राजस्व छलीको अनुसन्धान गर्न निज संलग्न रहेका सम्पूर्ण फर्म एवं कम्पनीहरूको विस्तृत जानकारी प्राप्त हुने गर्दछ । अतः उक्त अभ्यास अनुसरण गर्न सकिएमा कर छली सम्बन्धी अनुसन्धानलाई थप प्रभावकारी बनाउन सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।
- (ग) VCTS मा विवरण प्रविष्टि गर्नुपर्ने दायित्व भएको करदाताले मूल्य अभिवृद्धि करको क्रेडिट दावी गर्नको लागि VCTS मा अनिवार्य प्रविष्टि हुनुपर्ने प्रावधान राख्दा नक्कली बीजकको नियन्त्रणमा सघाउ पुग्ने र राजस्व परिपालना दर बढ्ने देखिन्छ । यसैगरी VCTS बाट प्राप्त हुने सूचना एवं तथ्याङ्कलाई आन्तरिक राजस्व विभाग र मातहतका कार्यालयहरूले विश्लेषण गरी कर परीक्षण तथा अनुसन्धानको लागि उपयोग गर्ने नीति लिनुपर्छ ।

२. सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान

- (क) AML/CFT सम्बन्धी पाँच वर्षे रणनीतिको कार्यान्वयनका लागि कानून कार्यान्वयन गर्ने निकायहरूबीच कार्यगत समन्वयका लागि छुट्टै संयन्त्र निर्माण गरी नियमित रूपमा सूचना आदानप्रदान गर्ने, एक अर्को निकाय बीचको समन्वय तथा सहकार्यमा ठूला र जटिल प्रकृतिका उजुरीको आवश्यकता अनुसार Joint Investigation समेत गरी अनुसन्धान तथा अभियोजनलाई थप प्रभावकारी बनाइनु पर्दछ ।
- (ख) सम्पत्ति शुद्धीकरणको क्रममा हुण्डी तथा Electronic Currency, Digital Currency, Virtual Currency, Hyper Fund आदिको माध्यमबाट विदेशी मुद्राको अपचलन तथा अन्य आपराधिक क्रियाकलाप हुनसक्ने देखिएकाले तिनको नियन्त्रणका लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गरी कार्यान्वयन पक्षलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । कतिपय मुलुकहरूले आफ्नै डिजिटल मुद्रा निष्काशन गर्ने घोषणा गरेको परिप्रेक्षमा

नेपालले पनि डिजिटल मुद्रा जारी गर्ने सम्बन्धमा नीतिगत निर्णयमा पुगनुपर्ने देखिन्छ ।

- (ग) आयकर ऐनमा कर छलीको स्पष्ट परिभाषा नहुँदा सम्पत्ति शुद्धीकरण ऐन बमोजिम कारवाही अघि बढाउन द्विविधा भएकोले स्पष्ट परिभाषा गर्न आवश्यक देखिएको छ ।
- (घ) सम्पत्ति शुद्धीकरणमा परेका मुद्दा/उजुरीहरू मध्ये मानव वेचबिखन, अवैध हातहतियार कारोवार र लागू औषध खरिद बिक्री सम्बन्धी मुद्दाबाहेक अन्य रु. एक करोडसम्म बिगो भएका मुद्दा आवश्यक कारवाहीको लागि सम्बन्धित निकायमा लेखी पठाउन सक्ने व्यवस्था सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान निवारण ऐन, २०६४ मा व्यवस्था गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६.६ आर्थिक पूर्वाधार विकास र प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी

१. आर्थिक पूर्वाधार र विकास

- (क) कृषिमा आधारित स्वदेशी उद्योगहरूबाट भएको उत्पादन र चिया कफी अलैंची उत्पादनको उचित रूपमा भण्डारण गर्न आधुनिक शीत भण्डार र गोदाम घरको व्यवस्था, कृषि पहुँच मार्गको स्तरोन्नति, विद्युत महसुल अनुदान, मल र वीरुको सुनिश्चितता, ढुवानीको र बजारको सुनिश्चितता गर्न आवश्यक देखिन्छ । त्यस्ता उत्पादनहरूको विक्रीको लागि व्यवस्थित अक्सन बजार र हाट बजारको निर्माण गरी त्यस्तो उत्पादनको विक्रीमा सहजीकरण गरिनुपर्दछ । त्यसैगरी विद्युत उत्पादन, सडक निर्माण, शहरीकरण जस्ता पूर्वाधार विकासमा संस्थागत आयकर र पूँजीगत लाभ (Capital Gain) मा सहूलियत, अनुसन्धान तथा विकास सम्बन्धी कार्यमा संलग्न निकायलाई आयकर दरमा सहूलियत, परियोजना धितोमा रु. ५ करोडसम्मको कर्जाको व्यवस्था गर्ने जस्ता नीतिहरू अबलम्बन गर्नुपर्दछ ।
- (ख) जग्गाको उच्च मूल्यले गर्दा जग्गा किनेर उद्योग संचालन गर्न कठिन भएकाले औद्योगिक विकासको लागि विशेष आर्थिक क्षेत्र वा सोवाहिर स्थापना हुने उद्योगहरूलाई सहजीकरण गर्न लिज कानून ल्याउनुपर्ने र ५० वर्षको लागि त्यस्तो जग्गा उद्योगलाई लिजमा दिनुपर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ ।
- (ग) उत्पादनमूलक उद्योग वा विशेष आर्थिक क्षेत्रमा स्थापन भई अधिकतम स्वदेशी कच्चापदार्थ खपत गर्ने उद्योगलाई दिगो संचालनको लागि व्याज सहूलियतको व्यवस्था गर्ने र रूग्ण उद्योगहरूलाई पुनःसञ्चालन गर्न प्रोत्साहन प्याकेज घोषणा गरी सञ्चालन हुन नसक्ने उद्योगको दर्ता खारेजी प्रक्रियामा सहजीकरण गर्नुपर्दछ ।
- (घ) नेपालमा रोजगारी सृजना, आयात प्रतिस्थापन र निकासी प्रवर्द्धन गरी व्यापार घाटा कम गर्न विदेशी लगानीमा स्थापना हुने बहुराष्ट्रिय कम्पनी (Multi-National Company) को विदेशी स्थायी संस्थापनलाई व्यवसाय दर्ता, सञ्चालन, नाफा एवं लगानी फिर्तामा सहजीकरण र आयकरमा विशेष छुट दिने गरी आवश्यक पूर्वाधार सहितको अलग्गै विशेष क्षेत्र (Dedicated Special Zone) घोषणा गर्न उपयुक्त हुन्छ । यस्तो विशेष क्षेत्र तोक्दा छिमेकी मुलुकको सीमा नजिक र बन्दरगाहबाट रेल्वे जोड्ने ठूला राजमार्गबाट सहज पहुँच हुने स्थान छनोट गर्नुपर्दछ ।
- (ङ) महिला उद्यमीको मात्र स्वामित्व रहने गरी दर्ता भएको उद्योगमा प्रयोग गरिने औद्योगिक सम्पत्ति दर्ता गराउँदा प्रचलित कानून बमोजिम लाग्ने दस्तूरमा आंशिक छुट दिन उपयुक्त हुने देखिन्छ । यसैगरी महिला उद्यमीलाई दिइने विनाधितो कर्जाको सीमा वृद्धि गर्नु पर्दछ ।

- (च) ५०० भन्दा बढी महिलालाई रोजगारी दिने उद्योगलाई प्रभावी आयकर (Effective Tax Rate) दरमा थप ५ प्रतिशत छुट दिने व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- (छ) स्वदेशी उद्योगबाट उत्पादित सामानको निकासी प्रोत्साहन गर्न विदेशमा रहेका नेपाली राजदूतावास र महावाणिज्य दूतावासमा नेपाली उत्पादनको प्रदर्शन कक्ष राख्ने र विदेशमा हुने प्रदर्शनी तथा मेलामा स्वदेशी सामान राख्न सरकारबाट सहयोग गरी आर्थिक कूटनीतिमार्फत नेपाल वस्तुको विज्ञापन गरी प्रवर्द्धनमा सहयोग पुर्‍याउनु पर्दछ ।
- (ज) कर्णाली र सुदुर पश्चिम प्रदेश विकासको दृष्टिले पछि परेको क्षेत्रहरू हुन् । त्यस्ता क्षेत्रको औद्योगिक विकासलाई प्रोत्साहन गर्न जग्गा, विद्युत, सडक जस्ता पूर्वाधारको पहुँच पुर्‍याइदिने र लगानीको लागि ऋणको ब्याजमा विशेष सहूलियत र कार्यप्रक्रियामा सरलीकरण गर्ने रणनीति अख्तियार गर्न उपयुक्त हुने देखिन्छ ।
- (झ) घरजग्गा किनबेच, भाडा वा लिजमा दिने (Real Estate Business) कार्य व्यक्तिमार्फत हुँदा कर छली लगायतका अनेकौं विसंगतिहरू देखिएका छन् । यो कार्य Agency मार्फत मात्र गर्ने व्यवस्था गर्नसके Real Estate Business लाई मर्यादित, व्यवस्थित र अनुशासित बनाउने मात्र नभई करको दायरामा समेट्न सक्ने देखिन्छ । अतः ऐन, कानून र कार्यविधिमा सुधार गरी रजिष्टर्ड ब्रोकर मार्फत मात्र कारोवार गर्ने गरी Real Estate Business लाई Agency Model मा सञ्चालन गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाई करको दायरामा समेट्न उपयुक्त हुन्छ ।

२. प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानी (Foreign Direct Investment)

- (क) FDI लाई आकर्षित गर्नका लागि यसको लागि दर्ता, लाइसेन्स नियमन र नियन्त्रण गर्ने पद्धति र प्रणालीका सबै चरणमा सरलीकरण (Simplification) गर्नुपर्दछ । सरकारी नियन्त्रण न्यून गरी पारदर्शीता र उत्तरदायित्व वहन एवं सेवा प्रवाहमा एकल एजेन्सी (One Stop Agency) नीति अवलम्बन गर्नु पर्दछ । न्यूनतम प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीको सीमा र कम्पनीमा स्वामित्व शेयरको हिस्सा (Ownership) को सीमा राख्ने व्यवस्था तथा श्रम नीति, श्रम सम्बन्ध, न्यूनतम ज्याला जस्ता नीतिहरूमा पुनरावलोकन गर्न आवश्यक देखिन्छ ।
- (ख) त्यसैगरी कुनै लगानीकर्ताले लगानीबाट प्राप्त नाफालाई पुनः लगानी (Profit Reinvestment) गरेमा त्यस्तो पुनर्लगानीलाई आकर्षण गर्न आयकरमा सहूलियत दिने व्यवस्था गर्न उपयुक्त हुन्छ ।
- (ग) पूँजीगत लगानी तथा प्रतिफल फिर्ता लान पाइने व्यवस्था सुनिश्चित गर्ने, Tax Holiday, रोयल्टीको भुक्तानी, प्रविधि विज्ञ/विशेषज्ञ शुल्क जस्ता पक्षमा विदेशी लगानीलाई स्वदेशी लगानीसरहकै व्यवहार गर्ने, पूँजी लगानीकर्तालाई Multiple

Visa, विज्ञ विशेषज्ञलाई कार्य अवधिभरको बहुप्रवेशाज्ञा र श्रम स्वीकृति सहजतापूर्वक उपलब्ध गराउने, वैदेशिक लगानीको रूपमा तोकिएको रकम लगानी गर्ने लगानीकर्तालाई स्थायी बसोवासको अनुमति दिने तथा FDI बाट भएको लगानीबाट सञ्चालित उद्योगलाई दिइने कर छुटलाई सरल, पारदर्शी, प्रभावकारी एवं उद्देश्यमूलक बनाउनका लागि विभिन्न ऐनमा भएका प्रावधानहरूलाई एउटै ऐनमा समाहित गर्ने लगायतका कार्यहरू गरी विदेशी लगानी आकर्षित गर्नुपर्दछ ।

६.७ वित्तीय व्यवस्थापन

व्यापार घाटा, बढ्दो चालु खाता घाटा, भुक्तानी असन्तुलन, विदेशी विनिमय संचितिमा गिरावट, विप्रेषण आप्रवाहमा कमी, बैकिङ क्षेत्रमा तरलता अभाव जस्ता कारणले हाम्रो वित्तीय क्षेत्र नराम्ररी प्रभावित हुँदै गएको छ । अतः यसलाई सुधार गर्दै वित्तीय क्षेत्र सुदृढीकरणका लागि देहायका पक्षहरूमा ध्यान दिनुपर्ने देखिन्छ :

१. विप्रेषण

विप्रेषण आम्दानीलाई बैकिङ च्यानलबाट मात्र ल्याउने उपाय र रणनीति अवलम्बन गर्नु पर्दछ । वैदेशिक रोजगारीमा जाने व्यक्तिहरूको पासपोर्ट जारी हुँदा नै बैंक खाता खोल्ने व्यवस्था गर्नुका साथै नेपालबाट श्रमको लागि जाने प्रमुख गन्तव्य देशहरूबाटै मोबाइल वालेटको प्रयोग गरी सोझै नेपालको आफ्नो बैंक खातामा विप्रेषण आय पठाउने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ । विप्रेषण रकम बैंक खातामा जम्मा गरेमा प्राप्त हुने व्याजमा प्रोत्साहन स्वरूप दुई प्रतिशत थप (Intrest Top-Up) गरी दिने, ठूला आयोजनाहरू तथा कम्पनीहरूको प्राथमिक शेयर निष्कासनमा निश्चित प्रतिशत वैदेशिक रोजगारीमा जानेलाई आरक्षण गर्ने, राहदानी बनाउने र नवीकरण गर्ने कार्यमा सहजीकरण गर्ने, सम्बन्धित देशका नेपाली दूतावासहरूले बैकिङ च्यानलबाट विप्रेषण पठाउँदाका फाइदा सम्बन्धमा श्रमिकहरूलाई जागरण गराउने जस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्ने गराउने व्यवस्था मिलाई बैकिङ च्यानलबाट विप्रेषण ल्याउन उत्प्रेरणा जगाउनु पर्दछ ।

२. अनुदान व्यवस्था

विदेशी मुद्राको सञ्चितिमा बढोत्तरी गर्न आवश्यक नभएका र महंगा विलासी सामानको आयातमा गरिएको कडाईलाई निरन्तरता दिने, विद्युतको खपतमा वृद्धि गरी पेट्रोलियम पदार्थको आयातलाई घटाउने, निर्यातमूलक उद्योगहरूलाई मूल्य अभिवृद्धि (Value Addition) को आधारमा नगद अनुदान सहितको प्रोत्साहन प्याकेज ल्याउने र शिक्षाको नाममा बाहिरिने विदेशी मुद्रामा कडाई गर्ने, हुण्डी कारोवारीमाथि प्रभावकारी रूपमा कारवाही गर्ने जस्ता उपायहरू अवलम्बन गर्नु पर्दछ ।

३. वित्तीय साक्षरता

वित्तीय साक्षरतालाई अभियानकै रूपमा मुलुकभर सञ्चालन गर्नुपर्दछ । वित्तीय साक्षरताले व्यवसायमा धोखाधडीको सम्भावनालाई कम गरी सहज व्यवसाय सञ्चालन गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । त्यसैगरी कर्जाको आवश्यकताको सही अनुमान गर्न, वचत गर्न एवं जोखिम न्यूनीकरण गर्न र आर्थिक सुरक्षाका उपायहरूको ज्ञान बढाउने कार्यमा वित्तीय साक्षरताले सघाउँदछ । वित्तीय साक्षरतालाई थप प्रभावकारी बनाउन विद्यालयस्तरीय पाठ्यक्रममा यो विषय समावेश गरी पठनपाठन गर्ने व्यवस्था मिलाइनु पर्दछ ।

४. बैंक खाता

दुर्गम गाउँसम्म वित्तीय पहुँच (बैंक, लघु वित्त, वित्तीय सहकारी, रेमिटेन्स सेवा, बीमा, पूँजी बजार) पुन्याउँन आवश्यक छ । यसको लागि निजीक्षेत्रबाट सञ्चालित बैंक तथा बीमा संस्थाहरूलाई दुर्गम क्षेत्रमा शाखा खोल्न पर्ने प्रावधानलाई अनिवार्य बनाई "खोलौँ बैंक खाता" को अभियानलाई थप प्रभावकारी र नतिजामुखी ढंगले सञ्चालन गर्नु पर्दछ ।

५. ऋण लगानीको प्रभावकारिता

प्राथमिकताप्राप्त क्षेत्र कर्जाको उद्देश्य अनुरूप सही रूपमा लगानी भए नभएको र ऋण लिनेले पनि जुन उद्देश्यको लागि ऋण लिएको हो सोही क्षेत्रमा लगानी भएको छु छैन भन्ने सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट अनुगमन र कर्जा परीक्षण गराउने व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउनु पर्दछ । उद्देश्य विपरीत ऋण लगानी (Loan Siphoning) गर्ने प्रवृत्तिलाई आर्थिक अपराध मानी कारवाही गर्नु पर्दछ ।

६. पूँजी बजारको विस्तार

औद्योगिक उत्पादनको विस्तार र प्रवर्द्धन गर्न तथा पूँजी बजारको विस्तार गर्न विमा बोण्ड, पूर्वाधार बोण्ड, उर्जा बोण्ड, कृषि बोण्ड, लघुवित्त बोण्ड र Blended Financing जस्ता विविध प्रकृतिका दीर्घकालीन वित्तीय उपकरणहरू जारी गर्ने व्यवस्थामा नीतिगत सहजीकरण गर्नुपर्छ । त्यस प्रकृतिका बोण्डहरू निष्काशन गर्न धितोपत्र दर्ता तथा निष्कासन नियमावली, २०७३ को हालको व्यवस्था तत्काल कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ ।

७. लगानीको वर्गीकरण

नेपालमा ठूलो लगानीलाई प्रोत्साहन गर्न लगानीकर्ताहरूलाई अल्पकालीन र दीर्घकालीन लगानीकर्तामा वर्गीकरण गरी दीर्घकालीन लगानीकर्तालाई थप प्रोत्साहन गर्न करको दर कम गर्ने र वित्तीय सुविधा थप दिने नीति लिनुपर्छ ।

८. बैंकिंग कारोबारको प्रवर्द्धन

भुक्तानी प्रणालीलाई सहज र पारदर्शी बनाई बैंकिंग कारोबारको प्रवर्द्धन गर्न विद्युतीय शासन पद्धतिको अवधारणा अनुरूप सम्पूर्ण कारोबार र भुक्तानीहरूलाई नगदरहित बनाउन सहकारी क्षेत्रलाई राष्ट्रिय भुक्तानी प्रणालीको सञ्जालमा आवद्ध गर्न नेपाल राष्ट्र बैंकबाट स्वीकृतिप्राप्त सहकारी बैंकहरूलाई चेक क्लियरिङ प्रणालीमा समावेश गर्ने गरी समाशोधन गृह (NCHL) को सदस्यता प्रदान गर्ने व्यवस्था हुनु उपयुक्त देखिन्छ ।

९. Merge लाई प्रोत्साहन

वाणिज्य बैंक, विकास बैंक, वित्तीय संस्था र सहकारीले प्रदान गर्ने सेवाको गुणस्तर अभिवृद्धि गर्न एकीकरण (Merge) गर्न प्रोत्साहन हुने गरी आयकर लगायतको सुविधा प्रदान गर्नु पर्दछ।

१०. ट्रष्ट ऐनको व्यवस्था

संस्थागत ऋणपत्र, सामूहिक लगानी कोष तथा धितोपत्रको केन्द्रीय निक्षेप सेवामा सहभागी हुने हितग्राहीको हितको प्रवर्द्धन र सुरक्षाको लागि वित्तीय गतिविधि सम्बन्धी ट्रष्ट ऐनको व्यवस्था गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ।

११. कम्पनीको स्तरोन्नती

रु. एक अर्ब वा सोभन्दा बढीको चुक्ता पूँजीमा स्थापना हुने उत्पादन तथा प्रशोधन, पर्यटन, उर्जा, दूर सञ्चार सम्बन्धी कम्पनीहरूलाई अनिवार्यरूपमा पब्लिक लिमिटेड कम्पनीको रूपमा स्थापना भई धितोपत्रको सार्वजनिक निष्काशन गर्नुपर्ने व्यवस्थालाई प्रोत्साहन गर्न कम्पनी ऐन, २०६३ मा उपयुक्त संशोधन गर्नुपर्ने देखिन्छ।

६.८ अन्य सुझाव

१. कोभिड-१९ का कारण सृजित असहज अवस्थाबाट प्रभावित व्यक्ति वा व्यवसायलाई प्रदान गरिदै आएको कर छुट तथा सहूलियत सम्बन्धी व्यवस्थालाई आर्थिक वर्ष २०७९/८० मा पनि निरन्तरता दिन जरूरी छ ।
२. रुस-युक्रेन बीचको युद्धका कारण विश्व व्यापी रूपमा आपूर्ति शृङ्खलामा परेको असर र त्यसले नेपाली अर्थतन्त्रलाई पारेको प्रभावका कारण अर्थतन्त्रको लागत बढेको छ । उल्लिखित दुवै समस्या समाधानको लागि लगानी, आन्तरिक उत्पादन र रोजगारी बढाउने गरी कोरोना पुनरुत्थान प्याकेज घोषणा गरी क्षेत्रीय र विश्वव्यापी सहयोग आदान प्रदान एवं सरकारी र निजीक्षेत्रबीच उच्चतम समझदारी, सहयोग, सहकार्य र साझेदारी जरूरी हुन्छ । यसको लागि प्रभाव न्यूनीकरण रणनीति शिघ्र तर्जुमा गरी त्यस्तो प्रभाव न्यूनीकरण कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।
३. औद्योगिक व्यवसाय ऐनको अनुसूची १० मा उल्लिखित अति अविकसित क्षेत्रमा रही मूल्य अभिवृद्धि कर एवं आयकरमा दर्ता भएका करदातालाई मूल्य अभिवृद्धि कर र श्रोतमा आयकर कट्टीको विवरण एवं सोमा लाग्ने कर चौमासिक रूपमा बुझाउने व्यवस्था हुन उपयुक्त हुन्छ ।
४. अनौपचारिक अर्थतन्त्रलाई औपचारिकीकरण गर्ने बलियो माध्यमको रूपमा सम्पत्ति र कारोवारको अभिलेखीकरणलाई लिन सकिन्छ । यसको लागि विधि, प्रणाली र संयन्त्र तयार गर्ने कार्यलाई प्राथमिकताका साथ अघि बढाउन उपयुक्त देखिन्छ ।
५. व्यवसायीहरूबाट आसामी नउठ्ने समस्या रहेको आवाज लामो समयदेखि उठिरहेको छ । आसामी उठाउने कानूनी व्यवस्था नभएको होइन तर छिटो र सरल प्रकृयाबाट त्यस्तो आसामी रकम उठाउने कार्यविधिगत उपायको चाहना राखेको पाइन्छ । प्रस्तुत सन्दर्भमा ऋण असूली न्यायाधिकरणको कार्यक्षेत्र विस्तार गरी निजीक्षेत्रका फर्म, कम्पनीहरूलाई समेत समेट्ने गरी सेवा दिने उपयुक्त प्रावधानको व्यवस्था हुन आवश्यक देखिन्छ ।

६.९ अन्तर सरकारी राजस्व परिचालन र हस्तान्तरण

१. नीतिगत सुझावमा उल्लेख गरे अनुसार तीन तहको संरचनामा दोहोरो पर्न गएका र एकै तहमा पनि फरक फरक दरमा रहेका राजस्व सम्बन्धी विषयहरूलाई नीतिगत रूपमा सम्बोधन गर्नका लागि छुट्टै अन्तर सरकारी राजस्व प्रणाली सम्बन्धी छाता ऐन (Umbrella Act) बनाइ कार्यान्वयनमा ल्याउन उपयुक्त हुन्छ ।
२. कार्बन उत्सर्जनबाटको रोयल्टी बाँडफाँडलाई वैज्ञानिक बनाउनु पर्दछ । सम्बन्धित पक्षसँग वार्ता गरी कार्बन खपतको परीक्षणलाई प्रभावकारी बनाई अधिकतम लाभ लिनसक्ने अवस्था सृजना गर्नुपर्दछ ।
३. नदीजन्य पदार्थको रूपमा प्राप्त हुने ढुङ्गा, गिट्टी र वालुवाको राजस्व सम्बन्धित स्थानीय तह र प्रदेशमा राजस्व बाँडफाँड हुने गरी प्रदेशले तोकेको मापदण्ड अनुसार स्थानीय तहले ठेक्का लगाउन सक्ने प्रावधान अन्तर सरकारी वित्त व्यवस्थापन ऐन, २०७४ तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ मा राख्नुपर्ने देखिन्छ ।
४. विभिन्न निकायमा करका दर र नवीकरणमा लाग्ने कर फरक फरक तोकदा अन्यायता हुने हुँदा आपसी समन्वयमा सबै प्रदेशका लागि उपयुक्त हुने दरमा न्यूनतम र अधिकतम रकम तोकि सवारी साधन कर, दस्तुर र जरिवानाको व्यवस्थापन गर्न मापदण्ड बनाउने र सवारी दर्ता एक प्रदेशबाट अर्को प्रदेशमा सार्ने विषयलाई सरल बनाइनुपर्ने देखिन्छ ।
५. घर र जग्गा रजिष्ट्रेशन गर्दा राखिने मूल्यलाई वास्तविक कारोवारको रकममा आधारित बनाउन आवश्यक छ । विशेषगरी शहरी क्षेत्रमा घर जग्गा रजिष्ट्रेशन प्रयोजनको लागि हाल तोकिएको मूल्याङ्कन ज्यादै न्यून देखिएकोले त्यसमा सुधार गर्न आवश्यक कानूनी व्यवस्था मिलाउन प्रदेश सरकारहरूलाई संघीय सरकारले मार्ग निर्देशन गर्नुपर्दछ । घर जग्गा रजिष्ट्रेशनको दर नै प्रदेश सरकारले तोक्ने भएकोले घरजग्गा रजिष्ट्रेशनका लागि न्यूनतम मूल्य निर्धारण गर्दा प्रदेश सरकारको नेतृत्व एवं समन्वयमा हुने व्यवस्था मिलाउने र यसैगरी एउटा प्राकृतिक व्यक्तिले एकभन्दा बढी घर बनाई भाडामा लगाएको वा बार्षिक निश्चित रकमभन्दा बढी भाडा प्राप्त गर्नेको हकमा प्रगतिशील आधारमा कर लगाउने व्यवस्था गर्नेगरी स्थानीय निकाय सरकार संचालन ऐन, २०७४ मा आवश्यक संशोधन गर्नुपर्दछ ।
६. केही प्रदेशले सिमेन्ट उद्योगमा कारखाना मूल्यमा प्राकृतिक स्रोत शुल्क, कवाडी कर र सवारी व्यवस्थापन शुल्क आदि असुल गर्ने गरेकाले त्यसरी असुल गर्ने व्यवस्था हटाउनु पर्दछ ।

७. प्रदेश र स्थानीय निकायले वस्तु वा सेवाको कारोवारमा कर लगाउँदा मूल्य अभिवृद्धि करसँग बाझिने भएकोले स्थानीय तहले लिने व्यवसाय दर्ता कर वा नवीकरणका लागि न्यूनतम शुल्क बाहेक अन्य कर लिन नपाउने व्यवस्था गर्ने ।
८. पर्वतारोहण तथा विद्युत लगायत अन्य प्राकृतिक स्रोतबाट संकलित रोयल्टी बाँडफाँड गर्दा प्रभावित क्षेत्रका सरोकारवालाको लागि समानुपातिक तथा वैज्ञानिक बनाउने प्रयोजनका लागि राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोगबाट थप अध्ययन गरी बाँडफाँड सूत्र (Formula) पुनरावलोकन गर्नु उपयुक्त हुन्छ । त्यसैगरी जेठ महिनासम्मको रोयल्टी बापतको रकम बाँडफाँड सोही आर्थिक वर्षभित्र र बाँकी हिसाव भिडान भएपश्चात पठाउने व्यवस्था भएमा सोको उपयोगमा प्रभावकारिता ल्याउन सकिने देखिन्छ ।
९. एउटा कम्पनीको उत्पादन, गोदाम, विक्री कक्ष फरक फरक स्थानीय तहमा भएमा भिन्न भिन्न स्थानीय तहमा व्यवसाय दर्ता तथा नवीकरण गर्नुपर्ने अवस्था छ । नियमानुसार संघमा दर्ता भइ संघीय सरकारको क्षेत्राधिकारभित्रको प्रदेश तथा स्थानीय तहमा कर तिर्ने उद्योग एवं व्यवसायलाई पुनः स्थानीय तहमा पनि व्यवसाय दर्ता र नवीकरण गर्नुपर्ने दोहोरो व्यवस्थाले थप झमेला सृजना भएको हुँदा एउटा तहमा दर्ता भई नवीकरण भइरहेको उद्योग/व्यवसायलाई अर्को तहमा दर्ता र नवीकरण गरिरहन नपर्ने गरी कानूनी एवं प्रक्रियागत व्यवस्था मिलाउनु पर्ने देखिन्छ ।
१०. लघु, घरेलु तथा साना उद्योगधन्दा तथा व्यवसाय विकास र विस्तारका लागि प्रत्येक गाँउपालिकामा ग्रामिण औद्योगिक ग्राम स्थापना गर्न पालिकाहरुलाई संघीय तहबाट वित्तीय र प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनुपर्ने देखिन्छ ।

६.१० नेपाल राजस्व परामर्श समितिको सुदृढीकरण

१. नेपाल राजस्व परामर्श समिति राजस्व नीति र कर सुधारका लागि सरकारलाई नीतिगत सुझाव दिने निकाय हो । यस प्रकृतिको निकाय राजस्व सम्बन्धी पूर्ण जानकारीको लागि स्रोत र साधनले सम्पन्न हुन जरुरी छ । नेपालमा राजस्व सम्बन्धी अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गर्ने तथा तथ्यांक एवं सूचनाको संकलन र अभिलेखन गर्ने एकल निकायको अभाव पनि छ । त्यसैले यस समिति अन्तर्गत राष्ट्रियस्तरको राजस्व स्रोत केन्द्र (Revenue Resource Centre) को स्थापना गरी राजस्वका सबै पक्षको सूचना पाइने देशकै Nodal Institution को रूपमा यस केन्द्रलाई विकास गरिनुपर्छ । यो केन्द्र नेपाल राजस्व परामर्श समितिको अभिन्न अङ्ग र प्राञ्जिक थलोको रूपमा रहनेगरी सञ्चालनमा ल्याइनु पर्दछ ।
२. नेपाल राजस्व परामर्श समितिलाई देशकै राजस्वको बौद्धिक मञ्च (Revenue Think Tank) को रूपमा विकास गर्ने गठन आदेशको मर्म रहेकोले राजस्व सम्बद्ध सबैखालका अध्ययन, अनुसन्धान, छलफल, सम्वाद, अन्तरक्रिया एवं विज्ञ परिचालन गर्ने कार्यमा समितिलाई सक्षम तुल्याउन आवश्यक पर्ने स्रोत, साधन र क्षमता उपलब्ध गराइनु पर्दछ । राज्यका अन्य नीतिगत पृष्ठपोषण गर्ने निकायहरू - राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा वित्त आयोग, राष्ट्रिय योजना आयोग, राष्ट्रिय नीति प्रतिष्ठान र विश्वविद्यालयहरू जस्ता बौद्धिक संस्थाहरूसँग यस समितिले सहकार्य र साझेदारी गरेर आफ्नो भूमिका सम्पादन गर्ने गराउने कार्यमा सहजीकरण हुन जरुरी छ ।
३. देशको समग्र राजस्व व्यवस्थापनमा नीतिगत सुधारका लागि राजस्व परामर्श समितिले निजीक्षेत्रको अतिरिक्त राजस्व विज्ञ, प्राञ्जिक क्षेत्र र सम्बद्ध सरकारी निकायहरूसँग आवश्यक छलफल र परामर्श गर्नुपर्ने हुन्छ । वर्तमान गठन आदेशको व्यवस्था अनुसार यस समितिमा ती सबै निकायहरूको प्रतिनिधित्व नभएकोले नीतिगत पृष्ठपोषण र समावेशी प्रतिनिधित्वको सिद्धान्तलाई संस्थागत गर्न समिति मातहत रहने गरी निजीक्षेत्रको छाता संगठनहरू, राजस्व विज्ञ, प्राञ्जिक व्यक्ति र सम्बन्धित सरकारी निकायहरूको उचित प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्ने गरी एक "राजस्व परामर्श परिषद" गठन गरिनु पर्दछ । यसको लागि गठन आदेशमा संशोधन गर्न सिफारिश गरिएको छ ।
४. नेपाल राजस्व परामर्श समितिमा कार्यालय सञ्चालनको लागि अझै पनि तोकिए अनुसारको दरवन्दी परिपूर्ति हुन सकेको छैन । यो समिति अध्ययन, अनुसन्धान तथा नीतिगत विषयवस्तुमा बढी केन्द्रित हुनुपर्ने भएकोले उच्च गुणस्तरको जनशक्ति आवश्यक हुन्छ । समितिमा हालको दरवन्दीमा हालको दरवन्दीमा

पुनरावलोकन गरी अधिकृतमूलक संस्थाको रूपमा स्थापित गर्न आवश्यक देखिन्छ ।

५. राजस्व परामर्श समितिलाई राजस्व नीति निर्माणका क्रममा गुणस्तरीय राय सुझाव र परामर्श दिने गरी सवल र सक्षम बनाउन राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय निकायहरूसँगको सहयोग र सहकार्यमा राजस्व नीति, कर सुधार र परामर्शसम्बन्धी असल अभ्यासको अध्ययन, अवलोकन तथा तालिम प्रदान गरी यसको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि एवं मानव संशाधन विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

६.११ निष्कर्ष

नेपाल सरकारलाई राजस्व नीति, कर नीति, कर सुधार र राजस्व प्रशासनको सुदृढीकरण सम्बन्धमा आवश्यक अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गरी उपयुक्त राजस्व प्रणाली विकास गर्न सुझाव दिने उद्देश्यले राजस्व सम्बन्धी बौद्धिक केन्द्रको रूपमा नेपाल राजस्व परामर्श समितिले विगत दुई वर्षदेखि कार्य गर्दै आएको छ । निजीक्षेत्रका छाता संघ संगठनहरू, वस्तुगत संघहरू, सम्बद्ध सरकारी निकायहरू, विषय विज्ञहरू तथा करदाताहरूसँग गरिएको घनिभूत छलफल एवं अन्तरक्रियाबाट प्राप्त राय सुझावहरू तथा समितिले राजस्व सुधारका प्राथमिकतामा परेका विषयहरूमा गरिएको अध्ययन अनुसन्धानको निष्कर्षको आधारमा नेपाल सरकारलाई आवश्यक सुझाव दिन यो प्रतिवेदन तयार गरिएको हो । यसक्रममा नेपाल राजस्व परामर्श समितिले क्षेत्रगतरूपमा वस्तुगत सुझाव संकलनका लागि आन्तरिक राजस्व उप-समिति, भन्सार उप-समिति, गैरकर उप-समिति, अन्तर सरकारी राजस्व व्यवस्थापन उप-समितिहरू गठन गरी प्राप्त राय सुझावलाई यो प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ ।

कोरोना महामारी र रुस-युक्रेनबीचको युद्धका कारण पेट्रोलियम पदार्थ तथा खाद्यवस्तुमा भएको मूल्यवृद्धि तथा आपूर्ति श्रृङ्खलामा आएको अवरोधले हाम्रो जस्तो आयातमुखी अर्थतन्त्र भएको देशमा प्रतिकूल प्रभाव परेको छ । नेपालको झण्डै ५० प्रतिशत राजस्व आयातमा निर्भर रहेकोले वर्तमान राजस्वको संरचनामा परिवर्तन गरी आन्तरिक राजस्वको दायरा विस्तार गर्न समयसापेक्ष कदम चाल्नुपर्ने स्थिति देखिएको छ । करको दायरा विस्तार गर्न नेपाल-भारत खुला सिमानामा हुने चोरी पैठारी नियन्त्रण, अनलाइनमा आधारित व्यवसाय तथा ई-प्लेटफर्म सेवामा करारोपण, करछलीको प्रभावकारी नियन्त्रण, करदाता शिक्षा र कर प्रक्रिया एवं कार्यविधिहरूमा सुधार गरी कर प्रशासनको सुदृढीकरण गर्ने कार्य हाल सरकारको प्राथमिकतामा पर्नुपर्ने विषय बनेको छ । स्वदेशी उत्पादन नबढाउँदासम्म देशको अर्थतन्त्र र राजस्व व्यवस्थापनमा समस्या आइरहने भएकोले यस प्रतिवेदनमा स्वदेशी उद्योगहरूको प्रवर्द्धन हुनेगरी कर नीति तय गर्न सिफारिश गरिएको छ । विगतमा ठूलो मात्रामा संस्थागत कर छुट दिइँदै आएकोमा यसले राजस्वको ठूलो हिस्सा क्षयीकरण हुनुको साथै करको प्रभावकारितामा पनि हास ल्याएको पाइएकोले यस्तो छुटलाई पुनरावलोकन गरी न्यूनीकरण गर्ने नीति लिनेगरी सुझाव पेश गरिएको छ ।

यस प्रतिवेदनमा राजस्व प्रणालीमा गरिने नीतिगत सुधार, प्रशासनिक सुधार, मूल्य अभिवृद्धि कर, आयकर, अन्तःशुल्क तथा गैरकर सुधारका लागि क्षेत्रगत रूपमा सुझावहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । कतिपय सुझावहरू दीर्घकालीन महत्वका भएकोले आगामी आर्थिक वर्ष २०७९/८० र त्यसपछिका केही वर्षहरूसम्म क्रमशः कार्यान्वयन गर्न सकिने खालका पनि छन् । यस प्रतिवेदनमा समावेस गरिएका सुझावहरूको कार्यान्वयनले राजस्वको दिगो स्रोतको पहिचान गर्न, कर प्रणालीलाई सरलीकृत गर्न र करदाताहरूलाई कर तिर्न उत्प्रेरित गर्न योगदान पुऱ्याउनेमा नेपाल राजस्व परामर्श समिति विश्वस्त रहेको छ ।

० समाप्त ०

उप-समितिमा रहेका संस्थागत प्रतिनिधिहरुको विवरण

(क) आन्तरिक राजस्व उप-समिति

१.	महा-निर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग	- संयोजक
२.	महा-निर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	- सदस्य
३.	महा-निर्देशक, सम्पत्ति शुद्धिकरण अनुसन्धान विभाग	- सदस्य
४.	उप-महानिर्देशक, आन्तरिक राजस्व विभाग (नीति तथा प्रशासन महाशाखा)	- सदस्य
५.	उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	- सदस्य
६.	उप-सचिव, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय (औद्योगिक प्रवर्द्धन शाखा)	- सदस्य
७.	निर्देशक, भन्सार विभाग (नीति तथा सञ्चालन महाशाखा)	- सदस्य
८.	निर्देशक, सम्पत्ति शुद्धिकरण अनुसन्धान विभाग	- सदस्य
९.	निर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	- सदस्य
१०.	निर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैंक	- सदस्य
११.	प्रतिनिधी, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ (राजस्व हेर्ने)	- सदस्य
१२.	प्रतिनिधी, नेपाल उद्योग परिसंघ (राजस्व हेर्ने)	- सदस्य
१३.	प्रतिनिधी, नेपाल चेम्बर अफ कमर्स (राजस्व हेर्ने)	- सदस्य
१४.	प्रतिनिधी, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन (राजस्व हेर्ने)	- सदस्य
१५.	प्रतिनिधी, साना तथा मझौला उद्योग महासंघ	- सदस्य
१६.	प्रतिनिधी, इन्स्टिच्युट अफ चार्टर्ड एकाउन्टेन्टस् नेपाल	- सदस्य
१७.	प्रतिनिधी, महिला उद्यमी महासंघ	- सदस्य
१८.	प्रतिनिधी, नेपाल राजस्व परामर्श समिति	- सदस्य
१९.	संयोजकले तोकेको राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीको अधिकृत	- सदस्य-सचिव

(ख) भन्सार उप-समिति

१.	महा-निर्देशक, भन्सार विभाग	- संयोजक
२.	महा-निर्देशक, राजस्व अनुसन्धान विभाग	- सदस्य
३.	उप-महानिर्देशक, (संचालन महाशाखा) भन्सार विभाग	- सदस्य
४.	सह-सचिव, द्विपक्षीय तथा क्षेत्रीय व्यापार महाशाखा, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	- सदस्य
५.	प्रतिनिधी, नेपाल चेम्बर अफ कमर्स (भन्सार हेर्ने)	- सदस्य
६.	प्रतिनिधी, नेपाल समुद्रपार निकासी पैठारी संघ (भन्सार हेर्ने)	- सदस्य
७.	प्रतिनिधी, नेपाल उद्योग परिसंघ (भन्सार हेर्ने)	- सदस्य
८.	उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय	- सदस्य
९.	प्रतिनिधी, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ (भन्सार हेर्ने)	- सदस्य
१०.	प्रतिनिधी, नेपाल राष्ट्रिय उद्योग व्यापार संगठन (भन्सार हेर्ने)	- सदस्य
११.	प्रतिनिधी, नेपाल चीन व्यापार संघ	- सदस्य
१२.	प्रतिनिधी, नेपाल व्यापार तथा निकासी प्रवर्द्धन केन्द्र	- सदस्य
१३.	प्रतिनिधी, हिमालय सीमापार वाणिज्य संघ	- सदस्य
१४.	अध्यक्ष, नेपाल फ्रेट फरवार्ड एशोसिएसन	- सदस्य
१५.	अध्यक्ष, नेपाल भन्सार एजेन्ट महासंघ	- सदस्य
१६.	प्रतिनिधी, नेपाल राजस्व परामर्श समिति	- सदस्य
१७.	संयोजकले तोकेको राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीको अधिकृत	- सदस्य सचिव

(ग) अन्तर सरकारी राजस्व व्यवस्थापन उप-समिति

१. सह-सचिव, वित्तीय संघीयता समन्वय महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय - संयोजक
२. सह-सचिव, क्षमता विकास महाशाखा, संघीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय - सदस्य
३. सह-सचिव, औद्योगिक पूर्वाधार तथा वातावरण महाशाखा, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय - सदस्य
४. सह-सचिव, राष्ट्रिय प्राकृतिक श्रोत तथा वित्त आयोग - सदस्य
५. सह-म.ले.नि., महालेखा नियन्त्रक कार्यालय - सदस्य
६. सचिव, आर्थिक मामिला तथा योजना मन्त्रालय (बागमती प्रदेश) - सदस्य
७. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा (वित्तीय संघीयता हेर्ने) - सदस्य
८. प्रतिनिधी, गाउँपालिका राष्ट्रिय महासंघ - सदस्य
९. प्रतिनिधी, नेपाल नगरपालिका संघ - सदस्य
१०. प्रतिनिधी, नेपाल राजस्व परामर्श समिति - सदस्य
११. संयोजकले तोकेको राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीको अधिकृत - सदस्य सचिव

(घ) गैरकर उप-समिति

१. सह-सचिव, योजना, अनुगमन तथा मूल्यांकन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय - संयोजक
२. उप-सचिव, संचार तथा सूचना प्रविधि मन्त्रालय - सदस्य
३. उप-महालेखा नियन्त्रक, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय - सदस्य
४. उप-सचिव, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, अर्थ मन्त्रालय - सदस्य
५. उप-सचिव, गृह मन्त्रालय - सदस्य
६. उप-सचिव, परराष्ट्र मन्त्रालय - सदस्य
७. उप-सचिव, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय - सदस्य
८. उप-सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय - सदस्य
९. निर्देशक, भूमि व्यवस्थापन तथा अभिलेख विभाग - सदस्य
१०. संयोजकले तोकेको राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीको अधिकृत - सदस्य सचिव

नेपाल राजस्व परामर्श समिति

महेशप्रसाद दहाल
अध्यक्ष

लेखनाथ शर्मा पंगेनी
सदस्य

डा. जीवन अंगाई
सदस्य

भूमिराम शर्मा
सदस्य-सचिव